

Міністерство соціальної
політики України

ОБСЕ

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЕ в Україні

**МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ФАХІВЦІВ,
ЯКІ ВПРОВАДЖУЮТЬ
КОРЕКЦІЙНІ ПРОГРАМИ
ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І**

2011

***Методичний посібник для
фахівців, які впроваджують
корекційні програми для осіб,
які вчинили насильство
в сім'ї***

***Kuie
2011***

УДК 364.63-027.553(072)

ББК 65.272я7

М54

Методичний посібник для фахівців, які впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї / Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І. – Київ, 2011. – 192 с.

ISBN 978-966-388-392-2

Укладачі: Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І.

Матеріали посібника, апробовані під час роботи зі спеціалістами, що впроваджують Програму корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, допоможуть практичним фахівцям забезпечити надання комплексу соціальних послуг, спрямованих на формування у таких осіб навичок ненасильницької моделі поведінки, а також надати їм якісну практичну допомогу під час виходу з кризи.

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Опубліковано Координатором проектів ОБСЄ в Україні
в рамках проекту «Посилення спроможності установ, відповідальних за протидію
насильству сім'ї в Україні»

Україна, 01034, Київ
вул. Стрілецька, 16
www.osce.org/ukraine

© ОБСЄ 2011

Усі права захищені. Зміст цієї публікації може безкоштовно копіюватися та використовуватися для освітніх та інших комерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

ОБСЄ, інститути ОБСЄ та Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несуть відповідальності за зміст та погляди, висловлені експертами або організаціями в цьому матеріалі.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
<i>НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ЯВИЩЕ ТА ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ</i>	7
Визначення поняття та основні форми насильства в сім'ї	7
Причини насильства в сім'ї	10
Наслідки насильства в сім'ї	12
Цикли насильства	14
Психологічні особливості чоловіків – домашніх кривдників	15
Шляхи віктимізації жінок, жертв домашнього насильства	21
Загальні засади протидії насильству в сім'ї	27
<i>СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ</i>	40
Соціальні передумови і організація корекційної роботи з домашніми кривдниками	40
Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї	45
Принципи роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї	47
Групова робота з кривдниками	48
Перенаправлення та переадресація	52
Робота/супровід після закінчення програми та відстеження результатів	52
Моніторинг та оцінювання	53
<i>ЕТАПИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ</i>	55
Поетапна модель роботи з кривдниками	55
Тематичний план Програми корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї	56
Тематичний план Програми корекційної роботи з дітьми, які вчинили насильство в сім'ї	65
<i>КРАЦІ ПРАКТИКИ ТА ОСОБЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ</i>	72
Тренінг та його атрибути	72
Планування тренінгу	73
Сім кроків планування	74
Інструменти тренінгової роботи	75
Ефективний тренер	83
<i>ПОРАДИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ТРЕНЕРАМ</i>	88
Особливості групової роботи	88
Поради стосовно тренінгового процесу	93

Поради стосовно роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї	94
ГРУПОВІ ВПРАВИ/ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОЖНОГО ЕТАПУ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ	96
Вправи для початкового етапу тренінгу	96
Вправи для основного етапу тренінгу	100
Вправи для завершального етапу тренінгу	122
Окремий блок вправ	124
ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З КРИВДНИКАМИ: ВПРАВИ/ЗАВДАННЯ	132
Соціально-психологічна діагностика особи, яка вчинила насильство в сім'ї	132
Індивідуальні психокорекційні сесії	134
Поради та рекомендації для індивідуальної роботи	136
Робота з подружжям	138
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ	139
ЛІТЕРАТУРА	145
ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ	147
Законодавче регулювання сфери боротьби з насильством в сім'ї в Україні	147
Витяг з нормативно-правових актів з питань здійснення роботи з особою, яка вчинила насильство в сім'ї	149
Застосування Кримінального кодексу у протидії насильству	156
Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України від 7 вересня 2009 року N 3131/386	157
Приклад договору про надання соціальних послуг	183
Індивідуальний план учасника Програми корекційної роботи	186
Інформаційний банк даних щодо впровадження корекційних програм	187
Рекомендації для спеціалістів щодо роботи з особою, яка постраждала від насильства в сім'ї	188
Модель надання соціальних послуг особі, яка постраждала від насильства в сім'ї, модель впровадження корекційних програм	189
Психологічний портрет особи, яка вчинила насильство в сім'ї	190
Можливий склад мультидисциплінарної команди фахівців місцевого рівня	191

Ст. 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Ст. 5. Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року

Вступ

Сім'я як основний осередок суспільства виконує найважливіші соціальні функції, відіграє значиму роль у житті людини, забезпеченні соціалізації, формуванні і задоволенні індивідуальних потреб.

Поняття «сім'я» в нас зазвичай асоціюється з безпекою та захистом, із місцем, де можна знайти спокій та порозуміння. Сучасна ситуація в Україні (економічна криза, зростаюча матеріальна і соціальна поляризація суспільства тощо) загострила проблеми сім'ї. У значної частини сімей різко погіршилися умови реалізації основних соціальних і особистісних функцій, вони опинилися у складних життєвих обставинах.

Все частіше ми дізнаємося про сім'ї, де люди живуть, образно кажучи, в «зоні військових дій». При цьому переважна більшість потерпілих від насильства в сім'ях – жінки, діти, немічні та люди похилого віку.

Зараз, коли в незалежній демократичній Україні відбувається розуміння громадськістю важливості дотримання людських прав і свобод, насильство в сім'ї стає соціально усвідомленою проблемою. Бо це не особиста справа кривдника, а проблема, що потребує загальної уваги й конкретної державної політики для її зменшення. Насильство в сім'ї є серйозним порушенням прав людини, які держава має відстоювати і захищати. Серед них – право на життя і фізичну недоторканність; право не бути об'єктом знущань чи жорстокого, нелюдського або принизливого поводження; право на свободу від дискримінації за ознакою статі; право на здоровий та безпечний розвиток та інше. Україна ратифікувала цілу низку міжнародних угод, узявши тим самим на себе зобов'язання щодо захисту людей від насильства, в тому числі сімейного.

Насильство є антитезою демократії – культури чуйності. На жаль, для багатьох наших співвітчизників найближчі люди стають джерелом небезпеки. Для того, щоб стало можливим вплинути на цей процес, треба усвідомити, як і чому відбувається насильство в родині, як воно впливає на причетних до нього людей і як можна оволодіти корекційними методиками впливу на агресивну поведінку людей.

Хоча насильству з боку агресивних чоловіків піддаються переважно жінки, і саме вони більше за все від нього страждають, ця проблема не може розглядатися лише як жіноча. Людина, яка ґвалтує або б'є свою дружину, ображає всіх жінок і суспільство в цілому. Це не особиста справа домашнього насильника, а проблема, що потребує загальної уваги і конкретної державної політики для її розв'язання. Страждає все суспільство, тому проблема домашнього насильства повинна вирішуватися з урахуванням її багатомірності, базуючись на реальній ситуації в країні. Громадськість і держава

зобов'язані припинити порочну практику насильства над жінками і вжити заходів для зміни поведінки чоловіків, які чинять домашнє насильство. Це дуже важливо, тому що навіть у випадку розлучення з однією дружиною, чоловік-насильник продовжує жорстоке поводження з іншою. Від домашнього насильства страждає і сам насильник через брак любові та підтримки від своїх близьких.

Україна є однією з небагатьох держав світу, в якій реалізуються корекційні програми для осіб, що здійснюють насильство в сім'ї. Робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї, складає невід'ємну частину роботи з протидії насильству, оскільки допомагає кривдникам осмислити власну насильницьку поведінку, усвідомити її витоки та прояви. Довготривала корекція поведінки особи, яка вчинила насильство, призведе до зміни свідомості і допоможе їй налагодити гармонійне співжиття з дружиною, стосунки з дітьми.

На часі є створення та впровадження в Україні єдиного стандарту щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, який би включав у себе:

- вимоги до організацій-них аспектів, змісту, форм реалізації і тривалості групових та індивідуальних форм корекційних програм для осіб різного віку;
- вимоги до кваліфікації фахівців, які впроваджуватимуть корекційні програми, методичного забезпечення процесу їхньої підготовки та перепідготовки;
- правила документування процесу роботи з кривдниками;
- стандарти, критерії та способи оцінки ефективності програми;
- стандарти посткорекційного соціального супроводу сім'ї.

Дане видання, метою якого є підвищення ефективності роботи фахівців, що впроваджують корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, розроблене саме для надавачів соціальних послуг. Конкретною метою цього посібника є також надання фахівцям знань та навичок, які дозволять їм проводити практичну індивідуальну і групову роботу з кривдниками. Тому посібник насамперед призначений для тренерів та фахівців, що впроваджують корекційні програми, проте може бути корисним для всіх, хто цікавиться проблемами протидії і попередження насильства в родині.

Посібник являє собою зведення теоретичної та практичної бази з основ корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, і включає кращі прикладні практики та інструменти (групові та індивідуальні) для кожного етапу корекційної програми.

Видання містить огляд правових засад і наявних соціальних ресурсів, а також пропонує зразок програми роботи з особами, які вчиняють насильство в сім'ї (для дорослих та дітей).

Посібник містить:

- Загальний опис насильства в сім'ї як явища, і загальні засади протидії цьому соціальному злу.
- Структуру, основні принципи та етапи роботи з домашніми кривдниками з метою корекції їхньої поведінки.
- Кращі практики й особливі інструменти тренінгової роботи, поради та рекомендації тренерам, групові та індивідуальні вправи/завдання для кожного етапу корекційної програми.
- Законодавчі і нормативні документи стосовно домашнього насильства та додаткові матеріали, що стануть у нагоді фахівцям, які працюють з кривдниками.

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї ЯК ЯВИЩЕ ТА ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ

Визначення поняття та основні форми насильства в сім'ї

Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» дає визначення поняття насильства в сім'ї загалом та окремих його видів: фізичного, сексуального, психологічного, економічного, а також іншої термінології, пов'язаної з цим явищем.

Отже, **насильство в сім'ї** – це будь-які умисні дії фізичного, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психологічному здоров'ю;

фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі та гідності;

сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї;

психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї, шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю;

економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Хоча закон і дає визначення, але варто підкреслити, що визначення насильства в сім'ї залежить від точки зору тих, хто займається цією проблемою. Для юристів потрібно одне визначення, для психологів – друге, для соціальних педагогів – третє. Є різні визначення насильства в сім'ї залежно від різних кутів бачення, а саме:

- з точки зору права (юридична перспектива);
- з моральної точки зору (перспектива моральна);
- із суспільно-політичної точки зору (перспектива суспільно-політична).

Виходячи з точки зору психологічної допомоги жертвам насильства (тобто з третьої перспективи), насильство в сім'ї можна визначити як діяльність чи бездіяльність одного з членів сім'ї, спрямована проти інших членів сім'ї, використання існуючої чи створеної завдяки обставинам переваги сили чи влади, яка позбавляє членів родини особистих прав і свобод та стає загрозою для їхнього життя і здоров'я (фізичного і психічного), завдаючи страждань та ушкоджень.

Американська Медична Асоціація визначає домашнє та подружнє насильство як тривалу образливу поведінку, що полягає у завданні фізичної, психологічної та (або) сексуальної шкоди людині, що підриває її фізичне та психічне здоров'я

Традиційно, окрім терміна «насильство в сім'ї», використовують і термін «домашнє насильство». В даному виданні обидва терміни будуть використані рівнозначно.

Отож домашнє насильство є явищем, що впливає з дій, поведінки однієї людини

стосовно іншої. При цьому важливі такі аспекти.

По-перше, насильство виникає з дій людини, які не є випадковими. Насильство завжди здійснюється за попереднього наміру. Тобто домашнє насильство завжди буває інтенційним. Чоловік, що принижує або катує свою дружину, чинить це з наміром. Намагаючись виправдати свої дії, домашні кривдники декларують свої наміри як позитивні, але справжні їхні наміри зовсім інші.

По-друге, суть насильства полягає в порушенні насамперед особистих прав і свобод конкретної людини. Кожна людина має права, але домашні кривдники диктують жертвам свою волю і свої правила.

По-третє, насильство є таким порушенням прав і свобод людини, яке унеможлиблює її самозахист. Тобто для цієї дії характерна асиметрія сил, коли одна сторона має переваги над іншою. Коли існує перевага – фізична, матеріальна, емоційна, і така перевага використовується проти іншого члена сім'ї – то ми маємо справу з домашнім насильством, яке призводить до поневолення людини, коли вона потрапляє в пастку, стає виконавицею чужої волі, чужих правил. У цьому світі чоловіки переважно фізично сильніші у порівнянні з жінками, бо така біологічна природа людини. Тому чоловіки мають, як правило, фізичну перевагу. Але чи дає ця перевага право чоловікам бути кривдниками? У нашому суспільстві чоловіки мають також економічні і суспільні переваги, але все це часто використовується для знущання над своїми дружинами, а не для їхнього захисту. За статистичними даними, у 95% випадків кривдниками є саме чоловіки. Статистичні дані щодо оплати праці жінок та чоловіків також свідчать ніяк не на користь жінок. Наприклад: заріток жінок у відсотках від середньостатистичного зарітку чоловіків становить 73,7%¹; у більшості випадків жінка працює щоденно вдома ще 4-6 годин, тобто більше, ніж чоловік, причому праця в домашньому господарстві не враховується як продуктивна, а тому не оплачується й не враховується при нарахуванні пенсій²; жінки працюють у соціально важливих³, але низькооплачуваних державних секторах (у галузі освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг, а саме: серед працівників дошкільних закладів жінки складають 98,6% від загальної кількості фахівців, в середніх школах – 84,5%. Інколи в процесі самоствердження чоловіки використовують свої економічні або соціальні переваги.

По-четверте, насильство обов'язково призводить до певної шкоди. Причому шкоду цю довести буває досить складно. Якщо фізичні ушкодження помітні, то побачити психічну шкоду буває складно. Як довести, що дружина має проблеми зі своєю психікою або що дитина зазнала емоційної травми?

Виходячи з цих чотирьох аспектів, домашнє насильство можна визначити як діяльність одного з членів сім'ї, спрямована проти іншого члена/інших членів сім'ї, використання існуючої чи створеної завдяки обставинам переваги сили чи влади, яка позбавляє жертв особистих прав і свобод та стає загрозою для їхнього життя і здоров'я (фізичного та психічного), завдаючи страждань і ушкоджень.

Польський психолог Ежі Маллібруда в своєму дослідженні «Обличчя насильства» виділяє дві форми насильства – гарячу й холодну.

¹ За даними Порівняльного дослідження України та ЄС «Жінки та чоловіки на ринку праці України» на замовлення «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», 2008 рік.

² За даними Української Гельсінської спілки з прав людини <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1245859923>.

³ За матеріалами Державної доповіді «Гендерна освіта і просвіта в Україні: 2008», <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q>

Гаряча форма насильства

Біля витоків гарячої форми насильства лежить оскаженіння – трохи динамічне, переповнене емоціями явище розриву емоційної оболонки, котра до певної межі стримує відчуття, породжені найчастіше фрустрацією та безсиллям. Оскаженіння є скупченням акумульованих і вже нестримуваних почуттів гніву й люті, є потужною, темною і сліпою силою, яка може опанувати людиною, руйнуючи різні його моральні бар'єри, ламаючи гальма та заслони.

Холодна форма насильства

Це – другий різновид насильства, яке (оскільки збудженість часто його супроводжує) найчастіше виражається у реалізації певного сценарію насильства, часто базованого на звичаях та культурі, які відбиті в психології кожної особистості. Тоді людина реалізує певний ментальний сценарій насильства, тобто сценарій «розумовий», фіксований зразок вчинків і дій, якого вона раніше навчилась, найшвидше «на власній шкірі». В такому випадку не має бути оскаженіння й гніву, також не має прагнення зашкодити комусь, знищити якісь предмети – людина просто реалізує заздалегідь записану роль, частиною якої є обов'язкове вторгнення на чужу територію, нехтування правами і свободами іншої людини. Найчастіше така поведінка не тільки є стереотипом, але й вважається справедливою, нормальною.

Ежі Меллібруда у своїй праці наголошує, що в повсякденному житті присутні як перша, так і друга форми насильства.

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО МАЄ СВОЇ ОСОБЛИВОСТІ:

Це не одноразова дія. Це процес, що складається з циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків потерпілої і кривдника.

Якщо один раз насильство в сім'ї з'явилося, то воно обов'язково повториться.

Домашнє насильство завжди відбувається протягом тривалого проміжку часу і має тенденцію до зростання.

Це насильство між особами, як правило, залежними одне від одного. Найчастіше домашнє насильство замовчується і приховується обома сторонами від оточення.

З погляду винуватця воно є ефективним, швидким і найменш витратним засобом досягнення визначеної мети. Інші, ненасильницькі, методи потребують великих зусиль. Людина не відмовиться від того, що дає ефект. Якщо насильника не навчити іншому ефективному способу спілкування з близькими людьми, він буде продовжувати чинити над ними насильство.

Домашнє насильство має ще одну особливу специфіку: відносини між образником і жертвою в ситуації подружнього насильства набагато складніші, ніж у ситуації «простого» насильства (наприклад, вуличного хуліганства), коли між образником і жертвою немає тісних емоційних, психологічних, фізичних зв'язків; ситуація насильства часто забарвлена амбівалентними почуттями (між образником і жертвою можуть існувати як почуття ненависті, так і кохання); члени подружжя досить близько знають один одного («слабкі» та «сильні» місця партнера, чинники, до яких він найбільш чутливий і вразливий), що дає можливість при бажанні або сильніше «вдарити», або, навпаки, обминути найуразливішу сферу.

Причини насильства в сім'ї

Найбільш загальноприйнятною на сьогодні вважається **екологічна теорія насильства Урі Бронфенбреннера**, яка пояснює насильство в родині, розглядаючи проблему з різних сторін. Урі Бронфенбреннер припускає, що буття людини переважно визначається системами, в які вона включена, та характером впливу цих систем одна на одну. Системи поділяються на 3 рівні.

I. Макросистема

У цій системі передумовами насильства є **переконання і культурні цінності**, що стосуються жінки, чоловіка, дітей, сім'ї. Вони включають:

Обов'язкову концепцію влади та слухняності.

Позицію щодо використання сили з метою розв'язання конфліктів.

Спосіб розуміння ролей, прав та відповідальності в сім'ї.

Переконання та культурні цінності пояснюють, що таке чоловік і жінка, як вони мають себе вести, яка має бути сім'я, які мають бути стосунки між членами сім'ї, як себе мають вести діти. Суспільство дуже точно визначає, який є справжній чоловік: *він домінує*, він лідер. А справжня жінка: *лагідна, слухняна, добра мати*.

Існує суспільне переконання щодо подружнього життя, яке допомагає чоловікові вважати, що жінка вийшла *за нього*, що узаконює його **право власності**. Отже, існує дискримінація жінок, коли ситуація, в якій живе жінка, є гірша, ніж у чоловіка. Люди живуть у світі влади: влада дає привілеї, людина з владою може ставити свої вимоги. Тому чоловік у такому суспільному вимірі поняття «влади» вважає: «Я *своїй* жінці кажу, а вона мене не слухає, тому я її караю. Вона *мусить* мене слухати». Таким чином кривдник реалізує те, що записано в його голові як **культурний контекст суспільства**.

II. Екзосистема

Цей рівень включає три складові:

Інституціональне узаконення насильства.

Агресивні взірці.

Повторна віктимізація.

Часто членам суспільства нав'язуються агресивні взірці. Перш за все, агресивні взірці дитина бачить у своїй родині від батька і матері, які повсякчас проявляють агресію щодо неї, а також бачить агресію батька щодо матері. Далі насильство продовжується у навчальних закладах, інших інституціях, у спілкуванні з оточенням, де дитина вчиться, що той, хто вище, може висловлювати свої думки, свої почуття, а нижчі мають слухати. Діти відчують це інституційне насильство (особливо хлопці) і вчаться жити за законами тоталітарної та авторитарної системи. Далі для хлопців іде постійний тренінг з насильства в армії. І коли він нарешті бере шлюб, то ось тоді реалізує те, чого навчився. Такий чоловік, який пройшов тоталітарний тренінг, вважає, що його жінка повинна його слухатися і не має права мати свою думку. Бо в традиціях такого суспільства жінка повинна коритися чоловікові.

Стосовно жінок, то тут спрацьовує *концепція влади і покори*. Суспільство нав'язує жінці думку, що вона повинна присвятити себе дому, родині. Так вчить традиція, так пишуть у книжках, так навчають батьки. А власні потреби жінки – побіч. І жінка добре входить у цю

роль – мами-українки дуже мало дбають про свої потреби.

Нарешті, агресивні взірці нав'язуються ЗМІ. Засоби масової інформації показують дуже ретельно, якими мають бути жінка і чоловік. В газетах та журналах пропагується, що жінка має бути сексуальна, повинна подобатися чоловікові. Фільми та різноманітні ток- і реаліті-шоу на телебаченні вчать, що розв'язувати конфлікти потрібно винятково за допомогою сили. 90% телевізійних передач містить насильство. Пропагується культ чоловічої сили і влади. Таким чином формується чоловічий стереотип: *Я є сильніший, вона повинна підкорятися мені*. ЗМІ не тільки продукують насильство, вони його **узаконюють**.

Що стосується повторної віктимізації жертви суспільством, то, крім того, що жінка вийшла за насильника, існують додаткові складові ризику для жертви домашнього насильства:

- Економічний стрес.
- Безробіття насильника чи жертви.
- Суспільна ізоляція жертви.
- Алкоголізм насильника.
- Відсутність адекватних правничих норм або їх застосування.
- Недостатня інституціональна підтримка жертви насильства.
- Безкарність особи, котра чинить насильство.

III. Мікросистема

Її складові:

- Особистісна історія (насильство в родині походження).
- Засвоєння практики розв'язування конфліктів із застосуванням насильства.
- Авторитаризм у родинних стосунках.
- Низька самооцінка.
- Ізоляція.

При цьому індивідуальний рівень складається з чотирьох особистісних вимірів:

1. Поведінковий вимір.
2. Пізнавальний вимір.
3. Інтерперсональний вимір.
4. Психодинамічний вимір.

Отже, **індивідуальний рівень (мікросистема)** показує, яким чином людина робить внутрішнім те, що потім сформує в ній насильницький спосіб життя. Від того, чому людину вчила родина, як її батьки, дід і баба реагували одне на одного, хто керував у сім'ї, хто приймав рішення тощо, залежить засвоєння людиною насильницького чи партнерського погляду на стосунки із протилежною статтю. Чи вчили дитину агресивної поведінки чи навпаки, вчили дискутувати, розмовляти, шанувати одне одного? Чи запрограмували її на розмову, на дискусії? Чи питали її думку, чи просто інформували про те, що вона має зробити, чи казали – закрий рота? Від відповіді на ці запитання будуть залежати майбутні погляди і поведінка насильника та жертви.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що основною причиною домашнього насильства є гендерні установки, тобто традиції, звичаї, що історично склалися і переходили від покоління до покоління. Тобто, витоки домашнього насильства закладені у звичаях суспільства, у системі норм та правил, які передбачають для чоловіків і жінок

визначену поведінку. Суспільство підтримує й винагороджує тих, хто дотримується цих правил, і карає за відступ від них. Значною мірою така поведінка є наслідком традиційного виховання, при якому агресивна поведінка чоловіків розглядається як єдиний спосіб вирішення існуючих проблем. Хлопчиків вчать бути напористими і для досягнення своєї мети виявляти агресію проти інших людей, в той час як дівчаток учать терпіти і пристосовуватися, обмежуючи власні бажання та інтереси. Результатом ґендерного впливу сім'ї й оточення на формування особистості є значна міфологізація свідомості як жінок так і чоловіків. Витоки нерівності статей слід шукати в історичному розподілі праці між чоловіком та жінкою, який у процесі виникнення парної сім'ї закріпив за сильною статтю функції захисника, годувальника, а за жінкою – виховну, опікувальну роль. Звідси і традиційний розподіл статевих ролей: чоловік – лідер, організатор та спрямовуюча сила в сім'ї і суспільстві, жінка – слухняна виконавиця, охоронниця сімейного вогнища. Такий розподіл сімейних та суспільних ролей відповідає традиційній патріархальній сім'ї, яка базується на необмеженій владі чоловіка над усіма членами родини. Цей тип сім'ї називають також домінаторним.

Дель Мартін у книзі «Побиті жінки» наводить чимало деталей і фактів, які свідчать, що у суспільстві, поділеному за статевою ознакою, існує безліч деталей, які полегшують або й заохочують насильство стосовно жінок. Такі дослідження чітко показують, що побиті жінки залишаються у патологічних зв'язках не тому, що їм це подобається. Жінці важко залишити чоловіка з багатьох психосоціальних причин: багато хто залишається у шлюбі з економічних міркувань, також з юридичних причин та з причин соціальної залежності. Дехто з жінок боїться піти, бо не має безпечного місця, в якому можна було б переховатися. Поліція, суди, лікарні й органи соціальної опіки не можуть забезпечити їм належної охорони в разі прийняття ними такого відповідального рішення. Психологи рекомендують зберігати цілісність родини за будь-яку ціну, не беручи до уваги реальну загрозу психічному й фізичному здоров'ю жінки, а часом – і загрозу самому її життю. Обидві сторони: жінка, котра страждає від насильства, й чоловік, який це насильство застосовує, все ж бояться залишитися жити в самотності, й тому продовжують, утривають цей дивний зв'язок-симбіоз, це співіснування, якого не можуть перервати.

Наслідки насильства в сім'ї

Варто зазначити, що наслідки насильства в сім'ї мінімізуються суспільством та окремими людьми. Насправді існуюча епідемія насильства в сім'ї спричиняє величезні небезпечні наслідки для самих потерпілих, для чоловіків-насильників і, нарешті, для всього суспільства.

Наслідки домашнього насильства можна розглянути в декількох вимірах: шкода для суспільства загалом, тяжкі наслідки для жертв, а також для самого кривдника. Всі дані взяті з вітчизняних та зарубіжних досліджень останніх років стосовно стану домашнього насильства в Україні.⁴

⁴ Основні цифри взято з досліджень: «Домашнє насильство в Україні». Звіт дослідження організації «Правозахисники Міннесоти», грудень 2000р.; Звіт Програми розвитку ООН (UNDP) «Аналіз проблем статі в українському суспільстві», 221, 1999р.; Проект «Проблеми жінок в Україні». Дослідження Київського міжнародного інституту соціології - 1999р.; ПРОЕКТ ГАРМОНІЯ. «Суспільна програма запобігання насильству в сім'ї». Львів, 2000 р.; Л. Мороз. «Насильство в сім'ї як соціально-правова система». – Із збірника «Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві». – Львів, 2000р.; Л.Максимович, Л.Гук, «Проблема насильства: стратегія запобігання, перспективи подолання». Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання і протидії насильству в суспільстві. – Львів, 2000р.

Наслідки насильства в сім'ї для суспільства

- Найважливішими соціальними наслідками насильства над жінками в сім'ї, як з'ясувалося, є проблеми виховання, пов'язані з так званим явищем «соціальної естафети», коли діти, які спостерігали за насильством в сім'ї, переносять цей негативний досвід у власне життя.
- Домашнє насильство постійно і в значній мірі виснажує економіку країни та її громадян, а також негативно впливає на населення.
- В Україні значна кількість убивств здійснюється на підставі домашнього насильства. Безкарність штовхає насильника, домашнього хулігана на вбивство. За оцінками юристів саме серед родичів відбувається близько 40% усіх зареєстрованих вбивств, причому на одне вбивство чоловіка дружиною припадає сім убивств дружин їхніми чоловіками. Фахівці підкреслюють, що жінки у більшості випадків вдаються до вбивства для самооборони або доведені до скрути безпробудним пияцтвом чоловіка, побоями, знущаннями над дітьми.
- 30 - 40% викликів міліції на день пов'язані з побутовим насильством.
- 50% усіх бездомних жінок і дітей пішли жити на вулицю, рятуючись від насильства в сім'ї.
- Більшість справ про розлучення порушуються в результаті домашнього насильства.
- Більшість опитаних жінок в Україні відмітили домашнє насильство як причину, яка спонукає багатьох молодих українських жінок їхати з країни в пошуках роботи, ризикуючи потрапити в ситуацію торгівлі людьми.

Наслідки насильства в сім'ї для жінки

- 30 % самогубств і 60% убивств жінок пов'язані з насильством у сім'ї.
- 35 % жінок, які потрапили в лікарню «швидкої допомоги», перебувають там із причин отримання тілесних ушкоджень, пов'язаних із знущаннями в сім'ї.
- 25–40 % жінок, які потерпають від насильства в сім'ї, було побито під час їхньої вагітності.

Наслідки домашнього насильства для дітей

- Діти скривджених матерів у 6 разів частіше намагаються накласти на себе руки, 50% їх схильні до зловживань наркотиками та алкоголем.
- Майже 100% матерів, які зазнали насильства, народили дітей хворими (переважно з невротами, заїканням, енурезом, церебральним паралічем, із порушеннями психіки).
- Практично всі бездомні діти – жертви домашнього насильства: психологічного, фізичного та сексуального. Саме від наруги або для припинення насильства діти втікають на вулицю.
- Іноді діти бувають утягнутими в домашнє насильство, коли намагаються захистити своїх матерів від знущання. Намагаючись захистити свою матір підлітки можуть тяжко поранити чи вбити батька. Значна кількість цих дітей потрапляє у виховно-трудова колонії для неповнолітніх.
- У 55% випадках, коли чоловіки б'ють своїх партнерок, вони також ображають

своїх дітей. Крім того, побита мати так морально і фізично страждає, що не може належним чином піклуватись про дітей.

- Жінки – жертви домашнього насильства починають виявляти відчуженість або ворожість у ставленні до дітей.

Наслідки насильства для домашнього кривдника

- Намагаючись захистити матір від нападу батька-насильника, підлітки можуть його вбити чи покалічити. В Україні зросла кількість самосудів – розправ жінок над своїми сімейними тиранами. Так, жінка вбила свого чоловіка, після того як багато років терпіла насильство. Коли він, випивши, заснув, вона зв'язала йому руки мотузкою і задушила. Вона сказала, що життя у в'язниці для неї краще, ніж життя з чоловіком.
- 30–40 % викликів міліції на день пов'язані з побутовим насильством, із яких у 18-20% правопорушника ізолюють та доставляють у відділення міліції.

Цикли насильства

Американська дослідниця Леонора Валкер у результаті своїх досліджень виявила особливості домашнього насильства над жінками.

Вона описала цикл насильства, і цей клінічний опис вплинув на розуміння фахівцями того, як можна розірвати коло насильства. Саме вона запропонувала термін «цикл насильства» та описала три фази домашнього насильства: 1) фаза посилення напруги; 2) фаза вибуху чи побиття; 3) фаза спокою і каяття.

Основні характеристики цих фаз:

- Домашнє насильство відбувається циклічно.
- Якщо насильство з'явилося один раз, воно обов'язково повториться.
- Домашнє насильство має тенденцію до зростання: стає більш грубим, масивним, тобто охоплює більше аспектів життя, тяжіє до тотальності, а образлива поведінка, скоріше, закріплюється, ніж руйнується.

Фаза збільшення напруги. Характеризується збільшенням напруженості у взаєминах. В цей час чоловік може вдаватись до незначних погроз, інших вербальних агресивних дій. Жінка намагається «владнати» це, погоджуючись із його докорами. Вона більше підкоряється його вимогам, намагаючись не стояти йому на заваді. Або, навпаки, наносить чоловіку вербальні контрудари. Жінка може вдаватись до раціоналізації того, що вона, можливо, і справді помиляється. Вона починає сприймати чужу логіку (логіку образника) як свою власну. Жінки, які перебували в образливих стосунках тривалий період добре знають, що незначні образи з часом розростаються.

Жінка може намагатись віддалитись від кривдника в спробі уникнути конфлікту, але напруга у стосунках продовжує розростатись до вибуху (побиття) в приступі люті.

Фаза вибуху чи побиття. У другій фазі агресивні дії дуже швидко накопичуються і викликають ланцюгову реакцію, що веде до вибуху. На цьому етапі насильство може бути виражене в різних формах: від поштовху чи ляпасу до побиття та завдання тяжких травм. Швидко зростаючі агресивні дії викликають у жертви, на думку дослідниці, стан «затуманюючого ефекту», який погіршує ефективну реакцію жінки. Спочатку жінка може

відбиватись, але згодом вона засвоює, що пасивність – найкращий спосіб припинити насильство. Інтенсивна насильницька поведінка є тим фактором, який відрізняє другу фазу від незначних чи періодичних образ під час першої. Після закінчення першого серйозного нападу обидві сторони можуть відчувати шок, приголомшення, вдаються до заперечення того, що сталось. Наприклад, жінка може намагатись мінімізувати свої ушкодження.

Далі настає **фаза любовного каяття**. Напруга зменшується і повертається спокій. Ця фаза характеризується каяттям кривдника. Він може розуміти, що зайшов надто далеко, виправдовує свій вчинок («не стримався», «був важкий день», «стомився на роботі» тощо), просить вибачення, обіцяє, що це більше ніколи не повториться і запевняє свою жертву, що любить її. Жінка хотітиме прийняти обіцянки нападника, що він може змінитись, а його ніжна поведінка є стимулом для неї вибачити і залишитись у цих стосунках. Період примирення створює у жертви ілюзію, що можливі позитивні зміни в їхньому житті.

Характеризуючи третій цикл, Леонора Валкер стверджує, що кривдники виявляють більше активності у фазі зростання напруження і у фазі різкого насильницького інциденту, ніж у фазі любовного каяття, де головну роль бере на себе жертва. Штиль після бурі фіксує ситуацію, закріплює підлеглу позицію жінки, тому що підкорення відбувається у своїй «м'якій» формі.

Психологічні особливості чоловіків – домашніх кривдників

Для чоловіків, які постійно ображають своїх дружин чи подруг, характерні певні риси: дефектний Я-образ, неадекватна самооцінка та велика потреба у владі. Контролюючи жінку, вони намагаються підтримувати свою самооцінку на певному рівні. Для них також характерні нерозвинені емпатія та комунікативні здібності. Проте треба звернути увагу, що всі чоловіки, які є домашніми кривдниками, мають консервативні установки щодо статевої ролі, згідно з якими маскуліність включає незалежність, компетентність, агресивність, домінантність і контроль. Всі ці особливості склалися на основі отриманого в минулому досвіду стосунків із батьками. У рамках екологічної моделі Урі Бронфенбреннера, розроблена теорія чоловічої самоідентифікації, як рушійної сили насильницької поведінки у стосунках між чоловічою і жіночою статями. Розглянемо детально цю теорію.

Традиційна чоловіча самоідентифікація (ТЧСІ)

Багато теорій намагалися пояснити поведінку насильників, причини того, що чоловік своєю поведінкою приносить біль і страждання тій, яку він, за його твердженням, любить і захищає. Існує теорія, що така природа чоловіків, що вони народжуються агресивними. Проте дослідження, проведені в руслі індивідуально-психологічного підходу, вказують на відсутність певного специфічного профілю чоловіків, котрі б'ють жінок. Численні дослідження не допомогли знайти певні патологічні риси, які були б притаманні всім піддослідним. Можна зробити висновок, що психопатологія є передумовою, а не причиною формування образливої поведінки. Величезна кількість чоловіків чинять насильство у своїх сім'ях – і в більшості це нормальні люди, спілкуючись із якими важко навіть уявити, що вони можуть проявляти жорстокість до своїх близьких. Отже, домашні насильники можуть себе контролювати – вони не контролюють себе тільки в сім'ї.

Оскільки насильниками є не тільки алкоголіки або наркомани, то не можна вважати, що алкоголь або наркотики викликають насильство.

Пояснити, що дозволяє чоловікові чинити насильство і чому така велика кількість чоловіків може вдарити або принизити свою дружину, може тільки неправильне ґендерне виховання, тільки ґендерні антифемінні установки суспільства.

Для цього варто розглянути, як будується чоловіче самовідчуття, яким чином чоловік має підтверджувати свою значимість у суспільстві.

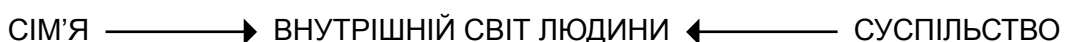
Існує модель «справжній чоловік», де він має бути сильним, націленим на перемогу, на успіх, на подолання труднощів. У рамках цієї моделі чоловік має прагнути до успіху *будь-якою* ціною. Щоб досягти перемоги, чоловікові необхідно стати жорстким, мужнім і ні в якому разі не показувати слабкість або страх. «Справжній чоловік» не плаче! Для чоловіка небезпечно, коли піддається сумніву його **чоловічість**, тобто те, що ідентифікується з поняттям *мужчина, чоловік*. У рамках цієї моделі певні риси характеру людини вважаються для чоловіків позитивними чи негативними. А саме:

<u>«Позитивні» чоловічі якості</u>	<u>«Небажані» чоловічі якості</u>
Амбіційний	Природний
Агресивний	Делікатний
Домінуючий	Боязкий
Сильний	Емоційний
Непоступливий	Вразливий
Рішучий	Ніжний
Ініціативний	Уважний

Для того, щоб відповідати ідеалу «справжнього чоловіка», чоловік робить собі емоційне «харакірі», після чого стає психологічно нечутливим до болю і страждань (як своїх, так і навколишніх). Це не означає, що чоловік не має емоцій, просто вони не можуть проявитися. Він не тільки нездатний висловити своє співчуття, бути ніжним, уважним, але і *не бажає* демонструвати подібні почуття. Адже з погляду «справжнього чоловіка» це робить його вразливим.

Така самоідентифікація стає пасткою для сучасного чоловіка, формуючи з нього домашнього кривдника. При цьому рушійною силою його насильницької поведінки щодо дружини можна вважати ТЧСІ – Традиційну Чоловічу Самоідентифікацію.

ТЧСІ виховується і підтримується суспільством, а чоловіки-кривдники відповідають суспільним контекстам, які розглядають чоловіка як жорстку агресивну особистість, яка має право чинити насильство для досягнення своєї мети. Формування чоловічого світогляду і відповідної поведінки відбувається в рамках моделі:

На першому місці тут стоїть сім'я, яка формує підвалини насильницької чи ненасильницької ґендерної поведінки. В родині хлопчик отримує визначені стандарти поведінки і стійкі погляди на свою майбутню сімейну роль. До чого хлопчик звикає в сім'ї, те він і понесе у життя. Чимало майбутніх кривдників будують свої стандарти поведінки з дружиною, спираючись на дитячі спогади-спостереження, пам'ятаючи, що їхня мати,

як і вони, постійно була підпорядкована батьку. В подальшому житті вони реалізують те, чому навчилися в дитинстві: якщо в сім'ї було не прийнято підтримувати один одного і задовольняти емоційні потреби, якщо члени сім'ї не відчували довіри одне до одного, то чоловік буде почувати невпевненість у собі і недовіру до інших людей. Від цього в нього буде розвиватися неповага до самого себе і агресія до навколишніх. Мова йде не лише про формування майбутнього сімейного насильника, але й майбутнього члена суспільства, схильного до агресії і жорстокості, які можуть штовхнути його на злочин.

Але не тільки сім'я закладає підвалини насильницької поведінки чоловіків. Ідея чоловічого домінування пізніше зміцнюється шляхом засвоєння культурних норм, що спираються на патріархальну структуру багатьох суспільних стосунків. Проїшовши тоталітарний тренінг, чоловік вважає, що шлюб узаконює його право власності на дружину та дітей. Наслідком цілеспрямованого ґендерного тренінгу з насильства, яке чоловік отримує все своє життя, стає те, що найважливішою причиною проявів чоловіком домашнього насильства, крім розвантаження його негативних імпульсів, є розпачлива (хоча і ганебна з морального погляду) спроба утримати контроль над ситуацією. Йому важливо відчувати, що *він* тут головний, *він* тут керує, *він* цю ситуацію контролює. Акти насильства для підтримки свого пануючого становища задовольняють потребу чоловіка відчувати себе «справжнім мужчиною».

Теорія традиційної чоловічої самоідентифікації допомагає глибше зрозуміти психологічні особливості домашніх кривдників. Зрозуміти, що насильство та інша образлива поведінка застосовуються чоловіком з метою контролю. Особи, які чинять насильство в сім'ї, застосовують насильницьку поведінку, щоб заявити про свої права шляхом:

- покарання жінки за яку-небудь провину («щоб дати їй урок»);
- примушення її до дії, яку вона не бажає виконувати (наприклад, «замовкнути»);
- припинення дії, яку вона бажає здійснити (наприклад, розірвання стосунків).

Все це є демонстрацією права на визначення подальших правил у стосунках (наприклад, він може вживати алкоголь, витратити гроші, приходити та йти, коли йому заманеться без будь-якої критики з боку жінки). У такий спосіб кривдник також отримує певні послуги з боку партнерки (наприклад, секс, домашні обов'язки, емоційну турботу), а також обмежує її пересування та самостійність.

Незважаючи на те, що кривдник знає про помилковість своїх дій, відчуття того, що його права пов'язані із визнаною думкою щодо статевої ідентичності, дозволяє йому розглядати свою поведінку як «доцільну», враховуючи «недоцільну» протидію його сподіванням з боку партнерки. Це ще більше посилює процес звинувачення партнерки. Хоча багато з них мають соціальні навички і бажають тільки кращого (за їхньою оцінкою) для себе та своєї партнерки, однак, усі вони вдаються до насильницької поведінки для підсилення «справедливості» своєї позиції.

Як правило, домашні насильники відмовляються від відповідальності за наслідки своєї поведінки. У цьому випадку кривдник звинувачує інших, коли він відчуває наслідки своєї поведінки. Це різновид звинувачення партнерки, який розповсюджується на тих, хто критикує його поведінку, в тому числі міліцію, суди, соціальні служби та часто родичів своєї партнерки (за те, що вони стали на її бік і пішли проти нього, або за те, що він їм ніколи не подобався).

Деякі кривдники, що чинять насильство в сім'ї, відчули на собі жорстоке ставлення в дитинстві, яке часто мало місце та завдавало шкоди їх почуттю власної гідності і здатності налагоджувати особисті стосунки в подальшому житті. Такі чоловіки часто мають тривалі проблеми зі зловживанням алкоголем і наркотиками та кримінальний досвід, а також досвід насильницької поведінки як у стосунках з близькими людьми, так і поза ними. Їх характеризує мінімізація відповідальності за вчинені дії, низький рівень емпатії та сумління, і вони потребують значного контролю стосовно управління ризиками. Проте вони складають лише незначний відсоток осіб, які чинять насильство в сім'ї. Переважна більшість кривдників вважають себе жертвами і розглядають свою насильницьку поведінку як відповідь за власні «страждання». Їхні бажання дослідити свій досвід «потерпілих» є спробою представити власну насильницьку поведінку не тим, чим вона є насправді, та перекласти відповідальність за таку поведінку на інших.

Домашньому насильству часто передують сварка або сімейні конфлікти – при цьому спроби домовитися з чоловіком-насильником видаються марними. Нерідко чоловіки спеціально створюють безвихідні ситуації і/або ображають своїх дружин. Фізичне насильство найчастіше буває в цих випадках тільки ланкою в ланцюзі погроз, залякувань, примусу і маніпулювання, до яких вдається чоловік, щоб зайняти чільне місце в сім'ї. Такі дії є наслідком добре засвоєної програми поведінки «справжнього» чоловіка, зобов'язаного домінувати в родині і суспільстві. Характерні висловлювання домашніх кривдників: «Я вдарив її, тому що в мене не було слів, щоб відповісти. Мене ніхто не вчив розмовляти з жінками»; «Вона сперечається зі мною, коли я критикую її дії. Мені доводиться її бити, щоб змусити замовкнути»; «Я їй пояснюю, я сподіваюся, що вона зрозуміла, а вона мене не слухає. Тоді я її б'ю...».

Чоловікам – домашнім насильникам буває дуже важко розібратися у своїх почуттях і пояснити їх. Багато хто з них рідко відчувають співчуття до своєї дружини, не вміють і не намагаються вислухати і зрозуміти їх. Адже насильство і конструктивне спілкування – це взаємовиключні дії. Погано уявляючи, що таке стриманість і самоконтроль, насильникам важко розв'язувати складні проблеми шляхом спілкування. В результаті вони стають агресивними та вдаються до фізичного насильства, при цьому, звичайно, маючи переконання, що така поведінка властива чоловікам і допустима стосовно своїх дружин. Найчастіше такий чоловік і не бажає контролювати свою агресію, звично виливаючи на жінку свої негативні емоції. Саме тому йдуть пояснення типу: «так воно якось вийшло», «це був не я», «це було щось сильніше за мене». Такі чоловіки часто пояснюють свою насильницьку поведінку неможливістю контролювати свої емоції: «я завжди був запальним», «я просто зірвався», «я неначе оскраженів», «у мене не витримали нерви» тощо. У випадку такої форми відмови від відповідальності, насильницька або образлива поведінка розглядається як «короткочасне божевілля», яке є незвичним та неконтрольованим. Проте дослідження вчинків майже всіх кривдників виявило наявність контролю стосовно рівня та виду вчиненого насильства, а також чіткого вибору щодо того, де, стосовно кого та за яких умов це відбувається. Проблеми такого «дещо запального характеру» насправді є проблемами з поважним ставленням до жінок.

Кривдник не визнає відповідальності за свої дії, перекладаючи її також на будь-які зовнішні чинники. Зазвичай він починає опис своїх насильницьких дій по відношенню до партнерки з таких слів: «У мене був дуже важкий робочий день», «У нас було багато

фінансових проблем». Таке змалювання скрутних обставин у житті кривдника є спробою зробити свої вчинки зрозумілими з огляду на умови, що склалися. Чоловік дозволяє собі вчиняти насильницькі дії по відношенню до неї, коли він відчуває, що перебуває у стресовому стані. Таке «виправдання» як стрес/тиск є або сприйняттям жінки як причини такого стану (звинувачення партнерки), або як особи, яка повинна позбавити чоловіка такого стану (перебільшене уявлення про свої права).

Ті кривдники, які зловживають алкоголем, намагаються списати на нього свою агресивну поведінку: «Коли я тверезий, все гаразд». Немає сумнівів, що алкоголь послаблює спроможність людини до самоконтролю і може стати чинником, який підвищує ступінь жорстокості насильницьких дій та вірогідність застосування кривдником більш значної сили, аніж у тверезому стані (наприклад, ляпас перетворюється на удар по обличчю). Алкоголь також може передувати або бути елементом акту насильства. Проте у випадку кривдників, які чинять насильство в сім'ї, алкоголь та наркотики не є самі по собі чинниками, що спричиняють їхню агресію. Алкоголь лише дає легкодоступний привід для відмови від відповідальності та діє як засіб, що знижує спроможність людини до самоконтролю.

Щоб зняти із себе відповідальність за скоєне, в якості причини або чинника, що спровокував насильство, кривдники найчастіше згадують дії або бездіяльність жертви насильства: «Вона доводить мене до крайнощів», «Вона мене дратує», «Вона знає, на що я здатний», «Якби вона не зробила «а», я не зробив би «б»», «Вона ніяк не припинить бурчати...» тощо.

Іноді насильство представляють навіть як крайній засіб, прикрий крок, що може захистити кривдника від словесної або фізичної образи з боку його партнерки, хоча насправді це був або удар у відповідь (покарання, а не самооборона), або дія, мета якої – придушити критику на свою адресу. Звинувачення жінки у провокуванні насильницької поведінки може стати настільки звичним для кривдників, які чинять насильство в сім'ї, що у них зникають докори сумління та почуття провини.

Звинувачення партнерки часто пов'язане з перебільшеним уявленням кривдника про свої права та злістю з приводу її відмови виконувати його вимоги. Він завжди обговорює поведінку жертви, а ось почуття – лише свої (саме тому корисно при роботі з кривдниками натомість зосередити увагу на розгляді його поведінки та її почуттів). Характерним для домашніх кривдників є применшення чи незгода/ігнорування своєї жорстокої поведінки, заниження її масштабів, частоти, серйозності, впливу та наслідків. Мінімізація кривдником наслідків насильства проявляється в тому, що він повністю заперечує факт насильства, стверджуючи, що такого не було. Або він виключає з опису своєї поведінки окремі дії, оскільки вони не входять до його власного визначення насильства або жорстокого поведінки. Найчастіше чоловік не згадує про такі дії, як штовхання, утримування, блокування та кидання речами; сексуальні домагання та сексуальне насильство, які кривдники рідко відносять до домашнього насильства; образливу поведінку, спрямовану на дітей; образливу поведінку нефізичного характеру, яку він не має бажання обговорювати. Кривдник включає (визнає) лише ті образливі дії, про які стало відомо іншим, часто за участі системи кримінальної юстиції. Нерідко свій опис насильства домашній насильник починає з таких фраз, як: «Усе сталося якимось швидко», «Я не дуже добре пам'ятаю» або «Я не знаю, про що ми сперечались». Така непевність здебільшого є спробою зробити

інформацію про насильство та його характер незрозумілою для самого себе та для інших.

В інших ситуаціях кривдник намагається створити образ людини, яка не здатна на такі жорстокі дії. Така форма заперечення передбачає, що жорстоко поведуться (а тому повинні шукати допомоги) інші люди, але не він: «Я не схильний до насильства», «Я не з тих, хто б'ють своїх дружин», «Усі перебільшують – я ж не б'ю її щотижня».

Чоловік може також представляти свої насильницькі дії як несуттєві, використовуючи фрази на кшталт: «це було лише...» та зменшуючи серйозність вчинених насильницьких дій: «між нами сталася суперечка».

Часто кривдник ставиться до своєї партнерки як до речі, заперечуючи її людські якості. Це, без сумніву, основний тип поведінки, який присутній під час насильства в сім'ї. Він вважає свою партнерку потворною або лихою та застосовує на її адресу слова, що принижують її гідність (та часто стосуються її статі). Крім образливих прізвиськ використовуються приниження, примус, звертання до брудних стереотипів типу: «всі жінки – повії», «жінка повинна знати своє місце» тощо. Цей елемент поведінки дозволяє чоловікові вдаватися до насильства через зниження рівня емпатії до своєї партнерки, оскільки поступово розвиває в його уяві ідею *безпредметної жертви*. У багатьох кривдників таке ставлення постійно впливає на їхню думку про партнерок і дозволяє не переживати почуття провини за насильство проти близьких.

Емпатичне ставлення до партнерки також зникає, коли очікування кривдником певної віддачі з боку жінки (фізична та емоційна залежність) та його нарцисизм призводять до того, що йому все складніше усвідомлювати наявність у жінки її власного життєвого досвіду та потреб, які існують окремо від його досвіду та потреб.

Насильство в сім'ї часто розповсюджується і на дітей. Проте насильники не визнають випадків прямого фізичного або сексуального насильства над дітьми, хоча діти страждають, будучи свідками постійного насильства над матір'ю. В свою чергу кривдник, який упродовж багатьох років систематично ображає матір своїх дітей, може стверджувати, що є добрим батьком, і не помічати лицемірства у такій заяві.

Дуже важливим є те, що всі чоловіки, які чинять домашнє насильство, мають дуже сильну *постійну* підтримку від чоловічого середовища. У своїх суспільних контактах із чоловіками (при спілкуванні з друзями, колегами) вони *постійно* отримують підтвердження в необхідності стосунків, спрямованих на домінування над жінкою в сім'ї. Тому можна говорити про існування **чоловічої культури насильства**. Ця субкультура конкретно не належить до визначеної соціальної групи або класу, релігії, професії чи нації. Чоловіки всіх суспільних груп, перебуваючи під впливом свого чоловічого середовища, засвоюють норми, етичні цінності і переконання, які стосуються чоловічого домінування, потреби «тримати жінку у визначених рамках». Необхідність домінування чоловіка та патріархальної залежності від нього жінки підтверджується і зміцнюється під час так званих «чоловічих справ» або «чоловічих розмов». Тому ті чоловіки, які мають більше контактів з колегами, друзями та більше часу проводять серед них, частіше і сильніше б'ють своїх дружин та знущаються з них.

Насильницьку поведінку чоловіка також підтримує відповідна література і фільми (зокрема й порнографічного змісту), зміцнюючи і підтверджуючи факт домінування чоловічої субкультури з властивими їй елементами насильства над жінкою.

Отже, домашнє насильство, яке чинять чоловіки – це засвоєний спосіб поведінки.

Хлопчики отримують у спадок насильницький метод розв'язання проблем, сім'я та суспільство змалечку закладає їм зневажливий погляд на жінку («ти ж не дівчинка», «не будь бабою»), підтримує традиційну суспільну думку про право чоловіка на примус і контроль над своєю дружиною, у тому числі й із застосуванням сили. Прийнятне ставлення суспільства до агресивної поведінки чоловіків призводить до того, що чоловіки не вважають насильство над дружинами чи подругами неприпустимим, дивляться на нього як на щось само собою зрозуміле, хоча найчастіше їхня поведінка порушує закон і в такий спосіб вони чинять злочин. Із сформованої практики правоохоронними органами домашнє насильство (якщо воно не призводить до трагічної розв'язки) також не вважається великим криміналом.

Для того, щоб дійсно змінити ситуацію, необхідно усвідомити ґендерну природу домашнього насильства, яка має свої корені в патріархальній свідомості, і змінити традиційну чоловічу самоідентифікацію. Для цього необхідно змінити суспільні погляди на виховання хлопчиків і дівчаток, змінити соціальні й культурні моделі чоловіків і жінок. Тільки тоді зміниться і традиційна чоловіча самоідентифікація.

Підбиваючи підсумки впливу філософії насильницької ґендерної поведінки чоловіка, яку в нього виховує сім'я і нав'язує суспільство, можна чітко визначити наступне:

1. Насильницька поведінка чоловіка дуже пов'язана з його вихованням протягом усього часу. Слідуючи уготованим суспільством традиційним шляхом, чоловіки стають емоційно байдужими, втрачають уміння спілкуватися з найближчими людьми. Їхня поведінка стає націлена на домінування у будь-якій ситуації, в тому числі й у родині. Традиційна чоловіча роль у суспільстві, яка провокує чоловіків звикло вживати тільки агресивний стиль з'ясування стосунків, унеможлиблює для них використання так званих «стратегій для розв'язання конфліктів». Корені такої поведінки – в неправильному ґендерному вихованні і патріархальній культурі, які спонукають чоловіка до насильства. Тому чоловіки потребують навчання ненасильницькому способу досягнення мети. Важливо навчити чоловіка з **повагою** ставитися до самої жінки та до її почуттів, сподівань і проблем, а також навчити його вмінню керувати власними почуттями та бажаннями.

2. Домашній кривдник та його поведінка, яка базується на приниженні і деградації жінки, має підтримку і заохочення від його чоловічого кола спілкування, а також від усієї так званої «культури насильства». Для того, щоб реально припинити насильство в сім'ї, необхідно спробувати зробити реальні кроки для зміни чоловічої субкультури. Це завдання не тільки жінок, але й чоловіків, котрі бажають змінити страшну картину насильства проти жінок, яка суперечить нормам людської гідності.

Шляхи віктимізації жінок, жертв домашнього насильства

На відміну від домашніх кривдників, які приходять в сім'ю з готовою насильницькою моделлю поведінки, потерпілі жінки не обов'язково мають досвід попереднього насильства. Насправді, саме кривдник доводить іншу особистість до стану жертви. Оскільки це відбувається протягом певного часу і непомітно для оточення, то поведінка потерпілої жінки часто-густо викликає подив та нерозуміння навіть у фахівців. Дійсно, зрозуміти таку жінку дуже нелегко: чому вона й далі продовжує жити під одним дахом з домашнім кривдником? Як таке можливо? Багато людей, не розуміючи внутрішнього стану потерпілої жінки, найчастіше починають знаходити несправедливі щодо неї пояснення.

На жінку покладається відповідальність за те, що вона не йде від чоловіка, за те, що дозволяє чинити над собою насильство. Адже суспільство переповнене величезною кількістю фальшивих уявлень, переконань щодо домашнього насильства та психології осіб, у ньому задіяних. Тому оточення частіше всього не в змозі зрозуміти того, що відбувається в сім'ї, де чиниться насильство, не може побачити пастку, в яку потрапила жінка. Адже насправді спроможність потерпілої допомогти собі, вийти з гідністю із ситуації насильства в сім'ї, зупинити це насильство – ця спроможність зникла. Під дією гострого й водночас хронічного стресу від постійного насильства в її психіці починають розвиватися важкі зміни. Здається, жінка могла б узяти дітей й піти з дому до родичів або звернутися в міліцію чи прокуратуру. Але насправді, вона, як правило, вже не в стані зробити це самостійно. Її воля до боротьби, до самозахисту вже зломлена – вона притерпілася до патологічної ситуації й перетворилася на «жертву». Роками постраждала жінка різноманітними спробами намагалася змінити ситуацію на краще. Але коли всі ці спроби залишаються марними, то в неї виникає почуття безвиході. Вона починає вірити у свою безпорадність, стає пасивною, не маючи сил до активного життя. Ця, так звана, «умовна безпорадність» має тенденцію до поширення від однієї ситуації на іншу. Завдяки цьому потерпілі від насильства в сім'ї не в змозі зрозуміти, що з факту безпомічності у випадку одного конкретного акта насильства зовсім не впливає *тотальна безпорадність* щодо агресивного чоловіка. Завдяки *тотальній безпорадності* відчуття неможливості уникнути одного нападу у цих жінок поширюється й породжує відчуття неможливості взагалі піти від чоловіка. Спочатку такі жінки перестають вірити в те, що можуть змінити ситуацію шляхом власних активних дій, потім – перестають вірити у будь-яку можливість знайти правильну модель поведінки. Вони вважають, що не має значення, намагаються вони щось змінити чи ні – адже все одно нічого не вийде. Від них можна почути: «Я ні на що не спроможна й занадто дурна, щоб щось змінити».

Ніхто добровільно не бажає болю та принижень, ніхто добровільно не приймає рішення жити в атмосфері страху й побиття. Знову ж таки, те, що відбулося з жінкою внаслідок насильства в сім'ї, не є довільним процесом, до якого можна звикнути, а потім відвикнути. Стосунки між кривдником та потерпілою від насильства можна порівняти з процедурою «**промивання мізків**», коли крок за кроком деформується свідомість жертви. Можна тільки дивуватися, як «геніально» партнер цього деградуючого шлюбного зв'язку проводить свою лінію поведінки, спрямовану на приниження й підпорядкування собі жінки, на зниження в неї почуття цінності власної особистості, на отримання повного контролю над нею.

Діана Рассел у своїй книзі «Згвалтування у шлюбі» чи не першою звернула увагу на схожість явищ, які мали місце у шлюбних зв'язках, коли один з партнерів принижує іншого, і методів, які застосовувались у концтаборах.

МЕТОД	ОЧІКУВАНИЙ ЕФЕКТ
Ізолювання	Ізолювання жертви від будь-яких джерел суспільної підтримки для її опору, концентрація її почуттів на стосунках з кривдником. Узалежнення жертви від кривдника.

Концентрація уваги	Концентрація уваги на власній ситуації сприяє самозаглибленню, анулює ту психічну діяльність, якої кривдник не в змозі контролювати.
Виснаження, змученість жертви	Ослаблюється фізична й психічна опірність жертви.
Погрози	Викликають страх і втрату надії.
Періодичне виявлення поблажливості	Створюється позитивний мотив довіри.
Демонстрація «всемогутності»	Переконає жертву в даремності її опору.
Деградація	Призводить до того, що чинення опору починає видаватись жертві більш загрозливим для почуття власної гідності, аніж капітуляція.
Примушування до виконання простих вимог	Витворює в жертви навички слухняності.

Розглянемо ці спеціальні методи маніпулювання свідомістю людини – конкретні прояви процедури «промивання мізків».

Метод ізоляції

Насамперед, жінку ізолюють від суспільного середовища. Вона може виходити з дому, але її контакти із сім'єю, з подругами вже перервані. Її ніхто не заарештував, не замкнув у в'язниці, але вона живе так, немов її відрізали від суспільства. Для цього майбутню жертву тримають на відстані від тих людей, які можуть надати їй емоційну підтримку, та від ситуацій, які допомогли б їй втримати контакт з об'єктивною реальністю. Навіть якщо жінка підтримує стосунки з друзями або сім'єю, всі вони проходять під контролем насильника, тому очікувати захисту чи підтримки жінці не вдається. Домашній агресор може розпитувати у неї всі подробиці контактів з іншими особами й постійно робити зауваження стосовно них, оскільки вплив оточення спростовує думку, нав'язану насильником. Таким чином відбувається концентрація почуттів жінки винятково на стосунках із чоловіком та її повна залежність від нього. Це підриває волю особистості зсередины і створює ідеальні передумови для того, щоб розпочати процедуру «промивання мізків».

У деяких випадках, коли жінка працює, їй також дозволяється зустрічатися з іншими людьми, але вона повинна притримуватися меж чітко окреслених правил. Їй також не дозволено розповідати про те, що відбувається у сім'ї. Та вона й сама мовчить, тому що впевнена у тому, що коли інші люди дізнаються про насильство в сім'ї, то будуть саме її вважати винною у всьому. Тому ніхто з оточення не знає, що з нею відбувається насправді, отже ізоляція жінки весь час зростає.

Приймення й деградація

Подібно до в'язнів концтаборів жінка у ситуації домашнього насильства постійно

перебуває у стані приниження та деградації. Чоловік принижує і карає її не тільки фізично, але й психологічно – вона часто почуває себе людиною другого сорту, нижчого рівня, і це додатково ламає її волю. Виконавець насильства неодноразово піддає жінку критиці при сторонніх людях за будь-які дрібні недоліки, постійно нагадує їй про якісь принизливі для неї випадки, ситуації. Жінці часто повторюють, що вона погана, дурна, психічно хвора, нагороджують її принизливими прізвиськами. Відчуття глибокого приниження приводить до того, що потерпіла починає думати про себе, як про якусь сторонню людину, яка заслуговує такого нелюдського ставлення. Відбувається поступова деградація особистості. Жінка починає перекладати на саму себе відповідальність за ситуацію, в якій опинилася.

Концентрація на виконанні простих вимог та забаганок партнера

Виконавець насильства домагається, щоб дружина виконувала його вимоги та примхи, які торкаються всіх життєвих проявів – їжі, одягу, витрати грошей, прибирання помешкання, виховання дітей, спілкування з навколишніми. Причому ці вимоги можуть неодноразово змінюватися на протилежні: щодня, навіть щохвилини. За допомогою цього домашній насильник виробляє навички беззастережної слухняності, а також переконується в тому, що дружина йому підпорядкована. Жінка відчуває себе все більш безпомічною та виснаженою – адже кінця забаганкам не видно. Весь час і енергія жінки поглинається спробами передбачити та запобігти вибухам його гніву чи злості, відгадуванням його думок та примх.

Усе розглядається жінкою лише під кутом його вимог, а власні прагнення, бажання, погляди та почуття до уваги не беруться. Потерпіла від домашнього насильства перестає боротись за свою гідність та свободу, втрачає контроль над власним життям. З якогось моменту в ній щось ламається, і вона перестає орієнтуватися у своїй ситуації, тверезо оцінювати її. Насправді відбувся тяжкий патологічний процес, унаслідок якого змінилося ставлення жінки до самої себе і вона почала сприймати свою ситуацію як безвихідну, в якій нічого не можна зробити чи змінити.

«Роблення ідіотки»

Цей метод полягає у постійному запереченні фактів. Чиниться це для того, щоб жінка почала сумніватися у собі й у своєму сприйнятті реальності, зневірилася у власному здоровому глузді.

Погрози та демонстрація сили

Всі описані процеси супроводжуються погрозами. За незначну неслухняність і непокору йде жорстоке невідповідне покарання. Агресор, використовуючи фізичне насильство, обіцяє жінці побити, покалічити або вбити її, погрожує скривдити її дітей чи інших членів сім'ї, принижує при сторонніх, погрожує знищити предмети, які значимі для неї, лякає, що забере в неї дітей. Домашній насильник зазвичай контролює сімейні фінанси, забираючи у дружини її зарплату і видаючи визначені ним суми на ведення домашнього господарства.

Погрози викликають у жертви страх та втрату надії. Вони ведуть до того, що розміри ушкоджень психіки потерпілої стають усе більш глибокими, розширюються. В якийсь мо-

мент із молоді, здорової, повної сили жінки вона перетворюється на «жертву», яка втрачає почуття безпеки й усвідомлює своє життя як кошмар. У зв'язку з цим жінку охоплюють раптові відчуття паніки, почуття самотності, безвиході. Руйнується нормальне бачення світу, в якому людина живе та в якому визначені речі мають свої місця. Потерпіла починає почувати себе безпомічною і неспроможною, неначе маленька дитина. Демонстрація «всемогутності» переконує жертву в марності її опору. Злам спроможності до самозахисту, злам віри в те, що вона може вийти з цієї ситуації, стає проявом різноманітних відхилень: жінка постійно намагається усамітнитися, ізолюватися від людей; з'являються нічні страхіття; вона перестає слідкувати за собою; стає роздратованою, часто її охоплюють сильні напади люті або переляку, які швидко слідують одне за одним; вона починає істерично кричати; перестає належним чином доглядати за дітьми. Іноді потерпіла намагається боротися зі своїми стражданнями за допомогою алкоголю або наркотиків, стаючи залежною від алкоголю або хімічних препаратів.

Періодичне виявлення поблажливості та довіри

Буває що жінка раптом бачить можливість вирватися з проклятого кола патологічних стосунків із кривдником або перебуває в такому розпачі, що спроможна піти на ризик розлучення. Домашній агресор відчуває таку готовність «жертви» і починає виявляти співчуття, купує подарунки, на певний час стає поблажливим, «забуває» про свої вимоги. Тоді жінку сповнює надія, що партнер зміниться, тому вона приймає рішення й надалі зберігати цей шлюб. На жаль, період «потепління» швидко й драматично закінчується. Щойно кривдник знову досягає контролю над жертвою, його тиск стає ще тяжчим.

Такий симбіоз *покара-нагорода* є найстрашнішим зв'язком між потерпілою та домашнім кривдником. Цей страшний маятник становить головну проблему насильства в сім'ї, але одночасно дає шанс на виправлення ситуації. Адже така поведінка насильника говорить про те, що він може діяти інакше, він уміє поводитися не тільки як насильник, але і як нормальний люблячий чоловік.

Інші дії кривдника:

- Перекладання відповідальності за насильство на жертву: «Ти сама наливаєшся, ти сама цього хочеш».
- Виявлення сумніву щодо позитивних рис жінки, спроби переконати її, що це неправда, що вона не є розумною, обдарованою, гарною хазяйкою тощо.
- Переформулювання: позитивні якості жінки подаються як хиби: незалежність стає егоїзмом, оригінальність мислення – «бажанням «покрасуватися» перед людьми своїм розумом» тощо.

Внаслідок цього потерпіла жінка перестає довіряти собі, починає сумніватися у власній психічній повноцінності, іноді її мучить страх збожеволіти. Вона втрачає можливість розслабитися: завжди «напоготові», завжди очікує неприємностей, «програє» в думках конфліктну ситуацію, намагаючись зрозуміти, що саме цього разу було неправильним. Періодично в неї виникає бажання бігти, куди очі бачать. Самогубство може стати одним із найбільш трагічних варіантів такої втечі.

Насильство стає частиною життя жінки. Внаслідок цього вона у своїй свідомості втрачає своє ім'я, відчуття того, що є матір'ю, жінкою, істотою, яка має право на життя, а все більше починає відчувати себе тільки *жертвою*. Отже, пройшов *процес віктимізації* –

процес перетворення людської індивідуальності в жертву. Про явище віктимізації можна говорити тоді, коли маємо справу з постійним насильством (як насильство в сім'ї), а не тоді, коли це одноразовий акт (наприклад, як терористичний акт).

Віктимізація – це процес, вплив якого на особистість можна розділити на **три рівні**.

Внаслідок свідомого «промивання мізків» особистість потрапляє на так званий *перший* рівень віктимізації, коли з жінки активно формують жертву. Далі йде *другий* рівень, названий повторним ураженням. Дуже часто на цей рівень віктимізації жінку «зіштовхує» не виконавець насильства, а оточення. Це люди, які потенційно повинні були б допомагати, надавати підтримку потерпілій, але через невміння правильно себе вести з нею та через нерозуміння всієї складності ситуації, роблять те, що тільки погіршує становище жінки. Як правило, оточення не вірить у те, що розповідає жертва насильства в сім'ї – адже її розповіді настільки жахливі, що це просто не вміщається в голові. Навіть близькі, будучи не в змозі досягнути всієї глибини трагедії, починають опосередковано звинувачувати жертву. Часто вони знають кривдника особисто, і для них він ніколи не був моральним виродком.

Все це є дуже сильними ударами по психіці жертви, яка замість підтримки та надання почуття безпеки отримує додаткові травми. У такий спосіб жінка потрапляє на *другий* рівень віктимізації і стає повторно травмованою через те, що оточення не в змозі надати допомогу в її стражданні.

Подальше насильство та відсутність підтримки іншими людьми переводить жертву на *третій* рівень. На цьому рівні жінка вже цілком, остаточно перевтілюється, входить у роль жертви. Вона починає пристосовуватися, звикати не тільки до насильства, але й до тієї байдужості, ігнорування, нерозуміння, які додатково вражають все глибше і глибше її психіку. На третьому рівні жертва починає думати про себе, як про *когось*, як про сторонню особу, яка назавжди приречена бути жертвою, бути відкинутою і самотньою. У жінки починає зростати почуття нетерпимості до власних помилок. Замість того, щоб звернути свої справедливі претензії назовні – проти кривдника, проти всіх тих, хто не допоміг і не підтримав, вона саму себе саджає на лаву підсудних, сама себе судить і карає. Потерпіла перестає сприймати реальну дійсність, реальні життєві труднощі. Їй здається, що вона не має права на те, на що мають право інші люди. Самоприниження починає ставати важливим елементом стилю її життя, і найстрашніше при цьому те, що вона проектує насильство на все своє життя. Саме на цій, третій фазі, коли жертва починає саму себе катувати, її психіка зазнає найбільших і найглибших ушкоджень. Психічні ушкодження ізсередини ніби ув'язнюють жертву в пастці, із якої, на її думку, немає виходу...

Але при сприятливих умовах, при зовнішній допомозі жертва насильства в сім'ї має можливість відродити свою силу, свою спроможність до боротьби із ситуацією насильства. Вона має можливість твердо стати на ноги і розпочати нове життя. Для цього потрібні дві основні речі: 1) зупинити насильство, видалити домашнього насильника з його сім'ї і створити умови безпечного життя в родині; 2) необхідна турбота про здоров'я жінки, яка потребує допомоги для ліквідації пошкоджень психіки: почуття загрози, страху, туги, безнадії.

Загальні засади протидії насильству в сім'ї

Неможливо не визнати, що сьогодні повної та реальної статистики про масштаби та частоту випадків насильства в сім'ї не існує. Оскільки є фактори, які створюють перепони для звернення реальних чи потенційних жертв до структур, що здійснюють заходи з протидії насильству в сім'ї. Це – обґрунтована занепокоєність жертв, що злочинець не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Таким чином, більшість випадків насильства залишаються невідомими. Тобто, можна стверджувати, що насильство в сім'ї характеризується високим ступенем латентності.

Водночас, за даними, наданими Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту, протягом 2008 року зафіксовано 71086 звернень з приводу насильства в сім'ї, у 2009 році – 79859, протягом 2010 року – 110252, у I півріччі 2011 року – 63152 звернення.

Слід відмітити, що у 2010 році Міністерством було змінено підходи до збору статистичних даних і запроваджена статистика кількості звернень за статтю. Так, у 2010 році 924 звернення надійшло від дітей (I півріччя 2011 року – 557 звернень), 100390 звернень від жінок (I півріччя 2011 року - 56184 звернення), 8938 звернень від чоловіків (I півріччя 2011 року – 6411 звернень). На заходи з попередження насильства в сім'ї протягом 2010 року з місцевих бюджетів виділено 556387,1 грн. (I півріччя 2011 року – 242090 грн.).

До регіональних банків даних сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, занесені у 2010 році 8 тис. 593 сім'ї (I півріччя 2011 року – 3 тис 953 сім'ї), з них охоплено соціальним супроводом центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – 3308 сімей (I півріччя 2011 року – 734). До центрів соціально-психологічної допомоги направлено у 2010 році 387 сімей (I півріччя 2011 року – 81 сім'я).

На корекційні програми протягом 2010 року направлено 4965 осіб (I півріччя 2011 року – 2494 особи), з яких 302 особи пройшли корекційні програми (I півріччя 2011 року – 198 осіб). Водночас, зовсім не направлялись на корекційні програми особи, які вчиняли насильство в сім'ї протягом 2010-2011 року в Дніпропетровській, Закарпатській, Кіровоградській, Луганській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях.

Найбільше проявів насильства в сім'ї у 2010 і 2011 роках спостерігалось в Дніпропетровській, Донецькій областях та м. Києві. Суттєво менше звернень з приводу насильства в сім'ї у м. Севастополі, Закарпатській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях.

Варто зазначити, що останніми роками кількість звернень з приводу насильства в сім'ї збільшується, що свідчить про підвищення рівня довіри населення до органів, які здійснюють роботу в цьому напрямку, а також про більшу увагу громадян до цього явища.

Отже, проблема домашнього насильства дуже складна, велика й серйозна. Існує три стратегії боротьби з насильством в сім'ї:

- Пряме реагування на проблеми, спричинені насильством в сім'ї.
- Зміна цінностей і норм поведінки, властивих членам суспільства та інституціям.
- Поліпшення законодавства, впровадження і нагляд за виконанням законодавства.

Протидіяти насильству в сім'ї можна тільки широким спектром напрямків роботи, що має носити комплексний характер, орієнтуючись на пошук та інтеграцію зусиль різноманітних державних і недержавних структур.

Що повинна зробити держава для подолання насильства в сім'ї:

- проводити нагляд за виконанням Законів України «Про попередження насильства в сім'ї», «Про рівні права і можливості жінок і чоловіків», інших законів, які захищають жінок від ґендерного насильства; розширювати законодавче забезпечення захисту прав жінок в Україні;
- забезпечити компетентне реагування державних органів на потреби особи, яка постраждала й реалізацію її прав; розробити і виконувати спрощену процедуру подачі, розслідування та судового розгляду скарг у випадках насильства в сім'ї, а також систему покарань представників державних структур, які не дотримуються належного виконання або діють усупереч Закону України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- для всіх медичних працівників запровадити спеціальні форми/протоколи з метою визначення, документування та подачі інформації про випадки насильства в сім'ї;
- проводити навчальні курси з проблем насильства в сім'ї для правоохоронців, юристів, представників соціальної та медичної сфери, освітян та ЗМІ; зробити навчання на тему виявлення випадків насильства в сім'ї та вирішення пов'язаних з ними проблем складовою частиною фахової підготовки й професійних вимог для всіх правоохоронців та фахівців охорони здоров'я;
- здійснювати медіа- і освітні кампанії, спрямовані на усвідомлення всіма членами суспільства насильства в сім'ї як злочину, та роз'яснювальні просвітницькі заходи про неприпустимість насильства в сім'ї;
- проводити з жінками навчальні програми для ознайомлення їх і з своїми правами і системою захисту цих прав;
- створити спеціалізовані центри та притулки для надання комплексної допомоги постраждалим від насильства в сім'ї, із наданням юридичної, медичної і психологічної допомоги;
- створити законодавчу базу для вирішення питання тимчасового відселення агресивних домашніх кривдників;
- залучати громадські організації до розробки урядової політики та поліпшення законодавства, спрямованого на протидію насильству в сім'ї. Забезпечувати державну фінансову і технічну підтримку громадських організацій, які займаються протидією насильству в сім'ї та проводять превентивні й просвітницькі заходи.

Суспільні програми, які необхідні для розв'язання проблем насильства в сім'ї:

- проведення регулярних та глибоких соціологічних досліджень щодо проблеми насильства в сім'ї та визначення заподіяної шкоди для суспільства;
- інформування широких кіл громадськості про проблеми насильства в сім'ї (також шляхом широкого залучення до неї ЗМІ та значимих осіб); цілеспрямоване проведення інформаційно-просвітницьких заходів для молоді;
- формування суспільної думки про недопустимість насильства в сім'ї;
- відкриття та забезпечення роботи спеціальних психологічних консультацій, кризових центрів та притулків для жінок, потерпілих від насильства;
- збільшення кількості фахівців (шляхом навчання), які мають знання і практичні навички, необхідні для успішного налагодження партнерських стосунків між різни-

ми фахівцями та секторами суспільства у сфері протидії і профілактики насильству в сім'ї; підключення важливих для суспільного життя осіб та інституцій до співпраці;

- створення системи тимчасового чи постійного відселення домашніх агресорів;
- створення програми просвіти, консультування і психокорекції постраждалих та інших членів сім'ї, включаючи дітей.

На сьогодні Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» до органів та установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, відносить такі:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї;
- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких віднесено службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей;
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства, до яких належать:
  - кризові центри для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
  - центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї.

Підзаконні акти, які регламентують роботу з попередження насильства в сім'ї (див. Додатки) до цього переліку додають служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органи і заклади охорони здоров'я, органи та заклади освіти.

Повноваження управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту

Згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» і, відповідно, до наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» (zareєстровано в Мінюсті 30.09.2009 р. за № 917/16933), за спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї *закріплено низку функцій*. У контексті роботи з агресорами це означає, що управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту:

- організовує проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї:
  - за направленням органів внутрішніх справ забезпечує проходження кривдниками реабілітаційних заходів (корекційних програм). Зазначені заходи здійснюють спеціалісти, які пройшли спеціалізоване навчання корекційній роботі;
  - у разі неявки (або ухилення без поважних причин) особи, яка отримала направлення, від проходження корекційної програми, контролює надання (протягом трьох робочих днів) спеціалістами, які здійснюють корекційні програми, письмового повідомлення до органу внутрішніх справ, що видав направлення;
  - організовує навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами,

які вчиняють насильство в сім'ї (фізичне, психологічне, економічне, сексуальне). До проведення корекційних програм з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть залучатися суб'єкти, що надають соціальні послуги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах (до їх числа входять, зокрема, спеціалісти центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, представники громадських організацій, установ та закладів соціального обслуговування тощо, які здійснюють роботу із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах);

- розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо впровадження й реалізації корекційних програм, а також забезпечує ними центри/організації та фахівців, які працюють за корекційними програмами;
- здійснює контроль за організацією і діяльністю заснованих ним спеціалізованих установ, що здійснюють роботу із сім'ями, де вчиняється насильство в сім'ї;
- створює банк даних про місцеві державні та неурядові організації, установи і заклади, які працюють у сфері попередження насильства в сім'ї, та послуги, які ними надаються;
- створює банк даних сімей, де зафіксовані випадки вчинення насильства або існує реальна загроза його вчинення, крім того, терміново (протягом однієї доби) передає повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;
- на підставі узагальненої інформації визначає потребу регіону у створенні спеціалізованих установ для членів сімей, де вчинено насильство, та вносить відповідні пропозиції на розгляд місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування;
- організовує надання психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних й інших послуг членам сімей, в який було вчинено насильство.

З точки зору практики запровадження корекційних програм це означає, що управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту:

- ініціює і затверджує на місцевому рівні Програми протидії насильству в сім'ї та роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- приймає повідомлення про направлення особи для проходження корекційної програми і формує групу клієнтів для проведення групової та індивідуальної роботи;
- інформує особу, яка вчинила насильство, про наслідки невідвідання корекційної програми, надає інформацію щодо місця, часу й умов участі в програмі;
- приймає від фахівців кризових центрів повідомлення щодо непроходження та довідки про проходження особою корекційної програми;
- координує підготовку фахівців для подальшого впровадження корекційних програм і роботи із сім'ями, в яких вчинено насильство чи існує загроза його вчинення;
- формує склад мультидисциплінарної команди фахівців для проведення корекційних програм відповідно до вікової категорії клієнтів;
- направляє фахівців мультидисциплінарної команди на навчання корекційній роботі за спеціальною програмою;
- залучає (за погодженням) до реалізації корекційних програм (з урахуванням наявних людських та організаційних ресурсів) фахівців: спеціалістів центрів соціальних

служб для сім'ї, дітей і молоді та соціальних закладів, діяльність яких вони координують; працівників закладів освіти й охорони здоров'я; спеціалістів центрів медико-соціальної реабілітації, соціально-психологічної реабілітації дітей, центрів практичної психології та соціальної роботи, центрів практичної психології МВС, служби у справах дітей, притулків, працівників територіальних центрів допомоги самотнім непрацездатним громадянам і особам похилого віку; представників громадських організацій, інших осіб з достатньою кваліфікацією (психологів, соціальних педагогів, педагогів, медичних працівників тощо);

- забезпечує постійне приміщення для проведення корекційних програм з урахуванням організаційних та матеріально-технічних можливостей місцевої громади;
- сприяє роботі кризового центру.

Важливим аспектом реалізації корекційних заходів щодо кривдника є робота із членами його родини, яка є суттєвою умовою подолання негативної сімейної ситуації, а також ресурсом для виходу з небажаних обставин. Зважаючи на це, фахівці управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту залучають центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді до соціального інспектування такої сім'ї, вивчення її життєдіяльності, оцінки її наявного стану й ресурсного потенціалу, первинної діагностики особистості агресора та інших членів сім'ї тощо. Отримані відомості передаються, за необхідності, фахівцю центру/структури/організації, який безпосередньо реалізує корекційну програму.

У цілому, діяльність спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї щодо впровадження системи корекційних програм на різних рівнях може бути представлена таким чином:

НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

- Створення національної програми з протидії домашньому насильству.
- Застосування технологій активізації громади до роботи із протидії домашньому насильству.
- Розробка загальнонаціонального механізму корекційної роботи з особами, які вчиняють насильство в сім'ї.
- Координація розробки, подальше затвердження та впровадження програм навчання за спеціальною програмою для фахівців у галузі психології, психотерапії, соціальної роботи, педагогіки, соціальної педагогіки для реалізації корекційних програм у місцевих громадах.
- Створення та адміністрування регіональних навчальних центрів з підготовки фахівців із проведення корекційних програм.
- Взаємодія з науково-дослідними установами, міжнародними та українськими громадськими організаціями й експертами в сфері протидії насильству в сім'ї.

РЕГІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

- Створення регіональних програм з протидії насильству в сім'ї.
- Розробка методичних рекомендацій; навчання спеціалістів; інформаційне забезпечення з протидії домашньому насильству тощо.
- Впровадження та поширення в територіальних громадах моделей корекційних програм для осіб, які вчинили насильство, та інших заходів із протидії насильству в сім'ї.
- Взаємодія з питань залучення та підготовки фахівців із протидії насильству в сім'ї з науковцями, науково-дослідними установами і навчальними закладами III-IV рівнів акредитації, громадськими організаціями та активістами громадського руху.
- Проведення оцінки потреб громади обласного рівня з метою вироблення подальших рекомендацій для роботи з попередження насильства.

МІСЦЕВИЙ (РАЙОННИЙ) РІВЕНЬ

- Впровадження програм з протидії насильству в сім'ї.
- Відповідальність за роботу суб'єктів соціальної роботи та місцевої громади щодо протидії домашньому насильству.
- Впровадження корекційних програм для осіб, які вчиняють насильство в сім'ї.
- Створення кризового центру або підтримка центрів, структур, що надають допомогу сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, формування мультидисциплінарної команди фахівців для проведення корекційних програм з особами, які вчинили насильство в сім'ї.
- Соціальні послуги в громаді (надання послуг з протидії насильству в сім'ї).
- Проведення оцінки потреб місцевої громади.
- Застосування технологій активізації громади, залучення громадських організацій та активістів.

Компетенція служби у справах дітей і органів опіки та піклування

Служба у справах дітей (ССД) визначається координаційним органом у сфері попередження жорстокого поводження з дітьми згідно з наказом Держкомсім'імолодь, МВС, МОН, МОЗ від 16.01.2004 р. N 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 22 січня 2004 р. за N 99/8698). ССД:

- веде облік дітей, стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;
- розглядає заяви (повідомлення) про випадки насильства в сім'ї стосовно дитини і повідомляє про них місцеве управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту і кримінальну міліцію у справах дітей у термін не більше 3-х діб з часу отримання інформації;
- у межах компетенції вживає заходи щодо захисту прав дітей;
- у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживає

заходів відповідно до чинного законодавства;

- за необхідності ініціює питання про притягнення до відповідальності осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;
- представляє інтереси дітей у суді.

Органи опіки і піклування представляють у суді інтереси дітей та недієздатних членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї або стали жертвами насильства в сім'ї, а також здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом.

У контексті корекційної роботи з агресорами (зокрема, у випадках, коли особою, що вчиняє насильство в сім'ї, є малолітня чи неповнолітня дитина) видається доцільною активна співпраця ССД та органів опіки і піклування із кримінальної міліцією у справах дітей та «зеленими кімнатами».

Сфера діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо попередження насильства в сім'ї

На центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – Центри) покладено здійснення соціальної роботи із сім'ями (в т.ч. з тими, в яких вчинено насильство), дітьми і молоддю шляхом надання соціальних послуг та здійснення соціального супроводу.

У випадку звернення особи до Центру з приводу насильства в сім'ї, виявлення факту вчинення насильства в сім'ї чи реальної загрози його вчинення, жорстокого поведіння з дітьми (у т.ч. невиконання батьками своїх батьківських обов'язків), Центри повідомляють управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадку жорстокого поведіння з дитиною чи реальну загрозу його вчинення – терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі ще й до служби у справах дітей та до органів внутрішніх справ.

Згідно з наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ від 07.09.09 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» (zareєстрований в Міністерстві юстиції 30.09.09 р. за № 917/16933), Центр:

- приймає інформацію про випадки загрози або вчинення будь-яких форм насильства в сім'ї, зокрема здійснює приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поведіння щодо дитини;
- терміново (протягом однієї доби) передає повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поведіння з дитиною чи реальну загрозу його вчинення;
- здійснює соціальне інспектування сімей, де мають місце випадки насильства (існує загроза його вчинення). Соціальне інспектування проводять спеціалісти Центру в мультидисциплінарній команді, спільно з іншими суб'єктами соціальної роботи. Під час інспектування з'ясовується причина вчинення насильства в сім'ї та визначається хід подальшої роботи із сім'єю;
- здійснює, соціальний супровід сімей, де мають місце випадки вчинення насильства (існує загроза його вчинення);

- протягом трьох днів повідомляє управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту про виявлені сім'ї, де мали місце випадки насильства, а у випадку вчинення насильства стосовно дитини – службу у справах дітей та органи внутрішніх справ.

Загалом, працівник центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді аналізує звернення і проводить початкову оцінку життєдіяльності сім'ї, уточнює (в разі потреби) інформацію про неї в інших дотичних відомствах, визначає доцільність та можливість подальшої роботи із сім'єю і її членами в межах компетенції Центру. В загальному вигляді, схема комплексної соціальної допомоги Центрів сім'ям, в яких зафіксовано випадки насильства, може мати такий вигляд:

Надання комплексної соціальної допомоги у вигляді

здійснення соціального супроводу особи, яка вчинила насильство в сім'ї, та її членів

Проведення комплексної оцінки потреб сім'ї, в якій вчинено насильство чи реальна загроза його вчинення або існують факти жорстокого поводження з дітьми. Розробка індивідуального плану супроводу.

Надання соціальних послуг членам сім'ї (у тому числі особі, яка вчинила насильство в сім'ї) щодо вирішення соціально-економічних, соціально-медичних (у разі потреби сприяння у проходженні медичного огляду, отримання консультації лікарів тощо), юридичних, психологічних, соціально-педагогічних проблем.

Консультування особи, яка вчинила насильство в сім'ї, та членів сім'ї щодо можливих шляхів самостійного вирішення життєвих проблем

Направлення (у разі потреби) особи, яка вчинила насильство в сім'ї, до центрів/структур/організацій для проходження корекційної програми

Сприяння у відновленні позитивних емоційних стосунків між особою, яка вчинила насильство в сім'ї, та членами її родини (родичами)

Надання психологічної підтримки членам родини особи, яка вчинила насильство в сім'ї, в період проходження нею корекційної програми

Залучення особи, яка вчинила насильство, до роботи у посткорекційній групі взаємодопомоги

Робота із позитивним соціальним оточенням особи, яка вчинила насильство, залучення членів цього оточення до сприяння у вирішенні проблем особи, яка вчинила насильство в сім'ї, та членів її родини. Сприяння у проведенні сімейних групових нарад.

Повноваження органів внутрішніх справ

Органи внутрішніх справ у своїй діяльності щодо попередження насильства в сім'ї керуються Конституцією України, Законами України «Про міліцію», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про попередження насильства в сім'ї» відповідними наказами МВС України, іншими нормативно-правовими актами.

Працівники органів внутрішніх справ (ОВС) зокрема:

- приймають та розглядають заяви (повідомлення) про вчинення насильства в сім'ї або загрозу його вчинення, а при отриманні заяви, повідомлення чи іншої інформації про факт вчинення насильства в сім'ї вживають передбачених законом заходів щодо припинення правопорушення, а саме:
  - у разі необхідності надають потерпілому або правопорушнику першу медичну допомогу, викликають бригаду швидкої медичної допомоги;
  - при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини чи інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у вилученні їх із сім'ї та направленні до спеціалізованих установ, що надають допомогу особам, які опинилися у складних життєвих обставинах;
  - протягом трьох днів інформують відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадках жорстокого поводження з дитиною чи вчинення стосовно неї насильства – службу у справах дітей. У разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, рішення приймається відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.
- виносять офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та ставлять кривдника на профілактичний облік. У разі повторного протягом року вчинення насильства в сім'ї під розписку видають такій особі направлення для проходження корекційної програми (якщо вона не перебуває на диспансерному обліку з приводу наявності психічного розладу). Важливим інструментом ОВС є «зелені кімнати», в яких відбувається робота з підлітками, що перебувають у конфлікті із законом, у тому числі і з тими, що вчинили насильство в сім'ї;
- направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до центрів\організацій\структур для проходження корекційної програми;
- у триденний термін надсилають до закладу чи установи, в яких проводять корекційні програми, повідомлення про направлення особи для проходження корекційної програми. Якщо до ОВС надходить інформація щодо невідвідання особою корекційної програми, вони вживають заходи, передбачені ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення;
- проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, де вчинено насильство в сім'ї (існує загроза його вчинення), повідомляють членів сім'ї про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися, передбачену законодавством відповідальність;
- вживають заходи, спрямовані на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та дітей, щодо яких вчинено насильство в сім'ї або існує загроза

його вчинення, й інформують про цих осіб центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей;

- забезпечують у межах своєї компетенції першочерговий розгляд заяв про випадки насильства в сім'ї в управліннях і відділах внутрішніх справ за поданням працівника центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- здійснюють первинне дослідження поведінки, проблем і особистості дітей, засуджених до покарань у вигляді громадських робіт, виправних робіт, звільнених від відбування покарання з випробуванням, та їхніх сімей і передають матеріали до центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і кримінально-виконавчої інспекції;
- збирають та узагальнюють інформацію про осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність;
- здійснюють контроль за неповнолітніми, які перебувають на обліку кримінальної міліції у справах дітей;
- взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені чинним законодавством.

Повноваження **кримінальної міліції у справах дітей** поширюються на випадки, коли жертва насильства в сім'ї або особа, стосовно якої існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, а також особа, котра вчинила насильство в сім'ї, не досягли 18-річного віку.

Органи та заклади освіти й охорони здоров'я в системі протидії насильству в сім'ї

Окреме місце в системі заходів щодо протидії насильству в сім'ї посідають органи та заклади освіти й охорони здоров'я. Їх залучення врегульоване Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, а також Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Заклади освіти (дошкільні, загальноосвітні, професійно-технічні та позашкільні навчальні заклади), а також управління (відділи) освіти і науки обласних, міських та районних державних адміністрацій здійснюють приймання заяв та повідомлень про випадки жорстокого поводження з дітьми та терміново (протягом однієї доби) передають повідомлення у письмовій формі до служби у справах дітей, органів внутрішніх справ про випадок жорстокого поводження з дитиною чи реальну загрозу його вчинення.

Крім того, заклади освіти:

- повідомляють центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про виявлення сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- ведуть внутрішній облік дітей, які потребують посиленої уваги з боку педагогічного

працівника, соціального педагога, й інформують про це служби у справах дітей і центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

- забезпечують роботу шкільного психолога з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- можуть створювати при освітніх закладах об'єднання батьків, педагогів, громадськості щодо забезпечення педагогічного впливу на дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, і схильних до протиправних дій, залучають до цієї роботи працівників центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- залучають працівників освіти до соціального інспектування сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у яких виховуються діти шкільного віку.

Керівники навчальних закладів зобов'язують педагогічних працівників, зокрема класних керівників, проводити попереджувальну роботу з батьками з метою недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях, а також організують роботу:

- з батьками щодо роз'яснення наслідків жорстокого поводження з дітьми в сім'ях;
- з особами, які становлять найближче оточення дитини, котра постраждала від жорстокого поводження або потерпає від реальної загрози його вчинення.

Що стосується **органів та закладів охорони здоров'я**, то лікувально-профілактичні установи та заклади цілодобово здійснюють приймання дітей, які зазнали жорстокого поводження, та надають їм потрібну медичну допомогу. При виконанні своїх функціональних обов'язків щодо дитини медичні працівники звертають увагу на ушкодження, що могли виникнути внаслідок жорстокого поводження з дитиною, та повідомляють про це дільничного педіатра, орган внутрішніх справ та відповідну службу у справах дітей.

Крім того, на базі закладів охорони здоров'я (крім психіатричних лікарень) створюються Центри медико-соціальної реабілітації, які надають до спеціально уповноважених органів інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів та, зокрема, повідомляють про вчинення насильства у сім'ї служби дільничних інспекторів міліції чи кримінальної міліції у справах дітей.

Діяльність кризових центрів для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, щодо реалізації корекційних програм

У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляє до *кризового центру* для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених чинним законодавством, може бути винесено захисний припис. Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.

Кризові центри створюються місцевими державними адміністраціями за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї відповідно до соціальних потреб регіону. Кризові центри можуть також створюватися органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, благодійними фондами, об'єднаннями громадян і окремими громадянами за погодженням із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї і реєструються в порядку, визначеному чинним законодавством.

Кризові центри є неприбутковими організаціями, користуються правами юридичної особи, мають власні бланки, печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

У контексті запровадження корекційних програм працівники кризових центрів

- здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми;
- розробляють корекційні програми та організують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї;
- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;
- повідомляють службу дільничних інспекторів міліції чи кримінальну міліцію у справах дітей про виявлені факти реальної загрози застосування насильства в сім'ї або про факти вчинення такого насильства;
- вивчають і узагальнюють причини та умови конкретних проявів насильства в сім'ї;
- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;
- забезпечують збереження конфіденційної інформації щодо осіб, які звернулися до кризового центру по допомогу;
- взаємодіють із засобами масової інформації, громадськими організаціями у проведенні просвітницької та виховної роботи з питань попередження насильства в сім'ї.

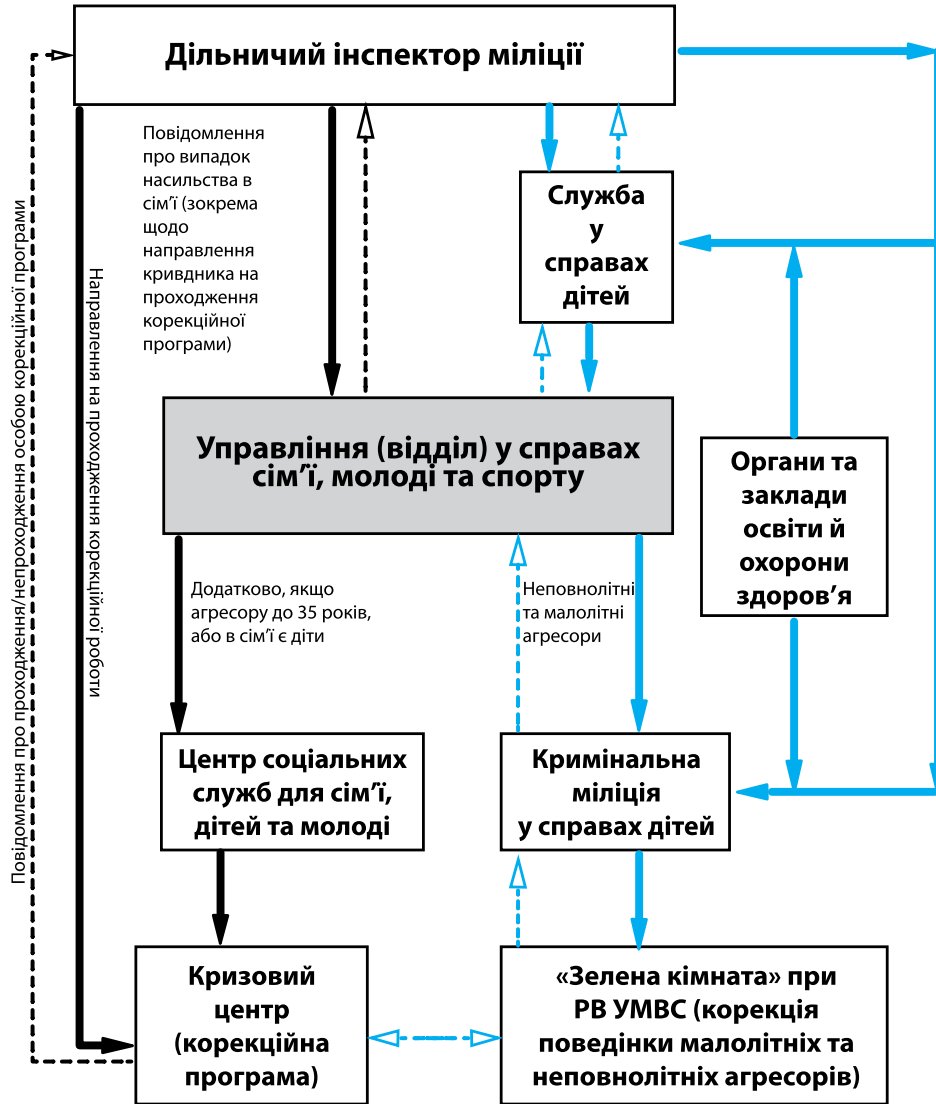
Діяльність кризових центрів регулюється Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» і наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 10.06.2009 № 1977 «Про Примірне положення про Кризовий центр для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення». Кризові центри є важливою інституцією у сфері протидії насильству в сім'ї, адже саме на їх базі мають реалізовуватися корекційні програми для кривдників.

Слід зазначити, що моніторинг виконання положень Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» засвідчив, що саме кризових центрів для членів сімей, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, в Україні протягом 2010-2011 років не існувало. Є коло установ, які серед своїх основних функцій надають допомогу в тому числі й особам, постраждалим від насильства в сім'ї, а також в деякій мірі працюють з кривдниками.

По мірі вдосконалення законодавства України в сфері попередження насильства в сім'ї функції кризового центру, зокрема в частині реалізації корекційних програм, можуть бути передані центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, іншим установам і закладам (у тому числі, спеціально створеним для роботи з кривдниками та підготовки фахівців із проведення корекційних програм), громадським організаціям тощо.

Загальна схема перенаправлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї

Проблему насильства в сім'ї потрібно розв'язувати комплексно, тому такою важливою є взаємодія всіх секторів. Загалом, державну систему перенаправлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, можна представити так:

- шляхи направлення особи на проходження корекційної програми та взаємодії фахівців (синім виділені шляхи перенаправлення дітей)
- - - - - шляхи повідомлення про непроходження особою корекційної програми (синім виділені шляхи повідомлення щодо дітей)

СТРУКТУРА ТА ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Соціальні передумови і організація корекційної роботи з домашніми кривдниками

Нагальна необхідність створити комплексну модель роботи з агресорами зумовлена передусім потребою в новій, більш ефективній системі реагування на насильство в сім'ї. Нове розуміння принципів ґрунтується на рекомендаціях Європейського Союзу, документах ООН, на передовому міжнародному досвіді з протидії насильству в сім'ї.

По-перше, система профілактичних заходів (у т.ч., корекція агресивної та жорстокої поведінки кривдника) забезпечує зниження рівня насильства та захист інтересів особи, а через це і інтересів громади в такий спосіб:

- запобігає проявам жорстокості, усуваючи їх імовірні причини та обставини, що можуть спонукати агресорів чинити протиправні дії (проактивний підхід);
- передбачає активну участь громади в підтримці осіб, що потерпають від насильства;
- створює умови, для того, щоб члени громади взяли на себе відповідальність за власні вчинки.

По-друге, модель протидії насильницькій поведінці в родині враховує особливості психічного та фізичного стану людини.

По-третє, запропонована модель ґрунтується на засадах поваги до суспільних цінностей та орієнтована на формування в дітей та дорослих (у тому числі, кривдників) шанобливого ставлення до загальнолюдських моральних цінностей, поваги до особистості, ґендерних, етнічних, культурних та інших відмінностей.

Головна особливість моделі – громада об'єднує свої ресурси для профілактики насильства, залучаючи представників правоохоронної системи, органів місцевої влади, соціальних служб та неурядових організацій для вивчення життєдіяльності сім'ї та надання їй підтримки у разі необхідності. Всі вони складають мультидисциплінарну команду, яка відіграє важливу роль у наданні допомоги в кожному конкретному випадку та забезпечує реальну взаємодію суб'єктів у ході надання клієнту комплексу соціальних послуг. Ця взаємодія є суттєвою для ефективного впровадження програм психологічної корекції; вона стає основою для організації процесу всебічної реінтеграції кривдника (наприклад, шляхом подолання залежностей, соціальної роботи з його найближчим оточенням тощо).

Соціальні заходи, що спрямовуються безпосередньо на агресорів, мають на меті проведення відповідних запобіжних або каральних заходів, реалізацію програм психологічної корекції, переорієнтацію поведінки агресора у бік поваги до особистості інших членів сім'ї, людської гідності як такої та загальнолюдських цінностей. Обов'язковою умовою ефективної корекції поведінки агресора є робота з постраждалими, їхня реабілітація й інтеграція у громаду. Для цього залучаються ресурси громади та створюється середовище підтримки і супроводу за участі фахівців центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей, кризового центру, громадських організацій та ін.

Корекційно-реабілітаційна функція з особами, які вчинили насильство в сім'ї, полягає у роботі, спрямованій на зміну і вдосконалення особистісних, фізичних якостей цієї особи, особливостей її життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей. Аналіз практики соціальної роботи свідчить про найбільш ефективний рівень реалізації корекційної функції – програмний, який забезпечує задоволення потреб отримувача послуг за спеціальною моделлю, що передбачає:

1. Ідентифікацію особи, яка вчинила насильство в сім'ї та взяття на облік

Діяльність соціального працівника на етапі ідентифікації передбачає збір первинної інформації і включає основні формальні відомості (ім'я, адреса, стать, вік) і контактну інформацію (телефон і реальне місце проживання). Ці дані можуть бути отримані як у результаті прямого інтерв'ю, так і на підставі спостережень чи звернення у відповідні служби.

Оскільки навіть для ідентифікації потрібен певний ступінь довіри між особою, яка вчинила насильство в сім'ї, та спеціалістом, інформація може доповнюватися за результатами наступних зустрічей.

2. Збір інформації й оцінка ситуації (діагностика)

Вже при перших контактах з особою, яка вчиняє насильство в сім'ї, важливо зрозуміти, яка саме допомога їй в першу чергу необхідна, і не покладатися на те, що один набір прийомів можна застосувати до кожного «типового» випадку. Якщо соціальний працівник зробить висновок, що його компетенції для розв'язання даної проблеми особи, яка вчинила насильство в сім'ї, буде недостатньо, він повинен залучити додаткових спеціалістів.

Для вирішення даного завдання і підвищення ефективності діяльності соціального працівника розроблена тактика ведення інтерв'ю-розслідування, під час якого створюється спокійна і розслаблююча атмосфера.

Дуже важливим аспектом є оцінка ситуації, соціальних обставин, в яких опинилася особа, яка вчинила насильство, з метою з'ясування повного спектра проблемних питань сім'ї. Важливо, щоб спеціаліст, який впроваджує програму, мав змогу, хоча б у телефонному режимі поспілкуватися з членами родини особи, яка вчинила насильство, та скласти власну думку і професійно оцінити психологічний клімат у родині, психологічні якості інших членів родини, причини напруги несприятливого характеру (відсутність роботи, низький матеріальний рівень, проживання у скрутних житлових умовах, наявність тяжкої фізичної хвороби, інвалідності у кого-небудь із членів родини та інше).

На відміну від ідентифікації, психосоціальну оцінку (діагностування) проводять у формі напівструктурованого інтерв'ю, для якого пропонують приблизні питання чи теми для обговорення без стандартних варіантів відповідей. Психосоціальну оцінку слід проводити в діалоговій формі. Вона може передбачати збір делікатної інформації, тому особа, яка вчинила насильство в сім'ї, повинна бути повністю впевнена щодо конфіденційності наданої інформації. Не варто (у деяких випадках) заповнювати форму в присутності особи, що вчинила насильство в сім'ї, оскільки це може викликати підозру або недовіру. Найліпше зафіксувати отриману інформацію відразу після розмови. Коли вже встановлено довіру з особою, яка вчинила насильство в сім'ї в його присутності можна заповнювати різні форми.

Серед іншої інформації в психосоціальній оцінці може бути інформація про рівень освіти, ризиковані форми поведінки, стан здоров'я, ціннісні орієнтири, ставлення до роботи/навчання, найгостріші проблеми на час проведення оцінки, найактуальніший запит особи, яка вчинила насильство в сім'ї (у наданні якої саме допомоги він зацікавлений найбільше), інша важлива інформація, наприклад, психологічні особливості особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Також збір інформації може здійснюватися шляхом проведення попереднього анкетування серед осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та спеціалістів, які здійснюють соціальний супровід цих сімей, з приводу насильства. Анкети можуть пропонуватися особам, які вчинили насильство в сім'ї як на початку реалізації Програми корекційної роботи (далі – Програми), так і за певний час до її закінчення.

3. Планування і контракування

На початку роботи особа обов'язково підписує угоду. У разі відмови від підписання угоди (або за умов невиконання її положень без поважних причин) особа, направлена органами внутрішніх справ, вважається такою, що не пройшла корекційну програму, і інформація щодо цього передається до відповідних органів та служб.

Якщо особа звернулася щодо проходження Програми добровільно, їй пропонується не лише проходження психологічної корекції, а й здійснення соціального супроводу центром соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Умови і обсяг надання допомоги, права та обов'язки надавача й отримувача викладаються в договорі, який підписується обома сторонами (див. Додатки).

Договір укладається після проведення діагностування особи, яка вчинила насильство в сім'ї, і визначає:

- предмет Договору;
- умови надання/отримання послуг;
- місце надання послуг;
- відповідальність та права надавача послуг, відповідальну особу;
- відповідальність і права отримувача послуг;
- мінімальну тривалість Програми;
- процедуру оскарження угоди;
- строк дії Договору та порядок його дострокового розірвання і внесення змін;
- контакти сторін.

Перед підписанням Договору фахівець, який впроваджує Програму, обговорює положення даного контракту з отримувачем (особою), в разі необхідності надає пояснення для повного розуміння та узгодження.

Складовою частиною угоди є Індивідуальний план надання комплексної допомоги, соціальних послуг за Програмою корекційної роботи.

Етап планування передбачає визначення пакета послуг (психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, юридичних, соціально-медичних), підбір необхідних фахівців і організацій, призначення соціального працівника для безпосереднього впровадження Програми. Основне завдання планування та контракування – узгодження етапів і змісту роботи, взаємних прав, обов'язків та відповідальності.

Тобто, за результатами психосоціальної оцінки (діагностування) відповідальний працівник разом із висновком щодо фахівців, яких необхідно залучити до впровадження Програми, складає план впровадження Програми, що ґрунтується на окреслених проблемах і сформульованих запитах клієнта. Враховується фінансове становище, місце проживання, фізичний і психічний стан, практичні навички самостійного життя, зайнятість особи тощо. План впровадження Програми складається з декількох елементів: мети, завдань, заходів, додаткових індивідуальних консультацій, якщо вони потрібні особі, яка

вчинила насильство в сім'ї. До плану додаються результати проведеної діагностики.

Здійснення реалізації Індивідуального плану полягає у виконанні запланованих завдань і заходів. Кожен член міждисциплінарної команди виконує доручені йому компоненти плану відповідно до його професійної компетентності. Відповідальний спеціаліст контролює звернення особи, яка вчинила насильство в сім'ї, до інших спеціалістів і своєчасність надання допомоги, ефективність, якість та результат. Стан виконання завдань і заходів, а також їх результат обов'язково фіксують в Індивідуальному плані, що дає змогу забезпечувати наступність роботи однієї чи декількох установ/організацій, спостерігати за динамікою змін і проводити його регулярну оцінку. За виконання плану та координацію роботи мультидисциплінарної команди відповідає соціальний працівник – член команди.

4. Втручання в ситуацію (корекція)

У процесі втручання в ситуацію і впливу на неї можуть використовуватися різні методи і організаційні форми. Психологічна корекція передбачає оптимізацію окремих психологічних функцій, які забезпечують і поведінку, та спрямована на стабілізацію емоційного стану людини; підвищення самооцінки та впевненості у собі; відновлення та розвиток комунікативних навичок; вироблення адекватних форм поведінки.

Завдяки проведеній психологічній корекції у особи формується конструктивна мотивація (позитивні цінності, орієнтація на виконання соціальних вимог, самозбереження); інтеграція індивідуального досвіду; самовдосконалення саморегуляції; підвищення стресостійкості і розширення ресурсів особистості; формування життєво важливих вмій; усунення або зменшення проявів дезадаптованої поведінки; підвищення рівня соціальної адаптації; розвиток властивостей розслаблятися.

Головними принципами корекції, незалежно від форми та умов проведення, є об'єктивність, поведінкова оцінка (проведення функціонального аналізу поведінки особи, яка вчинила насильство в сім'ї), системність і співробітництво.

Поведінкова оцінка проводиться на початку корекційної роботи, а також згодом для оцінки ефективності роботи або зміни тактики поведінки. Вона може проводитися за критеріями: стимули та ситуації (що передувало поведінці); поведінкові реакції особистості (як реагувала особистість); результати і наслідки даних реакцій (що було зразу за поведінкою). Рекомендовано фіксувати прояви агресивної поведінки кожного разу з відміткою про форму, силу та тривалість. Також робляться примітки про кожну конкретну ситуацію і стимули (час, навколишнє середовище, фраза, яка викликала агресію).

При здійсненні поведінкової оцінки використовують пряме спостереження, медичну інформацію, результати анкетування та тестування, експертні оцінки. Проведена робота допомагає визначити, в чому суть проблеми. В результаті здійснення поведінкового аналізу формуються цілі допомоги, а також засоби контролю її ефективності. Оскільки у осіб, які вчинили насильство в сім'ї буває кілька проблемних питань, необхідно виявити ступінь небезпеки кожного і, ґрунтуючись на цьому, планувати послідовність проведення роботи.

Успішність впровадження корекційної роботи залежить від системності і послідовності занять, що сприяє прискоренню процесу саморозуміння, зняття емоційної напруги.

Ефективність впровадження Програми залежить від спроможності відповідального

фахівця залучити особу, яка вчинила насильство в сім'ї, до співпраці, а саме спонукати її до розв'язання власних проблем.

Психологічна корекція відбувається у вигляді консультування, тренінгів, психотерапії.

Рекомендовано при впровадженні корекційної роботи здійснювати наочну демонстрацію особі, яка вчинила насильство в сім'ї, динаміки спільної роботи. Спільне вирішення завдань, зроблених кроків, подолання проблем зміцнює впевненість учасника Програми у власних силах і своїй здатності долати труднощі, дає позитивний досвід співробітництва зі спеціалістами та сприяє кращому розумінню власної мети, бажань і мотивів.

На початковому етапі корекційної роботи варто залучати лікаря-нарколога або психіатра для визначення можливих відхилень у осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Особливу увагу необхідно приділяти спостереженню за тим, наскільки успішно проходить процес корекції поведінки, за необхідності переглядати методи і підходи до її проведення.

5. Контроль, оцінка і завершення роботи; оцінка впливу наданих послуг, закриття контракту

На заключному етапі треба допомогти людині прийняти рішення про доцільність використання постійної системи підтримки. Підбити підсумки, дати оцінку досягнутим результатам.

За результатами впровадження Програми можливе проведення вихідного анкетування, в якому особи, які вчинили насильство в сім'ї, зможуть не лише оцінити вплив реалізації Програми на їхнє життя, але й зазначити ряд коментарів, побажань, пропозицій та зауважень. В свою чергу, тренери, які впроваджували Програму, зможуть оцінити реакцію групи, засвоєння знань, умінь та навичок на виході.

Для завершення роботи за Договором слід провести окрему зустріч, про що учасника Програми інформують заздалегідь. На самому початку зустрічі йдеться про мету зустрічі («завершення роботи», «прощання»). Ретроспективно розглядають усі етапи впровадження Програми – від перших зустрічей і до останньої. Важливо підбити підсумки, надаючи перевагу висловам особи, яка вчинила насильство в сім'ї, запропонувати їй порівняти свою поведінку до початку впровадження Програми і наприкінці, висловити свої думки щодо проведеної роботи, проаналізувати свої успіхи та невдачі. Найважливішим моментом завершення роботи є з'ясування того, яким особа, яка вчинила насильство в сім'ї, бачить своє майбутнє.

Наприкінці варто обговорити за яких обставин особа, яка вчинила насильство в сім'ї, може знову почати отримувати комплексну допомогу.

6. Ведення випадку в післякризовий період

Як окрема фаза іноді виділяється ведення випадку в післякризовий період (найчастіше в ситуаціях, коли існує теоретична імовірність рецидиву). Посткорекційний супровід особи, яка вчинила насильство в сім'ї, здійснюється органами внутрішніх справ, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (в рамках соціального супроводу сім'ї), а також, за необхідності, фахівцем, який впроваджував Програму. Важливою є також активізація громади для запобігання насильству в сім'ї.

Програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї

Найбільш доцільною моделлю для роботи з кривдниками є когнітивно-поведінковий підхід (в широкому розумінні) в поєднанні з ґендерним аналізом. Ця модель сьогодні широко застосовується на практиці.

Когнітивно-поведінковий або психолого-педагогічний підходи розглядають насильство як набуту поведінку, якої можна позбавитись (а не як наслідок індивідуальної патології, стресу, зловживання алкоголем або порушень у стосунках). Цей підхід ставить за мету виховання взаємної поваги та вимагає від чоловіка відповідальності за свої попередні дії і майбутній вибір. Він вимагає постійної уваги групи та потребує досвідчених тренерів, які можуть подолати проблему заперечення та мінімізації кривдником наслідків насильства і використати динаміку групи для здійснення подібного впливу.

Ґендерний аналіз спрямований на подолання системи поглядів, яка переконує кривдників чоловічої статі у тому, що у близьких стосунках вони мають право контролювати жінок. Неможливість здійснення впливу на цю систему поглядів може означати, що чоловіки лише переходять від фізичного до емоційного насильства, а жінка та діти продовжують жити в страху.

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та наказу Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ від 07.09.09 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» (зареєстрований в Міністерстві юстиції 30.09.09 р. за № 917/16933) особа, яка вчинила насильство в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість учинення насильства в сім'ї, проходить корекційну програму.

У 2009 році Міністерством України у справах сім'ї молоді та спорту спільно з Координатором проектів ОБСЄ в рамках проекту, спрямованого на протидію насильству в сім'ї, із залученням членів міжвідомчої робочої групи було розроблено «Програму корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації». Наступним кроком стало проведення 12 тренінгів для більше 330 спеціалістів з усіх регіонів України, які працюють з особами, які вчинили насильство в сім'ї. В ході тренінгів учасники – психологи та соціальні працівники, задіяні у реалізації корекційних програм на місцях – отримали інформацію щодо визначення психологічних особливостей осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, а також уміння і навички професійного впливу на цих осіб з метою корекції агресивної поведінки.

Практичний досвід апробації та впровадження вищезазначеної Програми засвідчив необхідність її вдосконалення відповідно до потреб осіб, які вчинили насильство в сім'ї, і рекомендацій фахівців, що проводять корекційну роботу з кривдниками.

Розробці вдосконаленої Програми, яка представлена у посібнику, передувало проведення міжвідомчою робочою групою із залученням представників Міністерства внутрішніх справ, Міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, Державної соціальної

служби для сім'ї, дітей та молоді, Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, Деснянського центру у справах сім'ї та жінок м. Києва, Координатора проектів ОБСЄ в Україні у листопаді 2010 року моніторингового дослідження⁵ щодо впровадження Програми корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї в Запорізькій, Житомирській, Київській, Тернопільській області та місті Севастополі. Метою дослідження був огляд апробації, з'ясування проблемних питань впровадження Програми для подальшого доопрацювання, а також надання консультаційної допомоги спеціалістам. Також члени моніторингової групи проаналізували змістовне наповнення занять, дослідили інформаційні і методичні потреби спеціалістів, які проводять навчання, потреби осіб, які здійснюють насильство в сім'ї.

Дана програма є вдосконаленим варіантом попередньої.

Мета програми – корекція поведінки осіб, які вчинили насильство в сім'ї. Предметом корекції є агресивна поведінка осіб, які чинять насильство в сім'ї. Об'єктом корекції є особи, які вчинили насильство в сім'ї.

Програма має універсальну структуру, орієнтована на потреби та запити осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, спирається на науково-педагогічні принципи освіти дорослих (пріоритет на індивідуальний підхід до змісту навчання, системність, усвідомлення процесу особистісних змін, актуалізація їх результатів, розвиток потреби у подальшому самовдосконаленні тощо).

Програма побудована на основі використання широкого спектра різних форм, методів і технік активного навчання дорослих з метою якісного засвоєння інформації та відпрацювання необхідних навичок, невідкладного використання на практиці отриманих знань і вмінь, готовності осіб, які вчинили насильство в сім'ї отримувати допомогу та підтримку у вирішенні сімейних проблем, бажання докладати власних зусиль, високу емоційну включеність у процес навчання, самодисципліну і самосвідомість.

Після проходження навчання особи, які вчинили насильство в сім'ї поглиблюють *знання* про: позитивні стосунки між членами родини, правила поведінки в сім'ї, відповідальність за вчинення насильства; побудову стосунків на основі взаєморозуміння та поваги між чоловіком і жінкою, дітьми; основи здорового способу життя.

Особи, які вчинили насильство в сім'ї, вдосконалять *уміння*: контролю власних емоцій; висловлення власних почуттів вербально; аналізу власного ставлення до членів сім'ї; формувати особистісний ресурс, який дозволяє повірити в себе, власні сили; виявляти нові можливості для турботи про себе та інших; формувати відкритість у стосунках дітей і дорослих; опанувати конструктивні поведінкові реакції; використовувати соціально придатні форми поведінки; розвивати комунікативні навички, навички самоконтролю та саморегуляції, ефективної взаємодії і способу поведінки в сім'ї; реалізовувати власні очікування соціально прийнятними шляхами; використовувати нові способи поведінки.

Увесь навчальний матеріал представлено 4 модулями, які мають самостійне значення й завершену структуру.

Теми модулів та кількість годин, виділених для засвоєння тем, при проведенні навчання, необхідно використовувати організаторам навчання з урахуванням потреб і особливостей конкретної групи осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Групова робота дозволяє створити альтернативну культуру, що дає людині, яка

⁵ В рамках співпраці Міністерства України у справах сім'ї молоді та спорту та Координатора проектів ОБСЄ в Україні

вчиняє насильство, можливість бачити та практикувати ненасильницьку і неагресивну поведінку. Добре організовані групи надають можливості людині отримувати підтримку та заперечення своєї поведінки. Групове навчання, якщо здійснюється належним чином, є ефективним для сприяння змінам у поведінці осіб, які вчинили насильство в сім'ї. В групових дискусіях піднімаються найрізноманітніші теми: самооцінка, довіра, сила, провина, контроль, сум втрати, гнів. Забороненими є теми обговорення сексуальних подробиць насильства та деталі фізичного насильства.

Крім цього, проводяться індивідуальні заняття для тих, хто бере участь у груповому курсі. А також можлива робота з сім'ями. Часові межі для індивідуальної консультації – 45 хвилин. Індивідуальні консультації обов'язково проходять на початковій стадії (перший модуль програми) залучення кривдників до програми. Індивідуальна робота повинна відповідати тим самим принципам та стандартам, що й робота в групах, і охоплювати ті ж самі сфери.

Програма передбачає проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, курсу загальним обсягом 47-55 годин для запобігання негативних наслідків насильства в сім'ї та формування відповідального ставлення до своїх вчинків і їх наслідків.

Особливості програми для дітей, які вчинили насильство в сім'ї

Мета програми – корекція агресивних тенденцій поведінки підлітків. Предметом корекції є підліткова агресивність. Об'єктом корекції є підлітки з неадаптованими агресивними реакціями.

Після проходження навчання особи, які вчинили насильство в сім'ї, поглиблюють *знання* про: позитивні стосунки між людьми, суспільно-прийнятні правила поведінки, відповідальність за вчинення насильства; побудову стосунків на основі взаєморозуміння між дорослими і дітьми.

Діти, які вчинили насильство в сім'ї вдосконалять *уміння*: щодо контролю власних емоцій та поведінки; висловлювати власні почуття вербально; формувати особистісний ресурс, який дозволяє повірити в себе, власні сили; виявляти нові можливості для турботи про себе й інших; формувати відкритість у стосунках між людьми; опанувати конструктивні поведінкові реакції; використовувати соціально придатні форми поведінки; розвивати комунікативні навички та навички самоконтролю і саморегуляції.

Увесь навчальний матеріал представлено 5 модулями, які мають самостійне значення й завершену структуру.

Принципи роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї

Організація роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, будується на принципах:

- **гуманізму** – утвердження норм поваги, доброзичливого і неупередженого ставлення до кожної особистості, виключення примусу і насильства над собою;
- **конфіденційності** – інформація, отримана в процесі проведення роботи, відомості про особисте та сімейне життя громадян, не підлягають свідомому або випадковому розголошенню;
- **компетентності** – фахівець чітко визначає і враховує кордони власної компетентності;
- **відповідальності** – фахівець піклується, перш за все, про благополуччя осіб, які

вчинили насильство в сім'ї, та не використовує результати роботи їм на шкоду;

- **наступності, системності і послідовності** – дотримання цих принципів сприятиме уникненню відхилень, що можуть виникнути в ході роботи, за допомогою постійного аналізу явищ і процесів, коригуючої діяльності фахівця, членів мультидисциплінарної команди;
- **толерантності** – яка є основою моральної культури фахівця, відображенням і проявом любові до людей. Дотримання цього принципу дозволяє здійснювати керівництво діями клієнта, тактовно і коректно вказувати на помилки і недоліки;
- **надання повної та достовірної інформації** – повнота поінформованості особи, яка вчинила насильство в сім'ї, про застосовані дії сприяє активізації його особистісного потенціалу.

Особливості роботи з кривдниками

Ефективність виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та розв'язання проблеми насильства залежить, перед усім, від розуміння спеціалістами важливості та необхідності впровадження корекційних програм.

Уповноважена особа, яка впроваджує Програму повинна усвідомити ключові елементи:

- розуміння того, що становить насильницьку поведінку;
- що кривдник несе стовідсоткову відповідальність за свою поведінку;
- що насильницька поведінка – це вибір;
- що насильницька поведінка є функціональною та навмисною.

Фахівці, які впроваджують корекційні програми, мають:

- визнавати та аналізувати соціальний та ґендерний контексти домашнього насильства;
- розвивати у чоловіків здатність розуміти вплив скоєного ними насильства на їхніх партнерів та дітей як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі;
- розвивати у осіб, які вчинили насильство в сім'ї, здатність до безпечного та належного контакту з їхніми дітьми;
- заохочувати осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до поведінки, що ґрунтується на доброзичливості, повазі та рівноправ'ї;
- розглядати осіб, які вчинили насильство в сім'ї як кривдників, а не як жертв;
- не дозволяти переконати себе виправданнями осіб, які вчинили насильство в сім'ї, щодо їхньої поведінки;
- працювати з використанням способів, які є актуальними для чоловіків з різних культур та соціальних середовищ.

Групова робота з кривдниками

Взаємодія учасників тренінгу протягом спільних зустрічей, як правило, веде до певних змін міжособистісних відносин, атмосфери в групі, згуртованості. Робота з удосконалення своїх здібностей спілкування, соціальної перцепції, зворотного зв'язку сприяє закономірним змінам у групі, які психологи різних шкіл та течій описують як етапи (стадії, фази) розвитку групи впродовж соціально-психологічного тренінгу.

Головне завдання групи – навчити своїх членів саморозкриттю і самоаналізу,

тобто висловлювати, аналізувати свої емоційні та психічні стани, загальні проблеми, невдачі. Спілкування в групі сприяє формуванню нових підходів і моделей поведінки. Це один із засобів створення всередині групи близькості та довіри. По тому, як члени групи обговорюють свої емоційні і психічні стани, загальні проблеми, невдачі, можна судити про взаємодію в групі. Таке спілкування породжує нові підходи, нові думки.

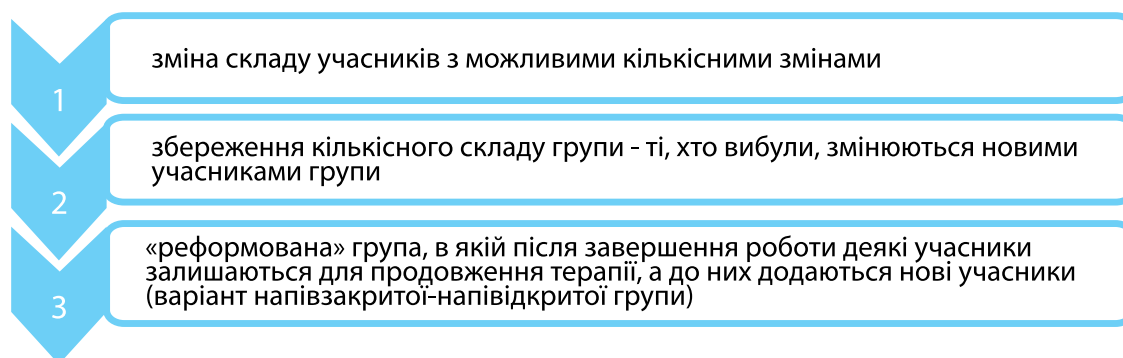
Інша *мета групових занять* – допомогти учасникам сконцентрувати свої дії на тих змінах, яких вони прагнуть у своєму житті. Спочатку дискусії фокусуються на невеликих, більш очевидних цілях. Згодом, коли цієї мети досягнуто, а поміж членами групи встановлюються більш довірливі стосунки, мета ускладнюється.

Принципи формування груп

Відповідно до обраної форми організації проведення навчання осіб, які вчинили насильство в сім'ї, з метою формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки має застосовуватися і принцип формування груп: відкриті та закриті групи.

Відкрита група. Основні відмінності відкритої групи полягають в тому, що під час роботи цієї групи припускається постійна зміна учасників (деякі учасники залишають групу, інші займають їх місце).

Типи відкритих груп

Відкритий тип групи дає можливість учасникам зустрітися з великою кількістю різних людей, також буде спрацьовувати ефект соціального осуду, якщо «колишні», які в програмі перебувають певний час і вже встигли змінитися, будуть створювати певний вплив на «новачків».

Відкрита група може діяти необмежений час. Протягом її існування може змінюватися навіть тренер, але орієнтація і мета групи залишаються незмінними.

У роботі з відкритою групою існують певні складнощі, наприклад важко підтримувати взаємодовіру та об'єднувати групу; отже психокорекційна робота не може бути глибинною. Підготовка нових учасників до роботи в групі потребує додаткових зусиль тренера. У відкритій групі важко добитися такої інтенсивності міжособистісних стосунків, яка можлива у закритій групі.

Закрита група. В закритій групі склад членів залишається незмінним. У випадку, коли вибувають деякі члени груп, нові учасники до складу групи не приймаються. Тривалість роботи закритої групи обмежена.

З досвіду впровадження корекційних програм оптимальним є застосування відкритих груп, а саме групи першого або третього типу. Оптимальною кількістю учасників в групі є 7-8 осіб. Рекомендовано проведення заняття 1 раз на тиждень, тривалість заняття 1.5–2 години.

Однією з умов ефективного проходження Програми є одночасна участь особи, яка вчинила насильство в сім'ї, та соціальний супровід або надання соціальних послуг особі, яка постраждала від насильства в сім'ї, що сприятиме формуванню єдиного бачення розвитку та перебігу сімейних стосунків. Проте, враховуючи певні життєві обставини, у крайніх випадках особам, які вчинили насильство в сім'ї, може бути дозволено відвідувати різні групи у різний час. Таке відбувається у наступних випадках: хвороба когось із членів сім'ї або дитини, відсутність можливості залишити робоче місце тощо.

Групові заняття рекомендовано починати та закінчувати висловлюванням усіма членами групи своїх почуттів та думок. Ця методика дозволяє досягти згуртованості групи, особливо між тими членами групи, які можуть знайти деяку схожість. Основою для виникнення зв'язків у групі є подолання схожих труднощів. Висловлювання всіма членами групи своїх почуттів та думок на початку групового заняття має на меті з'ясувати переживання, почуття осіб, які вчинили насильство в сім'ї, події, які відбулися за час попереднього заняття.

Основна частина групового заняття займає більшу його частину і за своїм змістом є реалізацією багатофункціональних технік, спрямованих на розвиток пізнавальних процесів, на формування соціальних навичок і на динамічний розвиток групи. Як правило, до одного заняття включають від 2 до 4 вправ. Найбільший розвиваючий ефект досягається не за рахунок збільшення різноманітності психотехнічних прийомів, а за рахунок найбільш повного використання потенційних можливостей кожної з комплексних вправ, включених у заняття.

Заключна частина заняття – це своєрідне підбиття підсумків, рефлексія заняття у двох аспектах: емоційному та змістовному. Для підбиття підсумків наприкінці проводиться обговорення заняття, обмін враженнями, думками. Завершальним етапом є момент прощання.

Під час групової роботи бажано чергувати рухові вправи зі статичними.

Особливості роботи в дитячих групах

В дитячих групах бажано вперше проговорювати групові правила в процесі підготовки до групової терапії. Кожна дитина повинна розуміти, що існуючі в групі правила є гарантією безпеки; під час їх формулювання в групі необхідно звернути увагу на затвердження правил співпраці та взаємоповаги. Підлітки схильні бути надто суворими або висувати нереалістичні вимоги до групи, тому необхідно обговорити сутність кожного правила та основні норми й обмеження, які виникають у групі. Важливим моментом є формування відчуття причетності кожної дитини до формулювання правил групової роботи.

В дитячих групах в плані кожного заняття має бути перерва, яка стає часом для вільного спілкування учасників, обговорення ними минулих та майбутніх подій. Під час перерв фасилітатор може відстежити «больові місця» та конфліктні зони дітей.

Останні 10-15 хвилин групового заняття можуть бути присвячені груповій грі. В цей час діти відпочивають від емоційно складної групової роботи та вільно спілкуються.

Критерії формування групи

Групи формуються таким чином:

- особи направляються органами внутрішніх справ;
- особи направляються за рішенням суду;
- особи направляються управліннями (відділами) у справах сім'ї, молоді та спорту,

службою у справах дітей;

- особи, які записалися на Програму за власним бажанням.

Критеріями непридатності особи для роботи в групі є деменція, психотичні стани, аутизм, тяжка та глибока розумова відсталість. У світовій практиці одним із критеріїв непридатності вважається наявність в особі алкогольної, наркотичної, ігрової, харчової або іншої залежності, тобто особа перед вступом до корекційної програми має пройти курс примусового лікування. Водночас, в Україні цю умову (за відсутності розвинутої системи реабілітації для хворих на алкоголізм, наркоманію, ігроманію тощо) виконати на практиці неможливо, тому її немає в переліку. Тим не менш, базовою вимогою є **відвідання групи в тверезому стані** (що зафіксовано, зокрема, в договорі про надання послуг). Недотримання цієї вимоги вважається причиною для виключення особи з корекційної програми за відсутності поважних причин та застосування до неї відповідних адміністративних заходів.

Часові рамки групової роботи

Загальна тривалість роботи групи встановлюється із самого початку, щоб учасники мали уявлення, який час буде присвячено роботі в групі. Потрібно враховувати, що зміна в поведінці – це тривалий процес. Досвід подібних програм свідчить про те, що більш тривалі програми є ефективнішими для зміни базових поглядів кривдників.

Короткострокові групи будуть найефективнішими тоді, коли в них будуть ставитися конкретні та реально досяжні цілі. В короткострокових групах конче важлива роль тренера. Він активно спрямовує роботу групи, допомагає учасникам.

Важливо, щоб заняття починалися та закінчувалися вчасно, незалежно від запізнь чи неявки окремих членів групи. Це формує розуміння необхідності дотримуватися правил і у дітей, і у дорослих.

Питання конфіденційності/дотримання прав людини

Членам сім'ї, стосовно яких здійснюються заходи з попередження насильства в сім'ї, держава гарантує охорону прав і законних інтересів. Тому корекційна програма повинна здійснюватися в межах діючого законодавства щодо обміну інформацією та захисту даних.

Посадові особи та фахівець, який здійснює вказані заходи, не можуть розголошувати відомості про особисте та сімейне життя, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням їх службових обов'язків.

Учасники групи та тренери також не повинні розголошувати відомості стосовно роботи групи. Конфіденційними є відомості про те, що інші учасники групи говорять та роблять у групі. Конфіденційність є обов'язковою та сприяє створенню безпечної атмосфери в групі.

Організація, що впроваджує Програму корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, розробляє і викладає у письмовій формі процедуру зберігання та надання конфіденційної інформації про отримувача, з визначенням випадків, коли конфіденційність може бути порушена.

Фахівець і члени мультидисциплінарної команди повинні бути ознайомлені з правилами зберігання та надання конфіденційної інформації.

Проте чоловіки, що скоїли домашнє насильство, становлять ризик для партнерок, дітей та інколи інших осіб. Якщо працівники Центру мають підстави для занепокоєння щодо безпеки будь-яких осіб через злочинну поведінку клієнта, вони зобов'язані заявляти про такі свої побоювання. Цей обов'язок включає повідомлення, звітування чи попередження

інших органів або осіб, включаючи партнерок. Тому в інтересах мінімізації ризиків для інших, чоловікам пропонується обмежена конфіденційність. Ці обмеження мають бути чітко висловленими та включати наступне:

- Інформація буде доступною для партнерки чоловіка під час його відвідування програми та у випадку відмови від участі або виключення з програми.
- Якщо працівники вважають, що чоловік становить особливу загрозу, вони мають повідомити всіх пов'язаних осіб, включаючи його партнерку. Якщо загроза є безпосередньою та серйозною, необхідно повідомити міліцію.
- Якщо працівники побоюються, що чоловік становить загрозу добробуту чи безпеці дітей, вони можуть вжити заходів для підвищення безпеки цих дітей, залучаючи інші організації.
- Необхідно прослідкувати, щоб умови конфіденційності повідомлялися та були зрозумілі особам, з якими проводиться корекційна робота. Від кожної особи необхідно вимагати згоди та підписання заяви, що вказує обмеження їхньої конфіденційності. Якщо особа відмовляється зробити це, вона не може бути включена до програми роботи з кривдниками.

Перенаправлення та переадресація

Дана послуга надається фахівцем, що впроваджує Програму корекційної роботи і включає в себе перенаправлення особи, яка вчинила насильство в сім'ї, до відповідного спеціаліста у тих випадках, коли послуга за запитом клієнта не може бути надана суб'єктом надання послуги або мультидисциплінарною командою. У цьому випадку здійснюється переадресація до державних та недержавних організацій і спеціалістів з метою вирішення нагальної проблеми клієнта. Переадресація відрізняється від простого надання інформації про наявність послуги в іншій установі. Надання інформації, зокрема по телефону, про інші партнерські установи та організації, де клієнт, що звернувся до надавача послуг, може отримати послугу без супроводу цього процесу, є інформаційною послугою. Якісна переадресація включає в себе контакт із цією установою, домовленість про прийом даного клієнта або супроводження клієнта до установи (при необхідності), а також перевірку факту та результату надання послуги.

Переадресація здійснюється лише за умови згоди клієнта та у разі нагальної потреби в домовленості про прийом чи супровід клієнта до відповідного закладу.

Робота/супровід після закінчення програми та відстеження результатів

Ефективність програми повинна підтвердитися результатами повторного діагностичного обстеження, проведеного після закінчення циклу корекційно-розвиваючих занять (за тими ж діагностичними методиками).

Показники (індикатори), що визначають ефективність програми:

1. Рівень задоволення очікувань учасників групи.
2. Готовність учасників групи до співробітництва.
3. Рівень відповідності досягнутих результатів очікуванням фасилітатора (фахівця, відповідального за проведення корекційної програми).

4. Оцінка ефективності, виходячи з професійного та особистого досвіду фахівця.
5. Наявність поведінкових та особистісних змін під впливом конкретних методів корекції.
6. Позитивна динаміка, яка визначається за допомогою об'єктивних методів психодіагностики (на вході та на виході з програми).
7. Покращання комунікативних властивостей особи, в тому числі його соціабельності.
8. Підвищення рівня гедонії (задоволення) від звичайного, соціально прийнятного способу життя.
9. Зміна стану зайнятості особи⁶ (працевлаштування).
10. Зниження рівня вживання психоактивних речовин або повна відмова від них.
11. Підвищення рівня толерантності та терпимості.
12. Наявність емоційної стабільності в стресових та фрустраційних ситуаціях.
13. Активізація діяльності щодо розв'язання фінансових проблем, проблем із житлом.
14. Посилення відповідальності у батьківській та подружній поведінці.
15. Покращання стосунків із сім'єю.

У результаті проведення занять передбачається:

- поступова актуалізація і закріплення позитивних особистих якостей;
- розвиток та покращання соціальних навичок і умінь;
- активізація просоціальної активності та соціально прийнятної поведінки;
- унормування самооцінки та оцінки власної поведінки;
- зниження рівня агресії;
- підвищення рівня самоконтролю.

Оцінювання успіхів чоловіка під час проходження програми для кривдників можуть також включати його мотивацію, розуміння матеріалів та відвідування. Проте працівники корекційної програми повинні розуміти, що чоловіки можуть вдавати, що вони досягли позитивних результатів у ставленні і поведінці по відношенню до жінок-партнерок, коли вони перебувають у групі, намагаючись таким чином продемонструвати зміни, які відбулися, і в той же час продовжувати вдаватись до насильницьких дій за межами групи. Тому будь-які ознаки змін у групі в жодному разі не є гарантією наявності справжньої зміни.

Моніторинг та оцінювання

Зовнішнє і/або внутрішнє оцінювання є необхідною та невід'ємною частиною корекційної роботи. Проте програми для кривдників надто важко оцінювати з великої кількості методологічних причин. Програма має передбачати ефективні процедури моніторингу якості послуг, при цьому пріоритетне значення надають оцінці способів, які покращують безпеку та якість життя жінок і дітей. Інформація, яка надається жінками, є найбільш достовірною для оцінювання Програми корекційної роботи, оскільки у самозвітах існує можливість заперечення та мінімізації провини з боку кривдника, а офіційні дані є обмеженими через незначну кількість звернень і відповідних судових справ.

Оцінювання Програми корекційної роботи не повинно обмежуватись інформацією стосовно припинення фактів насильства, але враховувати дані стосовно того, чи колишні

⁶ Якщо особа свідомо відмовлялася працювати та працевлаштовуватися.

жертви насильства почуваються безпечно та чи покращилось до них ставлення кривдника. Оцінювання повинно передбачати період спостереження, який триватиме більше року; більш тривалий період може забезпечити кращий результат.

Програма також має працювати з дотриманням принципів прозорості та бути відкритою для зовнішнього аудиту.

Варто зазначити, що навіть у світовій практиці⁷ досить мало досліджень, дані яких допомогли б оцінити ефективність впровадження корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї. Водночас оцінка результативності цих програм у США продемонструвала, що загалом у чоловіків, які пройшли через корекційні програми, рецидиви насильницької поведінки значно знижуються і становлять від 5 до 15 відсотків.

⁷ Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс/ Автори – упорядники: Журавель Т.В., Коробченко Н.М., Нікітіна О.М., Сафронова О.Ф. За заг. ред Безпалько О.В., Журавель Т.В. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010 – 167 с

ЕТАПИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ

Поетапна модель роботи з кривдниками

Існує модель роботи з кривдниками, яка включає серію етапів для подолання більшості рівнів, на яких відбувається насильство в сім'ї. Ці етапи розроблено таким чином, що їх потрібно проходити у певному порядку. Проте, щоб перейти до наступного етапу, не обов'язково завершувати попередній; багато з цих етапів слід розглядати паралельно.

Під час першого етапу чоловікові, який учиняв насильство в сім'ї, допомагають визнати його насильницькі дії та образливу поведінку, долаючи мінімізацію та створюючи у нього мотивацію для припинення насильства. Отримується інформація щодо всіх випадків вчинення клієнтом насильства і образливих дій із тим, щоб дати йому можливість визнати серйозність та наслідки його поведінки.

На другому етапі підвищується обізнаність чоловіка-кривдника про період його наближення до насильницьких дій; його навчають розпізнавати посилення ворожості і люті по відношенню до своєї партнерки та вживати заходів для подолання в собі цих відчуттів.

Третій етап передбачає зниження проявів заперечення в усіх його формах (у тому числі, відмови від відповідальності) з тим, щоб чоловікові було важче уникати таких почуттів, як провина, сором та докори сумління. Це включає дослідження перешкод для відвертого зізнання, підвищення рівня емпатії шляхом ознайомлення з досвідом жінок та дітей і визнання переваг та недоліків перекладання відповідальності на інших.

На четвертому етапі чоловікові дають зрозуміти, що його насильницькі дії – це елемент системи образливої поведінки. Це передбачає доповнення до його визначення образливої поведінки, яка також включає образу нефізичного характеру; йому пояснюють, що в основі фізичного насильства та образи нефізичного характеру лежать одні і ті ж системи поглядів та процеси.

П'ятий етап зосереджує увагу на допомозі чоловікові у переоцінці і зміні переконань, які лежать в основі його насильницьких та образливих дій. Йому пропонують відповісти, чи його переконання є універсальними, раціональними, справедливими або реалістичними. Робота в групі особливо корисна на цьому етапі. Під час цього етапу буде детально розглянуто соціальну та сімейну етіологію системи поглядів чоловіка.

Шостий етап призначений для підвищення здатності чоловіка використовувати нові моделі поведінки, які не базуються на контролюванні. Цей етап передбачає обговорення ситуацій з його життя, винайдення нових шляхів контролю його відчуттів, що не базуються на насильстві, та надання йому можливості відчувати гнів, проте не втрачати поваги.

Сьомий етап передбачає роботу з клієнтом із метою надати йому можливість визнати та проявити вразливі почуття, які часто затьмарює злість, а також заохочувати його до розвитку систем підтримки, які не узгоджуються з його насильницькою поведінкою.

Метою восьмого, завершального етапу є підвищення здатності чоловіка аналізувати, яким чином та які саме події з минулого впливають на його теперішні почуття, зменшуючи зв'язок між колишнім досвідом та теперішніми стосунками.

Тематичний план Програми корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї

При організації впровадження Програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, тренер з урахуванням потреб клієнтів визначає перелік тем, які будуть включені до навчання.

Універсальна побудова Програми за модулями, які мають самостійне значення і цінність, дозволяє тренеру використовувати теми, які необхідні конкретним групам учасників, переставляти їх залежно від потреби навчання, збільшувати кількість часу на проходження, якщо в цьому є потреба. У разі необхідності, тренер може доповнювати навчання темами, які необхідно розглянути у групі, але вони не передбачені Програмою. До уваги береться рівень освіти, індивідуальні особливості, склад групи учасників тощо.

Програма додатково може включати теми, розкриття яких допомагає зняти неадекватні очікування осіб, які вчинили насильство в сім'ї, вирішити власні психологічні проблеми, налагодити взаємодію і взаєморозуміння із соціальними працівниками тощо.

Після деяких тем Програми, які потребують більш глибокого опрацювання, доцільно передбачити самостійну роботу для учасників шляхом виконання ними певних «домашніх завдань».

Тематичний план Програми корекційної роботи Розподіл часу за модулями і темами

№ з/п	Назва модулів, тема	Кількість годин	
		Групова робота	Індивідуальна робота
1	Модуль 1. Соціально-психологічна діагностика та планування корекційної роботи		4-6
1.1	Проведення первинного інтерв'ю.		1
1.2	Проведення психодіагностики.		1
1.3	Вивчення соціальних обставин.		1-2
1.4	Укладання договору (див. Додатки)		1- 2
2	Модуль 2. Налагодження терапевтичного альянсу та відреагування	8	3-5
2.1	Заняття 1. Мета: Створення позитивної мотивації до занять та зняття емоційної напруги.	2	
2.2	Заняття 2. Мета: Створення позитивної мотивації до занять. Зняття емоційної напруги, знайомство з ауторелаксацією. Діагностика характеру стосунків у групі.	2	
2.3	Заняття 3. Мета: Допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї. Зняття емоційної напруги. Формування навичок ауторелаксації. Допомога учасникам в аналізі почуття вини та відповідальності за насильство. Аналіз спільно з членами групи власної розповіді про досвід зловживання.	2	

2.4	Заняття 4. Мета: Діагностика особливостей темпераменту. Допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї. Формування навичок ауторелаксації. Діагностика особистісних особливостей. Формування навичок відреагування гніву.	2	
2.5	Індивідуальна робота. Психологічна та психокорекційна робота.		3-5
3	Модуль 3. Усвідомлення та формування моделі ненасильницької поведінки	12-15	10
3.1	Заняття 5. Мета: Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Систематизація знань та закріплення навичок на аутокорекцію. Формування навичок самоконтролю і саморегуляції.	1	
3.2	Заняття 6. Мета: Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу. Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок.	1-2	
3.3	Заняття 7. Мета: Усвідомлення власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування усвідомлення та контролю свого емоційного світу.	1-2	
3.4	Заняття 8. Мета: Знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу.	1-2	
3.5	Заняття 9. Мета: Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу. Розвиток комунікативних навичок. Сприяння формуванню адекватної самооцінки.	1	
3.6	Заняття 10. Мета: Знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій.	1	

3.7	Заняття 11. Мета: Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу. Розвиток комунікативних навичок. Сприяння формуванню адекватної самооцінки.	1	
3.8	Заняття 12. Мета: Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування усвідомлення і контролю власного емоційного світу.	1	
3.9	Заняття 13. Мета: Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій.	1	
3.10	Заняття 14. Мета: Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій, оволодіння набутими навичками. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції, оволодіння набутими навичками. Формування усвідомлення і контролю власного емоційного світу, оволодіння набутими навичками.	1	
3.11	Заняття 15. Мета: Закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій, оволодіння набутими навичками. Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень.	1	
3.12	Заняття 16. Мета: Закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій, оволодіння набутими навичками.	1	
3.13	Індивідуальна робота. 5 занять сімейної терапії, 5 занять індивідуального консультування		10
4	Модуль 4. Закріплення та підтримка	5-6	5
4.1	Заняття 17. Мета: Закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій. Закріплення отриманих умінь і навичок.	1	
4.2	Заняття 18. Мета: Закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій. Закріплення отриманих умінь і навичок.	1	

4.3	Заняття 19. Мета: Закріплення отриманих умінь та підкріплення навичок стосовно формування інших конструктивних ролей у сім'ї. Формування здорового способу життя в сімейних традиціях, стосунках із членами родини. Підтримка процесу формування цілісних орієнтацій та моральних уявлень у членів групи (оцінка і аналіз). Ознайомлення з різними класами та типами психоактивних речовин і варіантами їх впливу на сприйняття оточення та поведінку особи, що їх вживає. Формування відповідального ставлення до прийому психоактивних речовин та установку на відмову від їх використання	1-2	
4.4	Заняття 20. Мета: Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій і моральних уявлень в мікросоціумі сім'ї. Формування здорового способу життя та нових моделей стосунків, взаємодопомоги в родині. Закріплення отриманих умінь і навичок.	1	
4.5	Заняття 21. Мета: Оцінка успішності проходження корекційної програми учасниками групи. Формування особистісної мети мотивації для особистісних стратегій, змін у майбутньому. Планування і аналіз групи підтримки та взаємодопомоги родині.	1	
4.6	Індивідуальна робота. 5 занять індивідуальної роботи аналізу результатів.		5
	Підсумок	25 - 29	22 - 26
	Разом	47 - 55 годин	

Модуль 1. Соціально-психологічна діагностика та планування корекційної роботи

Основні завдання: Ідентифікація проблеми. Особисто-характерологічні риси. Формування соціального портрета і формальне включення в групу. Адаптація до включення в діючу групу.

Індивідуальна робота.

Етап 1. Проведення первинного інтерв'ю

Збір первинної інформації. Пояснення основних принципів терапії, правил роботи.

Етап 2. Проведення психодіагностики

Використання методик на визначення рівня агресії, соціальної адаптації і депресії: опитувальник Басса-Даркі (Buss–Durkey Inventory), методика діагностики рівня агресивності Ассінгера А., тест «Шкала реактивної і особистісної тривожності» Спілбергера-Ханіна; за необхідності: визначення інтегральних форм комунікативної агресивності Бойка В.В., діагностика ворожості за шкалою Кука–Медлей; методика визначення стриманості–нестриманості й типової агресивної поведінки Ільїна Є., Ковальова П., визначення стилю

поведінки в конфліктній ситуації Томаса К. Виявлення окремих соціальних аномалій, конкретизація проблеми особи, яка вчинила насильство в сім'ї, виявлення її індивідуальних особливостей. Визначення готовності особи, яка вчинила насильство в сім'ї до нової «соціальної позиції». Підготовка звіту.

Етап 3. Вивчення соціальних обставин

Збір детальної інформації (в тому числі про родину). Анкетування. З'ясування повного спектра проблемних питань.

Етап 4. Укладання договору, що додається

Необхідність укладання договору. Основні розділи, обов'язки сторін, рівень відповідальності. Коментарі та пояснення.

Модуль 2. Налагодження терапевтичного альянсу та відреагування

Основні завдання Створити умови, які забезпечують позитивні стосунки між учасниками групи. Визначити групові норми та правила, дійти згоди щодо дотримання встановлених обмежень. Надати можливість виявлення власних емоцій у зв'язку з переживанням ситуації сорому. Навчити учасників групи вмінню висловлювати власні почуття вербально. Підготувати їх до роботи з неприємним почуттями, які пов'язані із ситуацією насильства (гнів, страх, сум, сором, почуття відчуженості та безпорадності). Пошук схожості в інтересах, перевагах, заняттях учасників групи. Аналіз спільно з членами групи власної розповіді про досвід зловживання. Допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї. Допомога учаснику в аналізі почуття вини та відповідальності за насильство.

Етап 5. Формування довірливих стосунків

Заняття 1. Мета: створення позитивної мотивації до занять та зняття емоційної напруги.

Знайомство. Вправа на знайомство. Створення сприятливого психологічного простору. Вироблення, прийняття, засвоєння правил роботи групи. Вправа на об'єднання групи. Налагодження прямого та зворотного зв'язків «учасник-група» та «група-учасник». Очікування. Візуалізація на відреагування. Створення ситуації рефлексії.

Заняття 2. Мета: створення позитивної мотивації до занять. Зняття емоційної напруги, знайомство з ауторелаксацією. Діагностика характеру стосунків у групі.

Робота з емоційними станами. Види і роль емоцій, інструменти розпізнавання емоційних станів. Стратегії індивідуального реагування на емоції. Соціометрична гра. Діагностична самооцінка (малюнок). Групові дискусії. Ауторелаксація. Методи формування практичних навичок управління своєю мотивацією.

Етап 6. Дослідження ситуації та її наслідків

Заняття 3. Мета: допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї. Зняття емоційної напруги. Формування навичок ауторелаксації. Допомога учасникам в аналізі почуття вини та відповідальності за насильство. Аналіз спільно з членами групи власної розповіді про досвід зловживання.

Вправа на розігрів групи. Типи чоловіків та жінок. Моделі взаємодії між різними типами. Діагностика мотивів та потреб, діагностика стресостійкості. Вправи на зняття емоційної напруги. Створення позитивного емоційного настрою. Можливості перенесення позитивного досвіду в реальне життя. Робота в трійках. Групові дискусії. Відреагування негативних емоцій. Навчання прийомам релаксації. Релаксаційні вправи.

Заняття 4. Мета: діагностика особливостей темпераменту. Допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї. Формування навичок ауторелаксації. Діагностика особистісних особливостей. Формування навичок відреагування гніву.

Принципи гармонійних відносин у сім'ї. Психологічні відмінності між чоловіком та жінкою. Рольове програвання ситуацій. Характеристика типів темпераменту. Діагностика особливостей темпераменту. Визначення особливостей характеру за зовнішністю. Вправа на ауторелаксацію. Групові дискусії. Малюнок вправа. Релаксація. Зняття емоційної напруги. Методи зняття емоційної напруги. Нейтралізація небажаних емоційних станів. Ефективні шляхи емоційного розвантаження. Знайомство з формами поведінки. Методи прийняття рішень. Вправи на формування навичок саморозслаблення.

Індивідуальна робота

Психологічна та психокорекційна робота, 3-5 занять

Рекомендації. Крім цього, варто запланувати первинні індивідуальні консультації не тільки психолога, а й юриста (для роз'яснення окремих статей сімейного права), нарколога та психіатра (у зв'язку з тим, що деякі правопорушення можуть бути продиктовані у тому числі й наявністю пограничних станів або деяких розладів психіки).

Модуль 3. Усвідомлення та формування моделі ненасильницької поведінки

Основні завдання: формувати особистісний ресурс, який дозволяє повірити в себе, власні сили та можливості для створення адекватної особистісної ідентифікації. Створити образ агресора та виявити нові можливості для турботи про себе та інших. Надати адекватну інформацію про побудову стосунків між чоловіком та жінкою. Формувати відкритість у стосунках дітей та дорослих. Опанувати конструктивні поведінкові реакції. Розвивати соціально придатні форми поведінки. Розвивати комунікативні навички. Формувати навички самоконтролю та саморегуляції. Формувати альтернативну поведінку в сім'ї, уміння ефективно взаємодіяти та обирати спосіб поведінки в сім'ї, вміння реалізовувати власні очікування соціально прийнятними шляхами. Підвищувати навички використання нових способів поведінки.

Етап 7. Розвиток комунікативних навичок

Заняття 5. Мета: формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Систематизація знань та закріплення навичок на аутокорекцію. Формування навичок самоконтролю і саморегуляції.

Вправа на розігрів (на об'єднання групи та встановлення емпатійного контакту). Кризи і шляхи їх подолання. Практичне застосування законів існування та розвитку сім'ї. Колаж. Групові дискусії. Вправа на визначення своєї емоції. Прийоми релаксації. Зняття тривоги, залежності від навколишнього середовища.

Заняття 6. Мета: формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу.

Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок.

Вправа на розігрів (на об'єднання групи та встановлення контакту). Діалогічна взаємодія в сімейних конфліктах. Групові дискусії. Вивчення прийомів та методів арт-терапії та їх застосування у житті. Вправи з арт-терапії, малюнок на розвиток самооцінки та вміння взаємодіяти. Релаксація. Ефективні комунікативні моделі. Вміння впевнено спілкуватись. Конструктивне реагування на критику.

Заняття 7. Мета: усвідомлення власного емоційного світу і почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування усвідомлення і контролю свого емоційного світу.

Етапи діалогічної взаємодії у вирішенні конфліктних ситуацій. Сутність емпатії та її роль в організації спілкування. Форми емпатії: співпереживання і співчуття. Вправа на розвиток емпатії. Рольове програвання ситуації. Групові дискусії. Малюнки «Мое майбутнє», «Мій життєвий шлях». Техніка «Порожній стілець». Релаксація. Загальні принципи комунікації між людьми.

Етап 8. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції

Заняття 8. Мета: знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок соціально придатних способів відредагування негативних емоцій. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу.

Вправа на об'єднання групи. Оцінка своїх комунікативних навичок і вмінь. Вправи на розвиток комунікативних навичок. Групові дискусії. Техніка «Мое життя» (колаж). Релаксація. Невербальні сигнали (пози тіла, рухи, міміка, інше). Зниження емоційної напруги.

Заняття 9. Мета: знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення та контролю свого емоційного світу. Розвиток комунікативних навичок. Сприяння формуванню адекватної самооцінки.

Розширення можливостей установлення контакту в різних ситуаціях спілкування. Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок. Відпрацювання навичок розуміння себе, інших людей, а також взаємин між людьми. Вправи на розвиток адекватної самооцінки. Активізація процесів самопізнання й самоактуалізації. Поняття активного слухання. Групові дискусії. Вправа на саморегуляцію. Релаксація.

Заняття 10. Мета: знайомство з конструктивними формами поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій.

Вправа на розвиток емпатії. Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок та конструктивних реакцій. Вправа на розвиток саморегуляції. Анкета «З тих пір, як я в групі...» (текст незакінчених речень). Засоби позитивного емоційного настановлення. Емоційні енергетичні ресурси. Релаксація.

Заняття 11. Мета: знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу. Розвиток комунікативних навичок. Сприяння формуванню адекватної самооцінки.

Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок та конструктивної реакції. Методи конструктивної критики. Вправа на розвиток комунікативних навичок. Релаксація. Техніки налаштування на позитив.

Етап 9. Формування альтернативної поведінки в сім'ї

Заняття 12. Мета: формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування усвідомлення і контролю власного емоційного світу.

Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Специфіка стресових станів та тривожності. Навички саморегуляції. Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок. Групові дискусії. Вправа на розвиток емпатії. Основи аутогенного тренування та релаксації.

Заняття 13. Мета: формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій.

Аналіз змісту комунікативних бар'єрів та чинників, які впливають на їх виникнення. Методи подолання комунікативних бар'єрів за будь-яких ситуацій. Вправа на розвиток комунікативних навичок. Бесіда на формування розвитку соціальної поведінки. Групові дискусії. Техніка «Сімейна дискусія». Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Релаксація.

Заняття 14. Мета: формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій, оволодіння набутими навичками. Формування навичок самоконтролю і саморегуляції, оволодіння набутими навичками. Формування усвідомлення та контролю власного емоційного світу, оволодіння набутими навичками.

Гра на розвиток соціально придатних форм поведінки. Підвищення рівня толерантності, зниження агресії та управління емоціями як чинник попередження і подолання комунікативних бар'єрів. Вправа на розвиток комунікативних навичок. Техніка «Порожній стілець». Групові дискусії. Релаксація-візуалізація (зняття емоційної напруги і зниження особистісної тривожності).

Етап 10. Формування умінь ефективної взаємодії та способу поведінки в сім'ї

Заняття 15. Мета: закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій, оволодіння набутими навичками. Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій і моральних уявлень.

Розвиток комунікативної креативності та зміцнення групової єдності як умова профілактики і подолання комунікативних бар'єрів. Вправа на розвиток комунікативних навичок та конструктивних поведінкових реакцій. Техніка «Порожній стілець». Медитація-візуалізація (дистанційність проблем, зняття напруги, позитивні відчуття).

Заняття 16. Мета: закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій, оволодіння набутими навичками.

Власна самооцінка та вплив на неї близького оточення. Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Вправа на розвиток саморегуляції. Групові дискусії. Техніка «Сімейна дискусія». Релаксація.

Індивідуальна робота

5 занять сімейної терапії, 5 занять індивідуального консультування.

Модуль 4. Закріплення та підтримка

Основні завдання: закріпити отримані вміння та навички. Підтримка процесу формування цілісних орієнтацій та моральних уявлень. Формувати вміння розпізнавати та висловлювати вразливі почуття. Підвищити здатність до рефлексії, закласти основи здорового способу життя.

Етап 11. Формування вміння розпізнавати та висловлювати вразливі почуття

Заняття 17. Мета: закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій. Закріплення отриманих умінь і навичок.

Вправа на зняття емоційної напруги та зниження особистісної тривожності, саморегуляцію. Вправа на розвиток емпатії. Групові дискусії. Релаксація-візуалізація.

Заняття 18. Мета: закріплення навичок самоконтролю та саморегуляції. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій. Закріплення отриманих умінь і навичок.

Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок. Вправа на визначення соціально придатних життєвих стратегій. Групові дискусії. Дискусія учасників групи: «Я гарний чоловік/жінка (батько/мати)». Релаксація.

Етап 12. Підвищення здатності до рефлексії, закладання основ здорового способу життя

Заняття 19. Мета: закріплення отриманих умінь та підкріплення навичок стосовно формування інших конструктивних ролей у сім'ї. Формування здорового способу життя в сімейних традиціях, стосунках із членами родини. Підтримка процесу формування цілісних орієнтацій та моральних уявлень у членів групи (оцінка і аналіз).

Вправа на розвиток соціально придатних форм поведінки. Здоров'я – цінність нашого життя. Міні-лекція про збереження психічного здоров'я. Групові дискусії. Вправа на розвиток комунікативних навичок. Взаємооцінка учасників групи. Релаксація.

Заняття 20. Мета: підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій і моральних уявлень в мікросоціумі сім'ї. Формування здорового способу життя та нових моделей стосунків, взаємодопомоги в родині. Закріплення отриманих умінь і навичок. Ознайомлення з різними класами та типами психоактивних речовин та варіантами їх впливу на сприйняття оточення та поведінку особи, що їх вживає. Формування відповідального ставлення до прийому психоактивних речовин та установку на відмову від їх використання⁸.

Вправа на об'єднання групи. Міні-лекція про збереження здоров'я родини «Коло підтримки сім'ї, його важлива роль». Рольова гра «Нові стосунки в родині». Анкета «З тих пір, як я в групі...» (текст незакінчених речень). Релаксація. Типи психоактивних речовин (алкоголь, синтетичні наркотичні речовини, групи препаратів, таких, як опіати, морфіни, канабіоїди). Вплив цих груп речовин на центральну нервову систему людини в залежності від її стану фізичного, психічного здоров'я та індивідуальних особливостей

⁸ Часто особи, направлені на проходження програми, скоїли протиправні дії, перебуваючи під впливом алкоголю або інших психоактивних речовин. При цьому і сама особа, що скоїла протиправну дію, і її оточення стверджують, що це трапляється лише під впливом даних речовин, а в нормальному стані психологічні тести не фіксують підвищеного рівня тривоги, напруги, агресивності.

психіки. Ознайомлення з відповідальністю за зберігання та збут даної групи речовин. Інформування установ про установи та організації, до яких можливе звернення у разі бажання позбутися від залежності до психоактивних речовин.

Заняття 21. Мета: Оцінка успішності проходження корекційної програми учасниками групи. Формування особистісної мети мотивації для особистісних стратегій, змін у майбутньому. Планування і аналіз групи підтримки та взаємодопомоги родині.

Вправа на підтримання позитивного настрою. Групова дискусія «Моє майбутнє та майбутнє моєї сім'ї». Вправа на розвиток взаємодопомоги. Анкета учасника групи щодо аналізу зробленого і результатів особистого планування «майбутнього» учасника групи.

Індивідуальна робота. 5 годин індивідуальних консультацій аналізу результату за такими критеріями:

- суб'єктивна особистісна оцінка клієнта;
- оцінка фасилітатора;
- оцінка групи;
- кінцева психодіагностика (за психодіагностичними методиками, використаними у первинній діагностиці);
- сімейна оцінка.

Тематичний план Програми корекційної роботи з дітьми, які вчинили насильство в сім'ї

Тематичний план Програми корекційної роботи Розподіл часу за модулями і темами

№ з/п	Назва модулів, тема	Кількість годин	
		Групова робота	Індивідуальна робота
1	Модуль 1. Соціально-психологічна діагностика та планування корекційної роботи		2
1.1	Проведення первинного інтерв'ю і психодіагностики		1
1.2	Вивчення соціальних обставин. Укладання договору (див. Додатки)		1
2	Модуль 2. Налагодження терапевтичного альянсу та відреагування.	2	1
2.1	Заняття 1. Мета: створення позитивної мотивації до занять. Зняття емоційної напруги. Діагностика характеру стосунків у групі.	1	
2.2	Заняття 2. Мета: зняття емоційної напруги, знайомство з ауторелаксацією. Формування навичок відреагування гніву. Діагностика самооцінки.	1	
2.3	Індивідуальна робота. Психологічна та психокорекційна робота.		1
3	Модуль 3. Усвідомлення моделі ненасильницької поведінки.	4-6	6

3.1	Заняття 3. Мета: систематизація знань та закріплення навичок на аутокорекцію. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення власного емоційного світу. Діагностика особистісних особливостей.	1	
3.2	Заняття 4. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Інформування про види відповідальності дітей та їх батьків.	1	
3.3	Заняття 5. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії і рефлексії). Формування адекватної самооцінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.	1-2	
3.4	Заняття 6. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу і почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Засвоєння конструктивних поведінкових реакцій.	1-2	
3.5	Індивідуальна робота 5 занять сімейної терапії, 1 заняття індивідуального консультування		6
4.	Модуль 4. Формування моделі ненасильницької поведінки	4	6
4.1	Заняття 7. Мета: опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.	1	
4.2	Заняття 8. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії і рефлексії в родині). Формування адекватної самооцінки. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.	1	
4.3	Заняття 9. Мета: опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.	1	

4.4	Заняття 10. Мета: сприяння формуванню адекватної самооцінки. Опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки і навичок позитивного спілкування. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.	1	
4.5	Індивідуальна робота 5 занять сімейної терапії, 1 заняття індивідуального консультування		6
5	Модуль 5. Закріплення та підтримка	2	5
5.1	Заняття 11. Мета: закріплення отриманих умінь і навичок співпрацювати в групі. Підтримка процесу формування цілісних орієнтацій та моральних уявлень.	1	
5.2	Заняття 12. Мета: закріплення отриманих умінь і навичок аналізу поведінки та формування мотивації неагресивної поведінки. Підтримка процесу формування цілісних орієнтацій і моральних уявлень, відчуття самореалізації при здійсненні особистого вкладу в спільну справу. Закріплення уявлень членів групи про досягнуті результати корекційної програми в групі. Отримання зворотного зв'язку. Аналіз самопочуття від корекційної програми. Підсумки групи про досягнуті результати корекційної програми в групі.	1	
5.3	Індивідуальна робота 5 занять індивідуальної роботи аналізу результатів.		5
	Підсумок	12 - 14	20
	Разом	32 - 34 години	

Модуль 1. Соціально-психологічна діагностика та планування корекційної роботи

Основні завдання: ідентифікація проблеми. Усвідомлення мети і завдань Програми. Включення в діючу групу.

Індивідуальна робота

Етап 1. Проведення первинного інтерв'ю та психодіагностики

Збір первинної інформації. Співбесіда-оцінка. Пояснення основних принципів та правил роботи. Визначення готовності дитини, яка вчинила насильство в сім'ї, до нової «соціальної позиції». Підготовка звіту.

Етап 2. Вивчення соціальних обставин. Укладання договору

Збір детальної інформації (в тому числі про родину). Анкетування. З'ясування повного спектра проблемних питань. Необхідність укладання договору. Основні

розділи, обов'язки сторін, рівень відповідальності. Коментарі та пояснення.

Модуль 2. Налаштування терапевтичного альянсу та відреагування

Основні завдання: створити умови, які забезпечують позитивні стосунки між учасниками групи. Визначити групові норми та правила, дійти згоди щодо дотримання встановлених обмежень. Зняти емоційну напругу і тривожність. Формувати навички соціально придатних способів відреагування гніву. Діагностувати характер стосунків у групі, самооцінку комунікативних проблем, тривожності, особливостей темпераменту, акцентуацій характеру. Формувати довірливі стосунки.

Етап 3. Формування довірливих стосунків

Заняття 1. Мета: створення позитивної мотивації до занять. Зняття емоційної напруги. Діагностика характеру стосунків у групі.

Знайомство (поколу). Вправа на знайомство. Створення сприятливого психологічного простору. Вироблення, прийняття, засвоєння правил роботи групи. Вправа на об'єднання групи. Налаштування прямого та зворотного зв'язків «учасник-група» та «група-учасник». Очікування. Соціометрична гра. Фізхвилинка. Вправа на відреагування гніву (арт-техніка; робота з пластиліном). Релаксація та зняття емоційної напруги. Вправи.

Етап 4. Дослідження ситуації та її наслідків

Заняття 2. Мета: зняття емоційної напруги, знайомство з ауторелаксацією. Діагностика самооцінки.

Привітання. Оголошення плану заняття. Вправа на об'єднання групи. Робота з емоційними станами. Вправа-візуалізація на відреагування негативних емоцій. Види і роль емоцій. Діагностична самооцінка (малюнок). Групові дискусії. Ауторелаксація «Слухаємо себе».

Індивідуальна робота

Психологічна та психокорекційна робота – 1 заняття.

Модуль 3. Усвідомлення моделі ненасильницької поведінки

Основні завдання: формувати особистісний ресурс, який дозволяє повірити в себе, власні сили та можливості для створення адекватної особистісної ідентифікації. Формувати усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Виявити нові можливості для турботи про себе та інших. Формувати навички контролю емоцій та поведінки, усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій. Надати адекватну інформацію про побудову стосунків між людьми. Формувати відкритість у стосунках дітей та дорослих. Сприяти формуванню адекватної самооцінки. Розвивати соціально придатні форми поведінки.

Етап 5. Усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів (формування здатності до емпатії та рефлексії)

Заняття 3. Мета: систематизація знань та закріплення навичок на аутокорекцію. Формування навичок соціально придатних способів відреагування негативних емоцій. Знайомство з конструктивними формами поведінки. Формування усвідомлення власного емоційного світу. Діагностика особистісних особливостей.

Вправа на розігрів та об'єднання групи. Рольове програвання ситуації на відреагування негативних почуттів. Рольове програвання ситуації. Діагностика мотивів та потреб.

Етап 6. Контроль емоцій і поведінки дитини

Заняття 4. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу та почуттів інших людей (формування здатності до емпатії і рефлексії). Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції. Інформування про види відповідальності дітей і їхніх батьків.

Вправа на розігрів та об'єднання групи, встановлення емпатійного контакту. Вправа на формування навичок рефлексії і емпатії. Гра на формування адекватної самооцінки. Рольове програвання ситуації «Керівник і підлеглі» (на усвідомлення почуттів інших людей). Міні-лекція та дискусія про карну і адміністративну відповідальність малолітніх, неповнолітніх та їхніх батьків. Релаксація. Зняття емоційної напруги. Методи зняття емоційної напруги. Нейтралізація небажаних емоційних станів. Ефективні шляхи емоційного розвантаження. Вправи на формування навичок саморозслаблення.

Етап 7. Сприяння формуванню адекватної самооцінки

Заняття 5. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу і почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Формування адекватної самооцінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю і саморегуляції.

Вправа на розігрів (на об'єднання групи та встановлення емпатійного контакту). Вправа на формування адекватної самооцінки. Рольове програвання ситуації. Вправа на саморегуляцію. Вправа на визначення своєї емоції. Прийоми релаксації.

Етап 8. Усвідомлення конструктивних поведінкових реакцій

Заняття 6. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу і почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії). Сприяння формуванню адекватної самооцінки. Засвоєння конструктивних поведінкових реакцій.

Вправа на розігрів (на об'єднання групи та встановлення контакту). Вправа на визначення почуттів, малюнок почуттів у кольорі (гуаш). Вправа на розвиток емпатії. Вправа на формування адекватної самооцінки. Ігровий тренінг «Мої приємні спогади».

Індивідуальна робота

5 занять сімейної терапії, 1 заняття індивідуального консультування.

Модуль 4. Формування моделі ненасильницької поведінки

Основні завдання: розвивати соціально придатні форми поведінки для досягнення сімейної адаптації. Розвивати комунікативні навички дитини та членів родини. Формування навичок самоконтролю і саморегуляції, навичок альтернативної поведінки. Розвивати вміння ефективної взаємодії та способів поведінки в сім'ї. Сприяти розвитку вмінь знаходити способи реалізації своїх очікувань соціально прийнятними шляхами для досягнення адаптації в сім'ї. Підвищення ефективності використання нових способів поведінки, комунікативних навичок дитини та членів родини.

Етап 9. Формування альтернативної поведінки

Заняття 7. Мета: опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.

Вправа на об'єднання групи. Гра на формування просоціальної поведінки. Вправа та рольова гра на розвиток комунікативних навичок. Вправа на саморегуляцію.

Етап 10. Формування умінь ефективної взаємодії та способу поведінки в сім'ї

Заняття 8. Мета: усвідомлення підлітками власного емоційного світу і почуттів інших людей (формування здатності до емпатії та рефлексії в родині). Формування адекватної самооцінки. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.

Вправа на розігрів (на розвиток емпатії і рефлексії). Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Вправа на розвиток емпатії. Вправа на саморегуляцію. Релаксація.

Етап 11. Вміння знаходити способи реалізації своїх очікувань соціально прийнятними шляхами для досягнення адаптації в сім'ї

Заняття 9. Мета: опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.

Вправа на розігрів. Гра на формування просоціальної поведінки. Розширення можливостей встановлення контакту в різних ситуаціях спілкування. Рольове програвання ситуації на розвиток комунікативних навичок. Відпрацювання навичок розуміння себе, інших людей, а також взаємин між людьми. Вправа на розвиток комунікативних навичок. Рольове програвання ситуації (комунікативні навички). Візуалізація (зняття напруги, позитивні почуття, віддалення проблеми).

Етап 12. Підвищення ефективності навичок використання нових способів поведінки, комунікативних навичок дитини та членів родини

Заняття 10. Мета: сприяння формуванню адекватної самооцінки. Опанування конструктивних поведінкових реакцій. Розвиток соціально придатних форм поведінки і навичок позитивного спілкування. Розвиток комунікативних навичок. Формування навичок самоконтролю та саморегуляції.

Вправа на розігрів. Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Вправа на розвиток емпатії, позитивної поведінки. Вправа на розвиток комунікації, конструктивних поведінкових реакцій. Дискусія «Як створити та зберегти дружні стосунки в родині». Релаксація: візуалізація «Кущ троянд».

Індивідуальна робота

5 занять сімейної терапії, 1 заняття індивідуального консультування.

Модуль 5. Закріплення та підтримка

Основні завдання: закріпити отримані вміння та навички. Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень. Формувати вміння розпізнавати і висловлювати вразливі почуття. Підвищити здатність до формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень.

Етап 13. Формування вміння розпізнавати та висловлювати вразливі почуття

Заняття 11. Мета: закріплення отриманих умінь і навичок співпрацювати в групі. Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень.

Вправа на розігрів. Вправа на розвиток адекватної самооцінки. Вправа на розвиток емпатії. Вправа на саморегуляцію. Дискусія «Чи слід конфліктувати?». Вправа в міні-групах «Наша група результативна, тому що...». Релаксація.

Етап 14. Підтримка формування ціннісних орієнтацій та моральних уявлень

Заняття 12. Мета: закріплення отриманих умінь і навичок аналізу поведінки та формування мотивації неагресивної поведінки. Підтримка процесу формування ціннісних орієнтацій і моральних уявлень, відчуття самореалізації при здійсненні особистого вкладу в спільну справу. Закріплення уявлень членів групи про досягнуті результати корекційної програми в групі. Отримання зворотного зв'язку. Аналіз самопочуття від корекційної програми. Підсумки групи про досягнуті результати корекційної програми в групі.

Вправа на об'єднання групи. Вправа на розвиток просоціальної поведінки. Рольова гра на розвиток комунікативних навичок у родині. Бесіда «Що таке внутрішня сила» (розвиток просоціальної поведінки). Дискусія «Життя родини без конфліктів». Анкетування «Особистісні та групові результати корекційної програми».

Індивідуальна робота. 5 годин індивідуальних консультацій аналізу результату за такими критеріями:

- суб'єктивна особистісна оцінка клієнта;
- оцінка фасилітатора;
- оцінка групи;
- кінцева психодіагностика (за психодіагностичними методиками, використаними у первинній діагностиці);
- сімейна оцінка.

КРАЩІ ПРАКТИКИ ТА ОСОБЛИВІ ІНСТРУМЕНТИ ТРЕНІНГОВОЇ РОБОТИ

Тренінг та його атрибути

Слово «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати, дресирувати». Тренінг – це одночасно ефективне спілкування і ефективна форма опанування знаннями, інструмент для формування нових умінь та навичок і форма розширення досвіду. У даній програмі саме тренінгова форма є найефективнішою для прискорення позитивних змін у свідомості кривдників, спрямованих на вироблення ненасильницької поведінки.

Тренінг і традиційні форми навчання мають суттєві відмінності. Традиційне навчання більш орієнтоване на *правильну відповідь*, і за своєю сутністю є формою передачі інформації та засвоєння знань. Натомість тренінг, перш за все, орієнтований на *запитання та пошук*. На відміну від традиційних, тренінгові форми навчання повністю охоплюють весь потенціал людини: рівень та обсяг її компетентності (соціальної, емоційної й інтелектуальної), самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо.

Тренінг має свої *особливості*. До них належать:

- група має бути невеликою;
- як правило, присутні сидять у колі;
- приймаються правила групи;
- використовуються інтерактивні методи навчання;
- існує певна структура тренінгового заняття;
- проводиться оцінювання ефективності тренінгу.

Стільці для учасників розташовуються колом, це сприяє створенню неформальної атмосфери, забезпечує можливість кожному бачити всіх учасників тренінгу, підкреслює рівнозначність позицій усіх учасників. Це складові атмосфери відкритості, розвитку довіри, уваги та інтересу учасників один до одного.

Головне, що забезпечує сприятливу атмосферу для навчання у тренінговій групі, – це правила, яких має дотримуватися кожний учасник. Правила приймаються на початку тренінгу всіма учасниками групи.

У тренінгу широко використовуються *методи, які спрямовані на стимуляцію взаємодії учасників*. Усі вони об'єднуються під назвою *інтерактивні техніки* і забезпечують взаємодію та власну активність учасників під час динамічного навчального процесу. Інтерактивний (від *інтер* – латинською мовою префікс, що означає перебування поміж чимось, кимось і *актив* – лат. приводжу в рух) означає рух, що відбувається між об'єктами: зовнішніми – між окремими людьми, внутрішніми – рух, активність, яка відбувається в самій людині і яка призводить до змін її поглядів, думок, поведінки тощо.

Тренінг сприяє інтенсивності навчання, результат якого досягається завдяки власній активній роботі його учасників. Знання не подаються в готовому вигляді, а стають продуктом активної діяльності самих учасників. У центрі уваги – самостійне навчання учасників та інтенсивна їхня взаємодія. Відповідальність за результативність навчального процесу несуть однаковою мірою як ведучий, так і кожний учасник тренінгу.

Підсумувати викладену інформацію щодо того, як розуміти тренінг та його атрибути, можна так. Тренінг – це:

- група, яка допомагає стати кожному її учаснику більш компетентним;
- процес, під час якого учасники вступають у взаємодію;
- процес, у центрі якого є проблема та її розуміння учасниками групи, а не компетентність тренера щодо зазначеної проблеми;
- навчання, під час якого активність учасників вища, ніж активність ведучого;
- навчання, яке активізує учасників, стимулює інтерес до пізнання;
- навчання, результат якого досягається у взаємодії всіх учасників тренінгу;
- відкриття учасниками в собі нових можливостей, відчуття того, що вони можуть змінюватися;
- можливість відкриття інших людей, навчання через взаємодію з ними, розуміння того, на що здатні люди, від яких раніше не очікувалося нічого цікавого;
- можливість у безпечних, з одного боку, трохи штучних, а з іншого – наближених до реальності умовах взаємодії з іншими людьми досягти бажаних змін.

Планування тренінгу

Проведення тренінгу відбувається за чітко визначеною *структурою*. Типова структура, мета та завдання тренінгу разом слугують основою для складання плану його проведення (див. таблицю).

Рекомендована структура планування тренінгу

Частини тренінгу	Завдання	Вправи	Тривалість
Вступна	Створення сприятливого психологічного простору. Засвоєння правил роботи групи. Налагодження зворотного зв'язку «учасник-група» та «група-учасник». Створення ситуації рефлексії*	Знайомство. Правила. Розминка. Очікування. Вправи на рефлексію.	До 15 хв. для тренінгів тривалістю 1,5–3 год. До 30 хв. для тренінгів тривалістю 6–8 год.
Основна	Оцінка рівня поінформованості щодо проблеми. Актуалізація проблеми та конкретних завдань для її вирішення. Надання інформації, засвоєння знань. Прищеплення умінь, навичок. Підведення підсумків щодо змісту роботи.	Інтерактивні техніки. Вправи на оцінку групових процесів, стану групи.	Розраховується як різниця загального часу тренінгу та часу, потрібного для проведення вступної та заключної частин разом.

Завершальна	Підбиття підсумків щодо процесу роботи. Оцінка отриманого досвіду. Налаштування учасників на атмосферу звичайного життя.	Вправи на рефлексію та відновлення сил учасників Вправи на закінчення	До 15 хв. для тренінгів тривалістю 1,5–3 год. До 30 хв. для тренінгів тривалістю 6–8 год.
--------------------	--	--	--

План тренінгу слід скласти обов'язково. Природно, це не означає, що тренінг пройде повністю так, як було заплановано, проте план допоможе тренеру дотримуватися основних питань, які мають бути опрацьовані в ході роботи групи, інакше неможливо досягти поставленої мети тренінгу.

Сім кроків планування

Сім кроків планування мають на меті дати тренеру в процесі підготовки до заняття відповідь на такі запитання: *чому, хто, коли, де, навіщо, що і як.*

ЧОМУ – мета та завдання тренінгу

Мета заняття повинна бути чіткою і визначеною. Іншими словами, мета – це відкриті тези наміру, наприклад, підвищити обізнаність щодо проблеми насильства в сім'ї. Завдання повинні бути конкретними, вимірювальними, досяжними, відповідними та обмеженими у часі.

ХТО – група навчання

Склад групи впливає на динаміку її роботи (молодші чи старші чоловіки, рівень зацікавленості, рівень агресивності тощо). Необхідно оцінити наявні навички, інтереси та потенціал. Також оцінити, чи можливо запропонувати учасникам навести практичні приклади з власного досвіду чи будь-які інші приклади з реального життя.

КОЛИ – дати проведення тренінгу

У даній програмі, де час занять строго визначено, це класичне планування тренінгу буде замінено на слідування за тим, щоб усі члени групи були присутні.

ДЕ – місце проведення

Необхідно враховувати, щоб місце проведення відповідало вимогам для проведення групових занять.

НАВИЩО – аналіз потреб навчання

Цей аналіз можна провести, визначивши прогалину між тим, що група вже знає, і тим, що їй необхідно знати. Анкетування та просте спостереження за роботою деяких учасників, обраних випадково, може полегшити аналіз потреб навчання. Курс тренінгів короткий, і важливо реалістично усвідомити, чого можна досягти в рамках одного навчального курсу для даної групи.

ЩО – зміст

Враховуючи особливості даної групи, необхідно обрати вправи, які максимально відповідають даній аудиторії.

ЯК – методика навчання

Необхідно обміркувати всі методики навчання, якими можливо скористатися, і

вибрати ті методики, які, скоріше за все, виявляться найефективнішим способом передачі теми, яку буде охоплено у процесі заняття.

Розробляючи план тренінгу однаково важливо звертати увагу на матеріал, який викладатиметься, тобто зміст тренінгу; на методи, за допомогою яких викладатиметься цей зміст і які забезпечуватимуть максимальну увагу учасників, тобто на процес навчання. Чим компетентніший тренер, тим ширший спектр методів він застосовує.

Інструменти тренінгової роботи

Метод тренінгу – це те, в який спосіб організоване навчання, як відбувається процес засвоєння нових знань та навичок. Існує достатня кількість методичних інструментів для групової роботи під час тренінгового процесу: робота в загальному колі, робота в малих групах, рольова гра, лекції, мозковий штурм тощо. Тренер, який подає матеріали в різний спосіб (урізноманітнює форми й методи навчання), має більші можливості забезпечити потреби аудиторії і закріпити вивчене (враховуючи особливості сприйняття інформації аудіалів, візуалів та кінестетиків).

Способи формування групи

Загалом існує два способи формування груп – для роботи у складі цілої групи та для роботи у складі малих груп. Кожному з них притаманні свої особливості.

Робота у складі всієї групи (робота в колі)

Заняття у складі групи передбачає, що всі учасники сидять разом, а їхня увага зосереджена на лідерів групи. Такий вид роботи, як правило, застосовується:

- під час початкового привітання та вступної частини щоденних занять;
- коли треба вислухати одного або декількох промовців, зокрема під час читання лекції або проведення колективної презентації перед аудиторією;
- під час обміну результатами роботи, виконаної у складі малих груп;
- наприкінці тренінгу для підбиття підсумків і завершення заняття.

Переваги роботи в колі полягають у тому, що з інформацією та досвідом можуть ознайомитися всі члени групи. Крім того, існує можливість легко давати інструкції одразу всім учасникам. Важливо також, що окремі учасники неспроможні одразу брати активну участь у навчанні, відчувають обмежені можливості щодо засвоєння матеріалу. Їм легше адаптуватися до умов тренінгу у великій групі.

Робота в малих групах

На відміну від занять у складі всієї групи, коли люди часто є пасивними одержувачами інформації, заняття в малих групах передбачає активність учасників, їхню жваву взаємодію одного з одним, вироблення ними власних ідей та виявлення творчості в інших формах. У процесі роботи у складі малих груп доцільно мати двох тренерів: вони зможуть приділити більше часу, допомагаючи кожній групі, і вносять у процес різні особисті якості та досвід, збагачуючи матеріал, який викладають.

Метод малих груп зручний у застосуванні, коли учасникам потрібно:

- познайомитись один з одним;
- переглянути роздатковий матеріал чи матеріал, представлений на лекції;
- розв'язати завдання, поставлені тренером;
- спланувати, як представити інформацію іншим групам у формі рольової гри;
- розслабитися, навчитися взаємодіяти, адаптуватися серед незнайомих людей.

Існує чимало способів організації малих груп, кількість людей у яких, зазвичай, коливається. В даній груповій роботі, виходячи з того, що групи невеликі, необхідно ділити на малі групи по 2-3, зрідка 4 особи. Нижче наведено кілька найбільш поширених способів формування груп, але за умови творчого підходу тренер завжди може вишукати й інші.

1. Учасникам пропонується розрахуватися за порядком (справа наліво або навпаки) на таке число номерів, яке потрібне залежно від того, скільки людей має входити до складу кожної малої групи (наприклад, розрахуватися на перший-другий номери, перший-другий-третій тощо). Як правило, такий рахунок робить тренер. Учасники з однаковими номерами створюють відповідні групи (група номер один, група номер два, група номер три тощо).

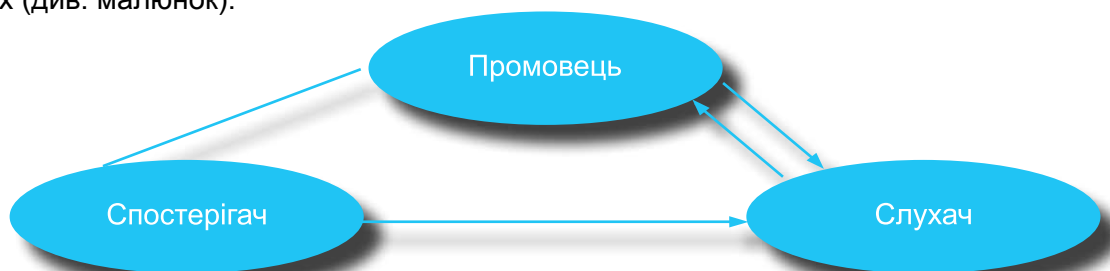
2. Групи формуються з учасників (двох, трьох і більше), які сидять безпосередньо поруч один з одним.

3. Учасникам пропонується на вибір низка з кількох питань для обговорення (одного, двох, трьох тощо – за потрібним числом груп), і групи формуються учасниками добровільно за інтересами.

Робота в парах. Завдання, призначені для пар, необхідно добирати дуже ретельно. Вони мають бути короткими, щоб учасники не могли зайти у глухий кут, якщо пари не спрацюються. Попарно зручно працювати:

- під час виконання вступних ознайомлювальних вправ;
- під час навчання один одного, коли один учасник, який уже володіє певними навичками, навчає іншого;
- коли люди на основі особистих симпатій обирають собі пару для вирішення таких завдань тренера, які зручніше виконувати вдвох, наприклад, для участі у вправах, де потрібно виконувати дві різні ролі тощо.

Робота в трійках. Малі групи у складі трьох осіб особливо корисні, коли треба, щоб двоє людей взаємодіяли між собою, а один спостерігав за ними і робив зауваження. Члени малої групи з трьох осіб розподіляють між собою ролі промовця, слухача та спостерігача. У такій трійці промовець розповідає задану тему, слухач реагує на промову згідно з тренерським завданням, а спостерігач не бере участі в розмові. Він лише спостерігає та записує свої зауваження («погляд збоку»), а наприкінці вправи коментує враження від почутого. Взаємодія промовець–слухач триває, як правило, від 5 до 10 хвилин. Спостерігач коментує протягом близько 5 хвилин. Зазвичай у таких вправах члени трійки по черзі міняються ролями в певному порядку, щоб кожний з них побував у всіх трьох ролях (див. малюнок).

Мал. Схема взаємодії у трійці «промовець – слухач – спостерігач»

Після виконання цієї вправи тренер збирає учасників трійок в одну групу, щоб обмінятися досвідом.

Лекції та формальні презентації

Лекції. Цей метод, як правило, використовується, аби донести нову інформацію одночасно до великої кількості людей в умовах, коли слухачі мають слабку підготовку або взагалі не мають базових знань з певної теми. Тривалість таких лекцій може бути до однієї години, іноді й більше.

Слід пам'ятати, що під час лекції аудиторія пасивно сприймає інформацію, тому думки людей можуть відхилитися від теми, якщо лекція задовга, представлена інформація не відповідає темі, тренер читає матеріал не надто динамічно. Оскільки під час лекційних занять можливості для взаємодії між тренером та групою вкрай обмежені, тренер не може бути впевненим в тому, що він і присутні тлумачать зміст лекції однаково. Природно, добре підготовлена й виконана лекція більше зацікавить аудиторію, ніж така, коли тренер погано орієнтується в темі, ніяковіє чи соромиться, або, що особливо негативно впливає на інтерес групи, читає текст лекції слово в слово за конспектом, не похваляючи її, не підтримуючи контакту з присутніми очима.

Готуючи лекцію, важливо пам'ятати деякі правила:

- визначте основні тези, на яких треба наголосити особливо, і черговість їх представлення;
- напишіть докладний конспект;
- яскраво позначте в конспекті основні тези, щоб не шукати їх у ході лекції;
- розрахуйте час так, щоб належним чином викласти матеріал, а потім відповісти на запитання і провести обговорення;
- підготуйте допоміжні матеріали (слайди, роздаткові тексти, рисунки, таблиці, картки тощо).

Для підвищення інтересу групи під час лекцій використовуються різноманітні прийоми, наприклад:

- аудіовізуальні презентації (слайди, відеофільми тощо);
- запитання-відповіді, відповідність яких темі лекції та витрати часу на них тренер ретельно контролює;
- заздалегідь підготовлені виступи членів групи, покликані представити різні погляди на предмет лекції.

Міні-лекції. Міні-лекції відрізняються від повноформатних лекцій значно меншою тривалістю. Зазвичай міні-лекції не перебільшують 10–15 хвилин, їх використовують для того, щоб стисло донести нову інформацію до багатьох людей одночасно; розповісти, як виконувати певні дії, що їх згодом опановуватимуть самі учасники в ході практичних вправ; підсумувати результати роботи малих груп для всієї аудиторії.

Міні-лекції часто застосовуються як частини цілісної теми, яку не бажано викладати повноформатною лекцією, аби не втомлювати групу. Тоді інформація надається по черзі кількома окремими сегментами (міні-лекціями), між якими використовують інші форми й методи навчання: періоди запитань-відповідей, вправи на перевірку засвоєння матеріалу, рухавки, робота в складі малих груп тощо.

Презентації. На відміну від лекцій, які дають знання з багатьох аспектів певної теми, їх взаємозв'язку з метою створення цілісного, теоретично обґрунтованого погляду на певне явище, презентації спрямовані на надання нових результатів, нової інформації з конкретного, досить вузького, практичного аспекту теми, яка є предметом навчання.

Успішна презентація вимагає від того, хто її проводить:

- заздалегідь потренуватися у проведенні презентації;
- заздалегідь організувати всі необхідні умови для проведення презентації (підготувати робоче місце, засоби наочності – плакати, слайди, демонстраційну апаратуру тощо);
- в ході роботи періодично запитувати аудиторію щодо зрозумілості нової інформації, підтримувати постійний зворотний зв'язок;
- виявляти гнучкість, бути готовим до непередбачуваних обставин, адже презентована нова інформація для когось може виявитися такою, що заперечує його усталені погляди.

Мозковий штурм

Цей метод тренінгового навчання застосовується як для обговорення всією групою учасників, так і для дискусій у малих групах. Його мета – сформулювати якомога більше ідей на задану тему. Мозковий штурм проводиться у два етапи: на першому етапі формулюють ідеї, на другому їх оцінюють. Зазвичай використовується велика шкільна дошка або аркуші фліп-чартного паперу, де один з учасників (або помічник тренера) записує ідеї так, щоб усі могли їх бачити. Це стимулює мислення і зручно для відбору кращих ідей у ході оцінювання на другому етапі.

Перший етап триває зазвичай 5–10 хвилин, протягом яких учасники швидко висловлюють усі ідеї, що спадають їм на думку. Ці ідеї записують без коментарів та оцінок. Якщо декотрі ідеї повторюються, їх позначають відповідну кількість разів. На цьому етапі всі думки мають однакову цінність, тому що їх кількість поки що важливіша, ніж якість. Часто буває, що якась одна ідея тягне за собою низку інших.

Другий етап триває зазвичай 10–15 хвилин. На цьому етапі схожі ідеї об'єднуються в групи, обговорюються та оцінюються. У міру того, як декотрі ідеї будуть визнані учасниками менш продуктивними, їх викреслюють із переліку, який у підсумку містить найкращі думки учасників.

Часто буває корисно для формулювання ідей розподілити учасників по малих групах, а згодом об'єднати їх для подальшого обговорення й оцінювання у складі всієї групи. Для ефективного мозкового штурму корисно також виокремити два типи ідей, запропонованих учасниками – таких, що здаються на перший погляд найбільш імовірними для реалізації, та навпаки – найнеймовірнішими. Такий розподіл може бути продуктивно використаний для початку обговорення та оцінювання ідей. Використання найнеймовірніших відповідей спонукає людей розглядати питання з різних точок зору, запроваджувати нестандартний підхід та враховувати оригінальні погляди.

Аналіз ситуаційних вправ

Ситуаційна вправа – це реальна ситуація, представлена групі для аналізу. Вона може бути запозичена з досвіду тренера, колег, із літературних описів, свідчень очевидців. Тренер також може сам описати реальну історію, яка мала місце в житті. За допомогою цього методу можна проводити аналіз реальних ситуацій, визначати в них ключові проблемні питання, формулювати ідеї щодо можливого розв'язання таких ситуацій. Але слід пам'ятати, що застосування методу ситуаційних вправ потребуватиме від тренера

значних витрат часу на підготовку, тим більших, чим складніше аналізована ситуація.

Особливості проведення аналізу ситуаційних вправ виявляються в тому, що:

- учасникам роздаються друковані матеріали з описом обраної ситуації;
- можна наприкінці опису визначити питання для аналізу або запропонувати учасникам відповідні інструкції на початку роботи. Часто буває доцільно застосувати обидва прийоми разом;
- учасники мають відокремити суттєві факти від несуттєвих, зробити висновки і ухвалити рішення на підставі цих висновків;
- учасники мають пов'язати аналіз ситуаційної вправи з матеріалами тренінгу, які були вивчені раніше;
- аналіз ситуаційних вправ зручно виконувати у складі малих груп, а згодом малі групи можуть представляти свої висновки всій групі для подальшого обговорення.

Аналіз критичних випадків

Це метод докладного розгляду якоїсь однієї події з метою усвідомлення досвіду, формулювання висновків та планування дій, які можуть дати позитивні зміни на майбутнє. Для такого аналізу учасники повинні мати певні базові знання за темою обговорення, аби легко наводити приклади і формулювати ідеї під час виконання вправи. Теми для обговорення може запропонувати тренер або сама група в процесі мозкового штурму.

Особливості проведення аналізу критичних випадків полягають у тому, що:

- учасники працюють у складі малих груп;
- учасникам надається стислий опис події;
- мала група обговорює подію, відповідаючи на запитання на кшталт того, як можна було б запобігти настанню цієї події; як можна було б вплинути на її перебіг, щоб отримати інший результат; які додаткові знання або навички були потрібні, щоб забезпечити інший результат; чому ця подія сталася саме в такому вигляді, а не в іншому?
- згодом, у разі необхідності, малі групи можуть об'єднатися у всю групу, щоб обмінятися результатами своєї роботи.

Рольова гра

Це ефективна навчальна методика, яка має бути добре продумана і організована, щоб забезпечити позитивний вплив. За допомогою рольової гри можна:

- набути досвіду використання певних навичок в ігровій ситуації;
- проаналізувати альтернативні способи дій, ідеї, запропоновані для виконання завдання гри, зміни ситуації на краще;
- відпрацювати на практиці певні види поведінки в безпечному середовищі перед тим, як розпочати їх застосування в реальному житті;
- набути впевненості у своїх силах під час практичних дій або репетиції певної події;
- закріпити засвоєний матеріал шляхом забезпечення зворотного зв'язку;
- додати до навчального процесу елемент розваги.

Особливості проведення рольових ігор такі:

- гра планується заздалегідь; тренер має чітко усвідомлювати, для чого він застосовує цей метод, які навички учасники набуватимуть у результаті гри;

- учасникам потрібні чіткі інструкції щодо теми, яку вони представлятимуть, і часу, який відводитиметься їм на підготовку гри та її презентацію глядачам;
- після кожної презентації проводиться брифінг (він може мати різні форми) для обговорення перебігу подій під час гри;
- тренер радить глядачам звернути увагу на певні моменти гри, які обговорюватимуться після презентації під час брифінгу; дає учасникам змогу разом обговорити, що сталося;
- кожний виконавець ігрової ролі може обговорити свою роль;
- глядачі (спостерігачі) можуть представити свої коментарі щодо моментів гри, на які вони звернули увагу;
- тренер підсумовує обговорювані моменти, дипломатично звертає увагу на інші моменти, які, можливо, випали з поля зору учасників під час презентації та брифінгу, дякує кожній групі за презентацію і першим починає аплодувати на знак подяки;
- тренер має бути готовим втрутитися, якщо група відхиляється від заданої теми або презентація триває надто довго;
- рольова гра потребує часу (як правило, вона триває довше, ніж передбачається) щоб пояснити учасникам, що вони мають робити (близько 10 хвилин); щоб підготуватися групі до презентації (близько 20–30 хвилин); щоб провести власне презентацію (близько 10 хвилин); щоб провести брифінг, на якому обговорюватимуться висновки, зроблені в результаті гри (близько 10–15 хвилин);
- рольова гра з більшою ймовірністю виявиться успішною, якщо учасники тренінгу почуваються комфортно один з одним, тому не рекомендується проводити рольову гру на початку тренінгового курсу;
- у процесі гри тренеру слід робити нотатки для обговорення під час брифінгу. Роль тренера полягає в тому, щоб допомогти учасникам максимально усвідомити, що відбувалося на сцені, чому це відбувалося і що можна було б зробити інакше, аби отримати інший результат;
- тренер має відмітити, чи відчували гравці проблеми щодо виходу зі своєї ролі після завершення гри. Якщо так – один із корисних методів полягає в тому, щоб запропонувати учасникам написати що-небудь про свою роль на аркуші паперу, а згодом зім'яти аркуш і викинути його.

Рольові ігри, як і багато інших ігор та тренінгових вправ, належать до інтерактивних методів навчання. Інтерактивне навчання передбачає використання різних видів активності учасників тренінгу: фізичної (рухова активність); соціальної (активність у соціальному оточенні – комунікація, взаємодія, взаємосприйняття); змістовної стосовно тематики тренінгу.

Що потрібно знати, щоб провести гру

Для успішної роботи тренеру слід мати власний «тренерський портфель», бути добре ознайомленим із різними іграми (знати мету гри та її належність до відповідного класу інтерактивних методів), уміти проводити гру відповідно до вимог до ведучого тренінгу.

Щодо кожної окремої гри потрібно уточнити:

- Як ця гра працює. Адже гра проявляє, виносить на поверхню глибинні почуття

та ідеї, бажання і побоювання, надії та спогади, вона ніби проектує їх на задану тренером поверхню. При цьому тренер може використати різні способи проєкції, такі, як навмисне акцентування поведінки з перебільшенням (щоб учасники краще побачили та відчували особливості своєї поведінки); застосування принципу контрасту (учасник має зробити так, як раніше ніколи не робив); обмін ролями (для розширення вміння учасників розуміти партнера); використання знання системності процесів і результатів (щоб учасники зрозуміли наслідки застосування різних комунікативних стилів поведінки) тощо.

- Мету (що ця гра повинна проявити, як це буде усвідомлено учасниками). Визначення мети гри надає можливість оцінити її результати.
- Потрібну кількість учасників (чи достатньо в групі людей для гри, як чисельність групи впливатиме на готовність учасників витримувати навантаження, відкриватися перед іншими людьми, адже більшості учасникам досить важко бути відвертими, тощо).
- Тривалість (чи буде достатньо часу для проведення гри).
- Який засіб спілкування використовуватиметься (потрібно стежити, щоб змінювалися по черзі вербальні та невербальні засоби).
- Ступінь структурованості гри (чим конкретніша структура гри, тим чіткіша повинна бути інструкція тренера учасникам).
- Глибину втручання (від налаштованості учасників на відповідний рівень аналізу (поверховий чи глибинний) залежить можливість використання гри та легкість її сприйняття учасниками).
- Навантаження на учасників – певна міра навантаження, яка викликає відповідну напругу, деякий стрес, потрібна для ефективної роботи. Проте надмірне навантаження не сприяє конструктивній переробці інформації, блокує та закріплює стереотипні форми поведінки не на користь меті гри.
- Вимоги до ведучого: здатність ефективно провести гру, відпрацювати досвід та усвідомити почуття, які проявляються у грі, забезпечивши збереження працездатності групи та користь кожному учасникові.

Технологія проведення гри

Алгоритм проведення гри включає чотири послідовні кроки: аналіз ситуації в групі, інструктаж учасників, спостереження за процесом гри, підбиття підсумків.

Перший крок являє собою оцінку того, що потрібно групі, і як це найкраще зробити. Аналіз групової ситуації потрібен для того, щоб зрозуміти: як саме підтримати процес навчання групи грою; що відбувається в групі наразі; до чого це може призвести; яка мета втручання; яку гру/вправу найкраще застосувати; на кому й на чому фокусуватиметься робота тренера; яке навантаження внесе гра.

Другий крок являє собою коротку, чітку інструкцію учасникам щодо ігрових дій. Вона повинна надаватися за впевненої поведінки ведучого і включати чітке визначення мети проведення гри, лаконічне й наочне пояснення ігрового процесу та правил гри, нагадування того, що це лише гра (експеримент у штучному середовищі) і що участь у грі добровільна.

Третій крок являє собою безпосередні дії тренера в ході гри. Він спостерігає за процесом гри, дотриманням часових та просторових меж, поведінкою учасників. За

виникнення такої потреби тренер вносить додаткові інструкції, коригує процес гри. На початку гри, або, якщо група занадто скута, стримана, тренер може особисто взяти участь у грі, хоча, як правило, тренеру не варто виконувати роль гравця – це більше імпонує учасникам.

Четвертий крок – це оцінка того, чи був досягнутий бажаний ефект. Роль тренера у підбитті підсумків спрямована на керівництво процесом аналізу досягнень групи в цілому і кожного учасника особисто, заохочення обміну досвідом, допомогу в усвідомленні ігрової поведінки учасників та зв'язку між отриманим у грі досвідом і можливою поведінкою в реальному житті.

Переваги та небезпеки інтерактивних ігор

Усі переваги містяться у самій грі, всі ризики пов'язані з недоречністю застосування певної гри до конкретної тренінгової ситуації (помилки вибору методу) або неправильного проведення обраної гри. Тобто небезпека інтерактивних ігор пов'язана лише з некомпетентністю тренера та нерозумінням особливостей групи чоловіків-кривдників.

Переваги та небезпеки інтерактивних ігор

<i>Переваги від застосування інтерактивних ігор – це:</i>	<i>Ризики від некомпетентності ведучого виникають, коли він:</i>
– розширення можливих варіантів поведінки	– ігнорує концепцію та правила гри
– стимулювання до опанування нових поведінкових навичок, можливість їх тренування	– діє на власний розсуд, не повідомляючи учасникам мету гри, не залучає їх до планування ігрових дій
– сприяння активності всіх учасників гри – відповідно до завдань тренінгу	– недоречно використовує гру, неправильно розуміючи її мету
– сприяння зниженню надмірної напруги	– не дає учасникам обговорити хід гри та її результати
– сприяння формуванню довіри та згуртованості групи	– не керує процесом аналізу учасниками отриманих результатів гри
– можливість залучити до інтерактиву велику кількість учасників одночасно	– використовує гру, тому що не певен у власній компетентності раціонально використати час тренінгу для вирішення поставлених завдань
– допомога тренеру швидко з'ясувати взаємини між учасниками групи, гармонізувати їх	– використовує гру без прив'язки до ситуації, і гра викликає або надлишкову, або недостатню збудженість
– сприяння розв'язанню змістовних проблем тренінгу та особистісних проблем учасників	– примушує до участі в грі
– забезпечення вільного спілкування	– не забезпечує зв'язок між досвідом, отриманим у грі, та реальністю

Широкий арсенал вправ та ігор надається далі у посібнику. Тренерові варто уважно обміркувати, як можна їх використати для поліпшення тренінгових занять.

Вправи на релаксацію та рухавки

Вправи на релаксацію та рухавки дозволяють досягти численних цілей, зокрема:

- сприяти спілкуванню;
- подолати ніяковість і представити учасників один одному, коли вони щойно познайомилися;
- допомогти зняти емоційну напругу;
- переглянути матеріал заняття, аби закріпити поняття, представлені раніше;
- урізноманітнити заняття і внести в них елемент розваги.

Ефективний тренер

Тренінг проводить *тренер*, котрий спілкується з учасниками «на рівних», тобто він сидить у колі і не є домінуючим. Але він одночасно є й каталізатором усіх процесів, що відбуваються в групі, «водієм» групи на шляху до досягнення визначеної мети тренінгу (для цього він повинен розуміти настрій кожного учасника). Тренер відрізняється від інших учасників тим, що:

- володіє інформацією щодо означеної теми;
- знає методику проведення тренінгових занять;
- вміє працювати з аудиторією і володіє методикою навчання дорослих;
- володіє навичками ведення тренінгової групи (регулює групові процеси, знає, як зацікавити учасників, зняти напруження, спрямувати групу на конструктивне розв'язання проблеми тощо);
- знає методи оцінювання результатів тренінгу і вміє їх застосовувати;
- знає про відстрочені результати впливу тренінгу, як очікувані, так і неочікувані.

Ефективному тренерові притаманна низка особистих якостей, що полегшують засвоєння навчального матеріалу учасниками тренінгу.

Це, по-перше, добрі навички міжособистісного спілкування: здатність легко, невимушено поводитися з іншими людьми, демонструвати їм власну відкритість, дружнє ставлення, ентузіазм, терплячість, почуття гумору. Такий стиль спілкування з боку тренера заохочує учасників тренінгу до адекватної поведінки у відповідь: так само бути відкритими до навчання, зберігати інтерес, проявляти активність, ставити запитання тощо. Навпаки, нечутливі, зарозумілі, психологічно негнучкі особи не в змозі стати добрими тренерами. Частіше їхній стиль ведення занять ускладнює процес навчання (як правило, такі тренери не усвідомлюють негативного впливу своєї поведінки на ефективність навчання).

Звичайно, добрі навички міжособистісного спілкування не замінюють інших необхідних якостей ефективного тренера: ґрунтового знання предмета навчання та уміння пояснити його доступним і цікавим для слухачів способом, який дає змогу утримати їхню увагу протягом тривалого часу. Тренер не пропонує, тим більше не диктує учасникам готові, обов'язкові рішення. Він створює сприятливу атмосферу, щоб учасники могли самі знайти рішення, поважає їхній досвід і пояснює, що власний досвід реалізації життєвих поглядів завжди цінніший, ніж засвоєні, але не реалізовані в практиці знання.

Саме психологічна атмосфера, яка панує в середовищі навчання, має всіляко

заохочувати ініціативу, творчість та самостійність учасників, забезпечувати толерантність взаємин. Для створення і підтримки такої атмосфери тренер повинен виконувати, окрім ролі вчителя, ще й специфічну роль помічника в навчанні – *фасилітатора*.

Фасилітатор – це той, хто допомагає учасникам розвинути власну активність, чим сприяє ефективності навчання. Фасилітатор несе подвійну роль: того, хто веде за собою учасників навчання, і того, хто всіма способами сприяє, щоб учасники самі визначалися в пріоритетах свого навчання і способах досягнення мети. Успішність виконання ролі фасилітатора тренером (ведучим тренінгу) визначається тим, наскільки учасники через деякий час виявлятимуться здатними самостійно визначати завдання, потрібні для досягнення мети навчання, і знаходити шляхи/способи їх вирішення.

Як фасилітатор, тренер прагне вирішити такі завдання:

- допомогти учасникам зрозуміти, що вони самі можуть визначати процес свого навчання та змін;
- допомогти кожному краще зрозуміти власний погляд та думки інших учасників тренінгу;
- уважно простежити процес послідовного опанування учасниками основних питань за тематикою тренінгу, своєчасно звернути увагу на недостатньо з'ясовані питання;
- допомогти учасникам усвідомити власні результати навчання, підтримати впевненість у власних силах, в умінні самостійно знаходити конструктивні способи вирішення завдань, розуміючи одночасно цінність колективної взаємодії та толерантності взаємин, що ведуть до позитивних довготривалих наслідків.

Тренер-фасилітатор організовує процес навчання так, щоб учасники самі цим навчанням керували. Це сприяє ефективності навчання, розширенню досвіду учасників, збільшенню можливостей його застосування на практиці. Фасилітатор допомагає учасникам знайти власний шлях до набуття знань та внесення змін у своє життя.

Що означає бути ведучим тренінгової групи

Тренер, який є ведучим групи, має бути професіоналом, який знає предмет навчання та вміє успішно викладати його, але водночас він залишається людиною з усіма людськими якостями. Тобто кожний тренер має свій стиль ведення тренінгу, і цього стилю не можна набути лише шляхом теоретичного навчання. Він формується на практиці, і той, хто бажає опанувати на професійному рівні навички ведучого групи, має бути готовим до того, що власний тренерський стиль, який не суперечитиме особистості, можна розвинути лише методом спроб та помилок у ході практичного ведення тренінгів. Але існують певні правила, які допомагають успішно вести тренінгові групи, і при цьому залишатися самим собою. Зокрема ведучий повинен навчитися:

- прислуховуватися до своїх відчуттів, автоматичних реакцій власного організму, який часто швидше реагує на ситуацію, ніж її можна усвідомити, і здатен про щось повідомити, попередити, щось приховати;
- пам'ятати про задоволення власних емоційних потреб, адже ведення тренінгу вимагає великих психофізіологічних витрат, які потрібно вміти вчасно поповнити;
- бути для себе доброзичливим критиком, а також залучити кількох колег, які могли б надавати професійні поради, спостерігаючи роботу збоку.
- Тренер повинен не лише бути ефективним ведучим, який формує групу та

допомагає пройти стадії групового розвитку, він має ще й задовольнити потреби учасників стосовно отримання знань та інформації, розвитку навичок тощо. Це передбачає застосування різних стилів та тренерських ролей, значний простір для творчості. Але при цьому важливо утримувати роботу групи на рівні реальної ситуації, яка розгортається на території навчання і в навчальний час (за принципом «тут і зараз», який є одним з основних принципів тренінгу).

Ведучий навчальної групи повинен:

- стримувати розвиток напруги в групі (дозволяти учасникам шукати конструктивні шляхи зменшення напруги, створювати в групі розуміння цих шляхів);
- швидко створювати сприятливу для роботи атмосферу групової довіри та співпраці;
- забезпечувати шанобливе ставлення учасників один до одного;
- вести групу до вирішення поставлених завдань тренінгу;
- закінчити роботу групи на позитивній ноті.

Ведучий будь-якої тренінгової групи виконує чотири основні функції: забезпечує шанобливе ставлення до особистості учасників; інтерпретує процес групової динаміки; емоційно стимулює учасників групи; структурує процес розвитку групи. Основні функції ведучого групи:

Функція	Коментар
Шанобливе ставлення до особистості учасників	Передбачає захист, підтримку та визнання учасників, виявлення до них дружніх почуттів, симпатії. Поведінка тренера ґрунтується на його особистих якостях: доброзичливості, інтересі до учасників, сприйнятті їх такими, якими вони є, прагненні задовольнити їхні потреби в повазі та адекватному сприйнятті.
Інтерпретація групового процесу	Являє собою пояснення (пояснювальні теоретичні концепції, коментарі процесу навчання, ініціювання доречних вправ, дискусій, роздумів тощо) для кращого розуміння учасниками себе, своєї поведінки та групових процесів. Тренеру потрібно достатньо майстерності, щоб уникати ролі «батька в сім'ї», котрий навчає «дитину», виконувати роль ненав'язливого наставника, коментатора, експерта.
Емоційна стимуляція учасників	Передбачає поведінку, за якої ведучий демонструє відкритість, свої почуття, думки та позитивні установки, слугуючи для учасників моделлю того, як слід працювати в групі. Це сприяє розвитку довіри учасників до тренера, стимулює їхню віру у власні сили і спроможності.
Структурування групового процесу	Тренер стежить за тим, щоб група дотримувалась заданих меж процесу навчання – часових норм, правил тренінгу, стилів поведінки, раціонального вибору ролей тощо.

Відповідно до кожної ситуації ведучий творчо використовує комбінацію цих чотирьох функцій, що дає змогу гнучко застосовувати різні ролі та стилі керівництва групою залежно від її особливостей, допомагати учасникам зрозуміти поточні питання, забезпечувати ефективну тренінгову роботу. Саме конструктивне поєднання цих функцій створює неповторний індивідуальний стиль тренера, а зазначена функціональна модель допомагає йому контролювати і, при потребі, коригувати свою роботу.

Щоб бути ефективним, тренер мусить спрямовувати свої зусилля одночасно

на кожного учасника та на групу в цілому. Для цього потрібно поступово оволодівати навичками відповідних видів діяльності. Види діяльності ведучого, спрямованої на окремого учасника та всю групу:

Учасник	Група
Уважне слухання учасника	Заохочення групової згуртованості
Уточнення висловлювань учасника та переформулювання	Заохочення толерантності усередині групи
Стимуляція зворотного зв'язку	Дозування напруги
Демонстрація симпатії	Врахування і подолання опору
Запобігання психологічному тиску	Узагальнення та підбиття підсумків
Підтримка і турбота	Організація та заохочення взаємодії
Заохочення до активної роботи	Запобігання конфліктам у групі
Допомога в усвідомленні матеріалу	Діагностика стану групи та ситуацій, що виникають
Запобігання конфронтації з учасником, з'ясування конфліктних ситуацій	Забезпечення можливості рухової активності учасників у ході тренінгу
Допомога у перенесенні групового досвіду в реальне життя	

Ролі ведучого тренінгових груп та стилі керівництва

Стиль керівництва – типова для керівника система прийомів впливу на підлеглих (у даному випадку учасників). Прийнято розрізняти такі стилі управління тренінговою груповою роботою: авторитарний (директивний), демократичний та ліберальний (анархічний). При цьому слід розуміти, що не існує якогось одного найкращого стилю ведення групи. Тренер комбінує їх у ході тренінгу, застосовуючи до кожної ситуації найбільш доречний стиль. Так існують ситуації, коли під час тренінгу найефективнішим може стати авторитарний стиль. Це коли:

- перед групою поставлено жорстко структуроване завдання;
- члени групи відчувають сильний стрес чи ведуть себе агресивно;
- надзвичайно стрімко розвивається динаміка групи, і її подальший розвиток слід терміново призупинити.

На початку тренінгу учасниками позитивно сприймаються елементи директивного стилю в роботі ведучого. Їм подобається, що тренер дає чіткі вказівки, а їхня діяльність структурується та спрямовується. Проте в подальшому ведучий повинен змінити директивний стиль на демократичний і передати функції управління самим учасникам групи.

Демократичний стиль є доцільним тоді, коли досягнуто згуртованості групи, і вона вступила в стадію зрілості, коли почалися позитивні перетворення в характері учасників.

Відповідно до завдань тренінгу та ситуації, що склалася, ведучий бере на себе певні функції, які відображаються в його ролях. Роль – це позиція, яку займає особистість у структурі групи. Перелік цих ролей змінюється і з зміною завдань тренінгу, проте є основні, які зустрічаються у будь-якому тренінгу. Це активний керівник, коментатор, посередник,

експерт, член групи, еталонний член групи, фасилітатор, провідник змін. Ці ролі подібні до тих, які спонтанно можуть брати на себе учасники групи, але тренер бере на себе ту чи іншу роль свідомо і використовує її для впливу на ситуацію заради конструктивного розвитку групового процесу. Як правило, ведучому не доводиться виконувати одночасно всі ролі, реальні ситуації зазвичай вимагають однієї-двох. Разом з тим можуть виникати особливо складні ситуації, які потребують одночасного виконання кількох різних ролей з боку ведучого, а це перевершує його можливості. Тоді можна залучити до проведення тренінгу інших людей, які виконуватимуть певні ролі на допомогу тренеру. Найчастіше в цих випадках застосовується метод роботи в парі.

Робота у парі ведучих тренінгу

Групу ведуть два тренери з приблизно однаковим рівнем досвіду або основний тренер та помічник, який відповідає за організаційні питання тренінгу. Робота в парі висуває певні умови, має свої переваги, але має й деякі ризики.

Умови:

- особистісна психологічна сумісність тренерів;
- однакове розуміння ведучими мети та завдань тренінгу;
- попереднє погодження ними норм і правил спільної роботи;
- попередній розподіл повноважень та обов'язків кожного тренера.

Переваги:

- можна краще простежити особистісну і групову динаміку;
- можна розподілити обов'язки (наприклад, один проводить міні-лекцію, інший – рольову гру);
- можна розподілити ролі (наприклад, один виконує функції інформаційного лідера, інший створює позитивну емоційну атмосферу в групі);
- підвищується ефективність роботи в малих групах;
- існує можливість порадитись із компетентною людиною під час перерв та обговорити результати по закінченню тренінгу;
- учасники мають наочний приклад безконфліктного ненасильницького спілкування, розуміння та взаємодії між тренерами.

Ризики:

- неповна особистісна сумісність між тренерами, розбіжність поглядів щодо ведення тренінгу;
- різний (нерівномірний) темпоритм роботи ведучих, що негативно впливає на засвоєння матеріалів учасниками групи;
- прагнення тренерів справити враження один на одного або перебрати на себе більшу частину повноважень («поборотися за владу» в групі);
- прагнення групи внести розлад у взаєморозуміння тренерів.

ПОРАДИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ТРЕНЕРАМ

Особливості групової роботи

Що означає для учасника тренінгу бути в групі

Для кожної людини ситуація потрапляння до будь-якої групи є, певною мірою, хвилюючою, тому що людина в групі прагне одночасно реалізувати два взаємно протилежні комплекси міркувань, психологічних установок: з одного боку, вона природно прагне до об'єднання із собі подібними, а з іншого – так само природно, до виокремлення себе серед інших. Тобто, з одного боку, людина схильна до об'єднання та взаємодії з іншими для того, щоб досягти власних цілей: конкретних, які дають відчутні результати стосовно питань, які поєднали групу, і загальних – безпеки, захисту, поваги та любові з боку оточення. А з іншого – людина схильна до відсторонення від інших для того, щоб не ототожнюватися з ними, не відчувати тиску, зберегти власну індивідуальність, неповторність, свободу і незалежність. У зв'язку з такою єдністю та боротьбою протилежностей кожний учасник групи схвилюваний (як правило – підсвідомо) тим, як об'єднати різні прагнення: бути разом, але уникнути небезпеки поглинення іншими; зберегти власний внутрішній комфорт, але у стані об'єднання з іншими, до того ж реалізувати це без шкоди для себе. Необхідність вирішувати подібні питання створює в учасників групи певну психічну напругу (усвідомлювану чи неусвідомлювану), і її наслідки можуть бути як негативними, так і позитивними.

Якщо напруга зростатиме надмірно, це може призвести до негативних наслідків. Наприклад, член групи може не прийняти запропонований стиль і правила групової роботи, чинити опір позитивним перетворенням тощо. Тоді група ризикує зруйнуватися ще на початку формування. Можливо також, що для мінімізації нервового напруження хтось візьме на себе роль «миротворця», проте це не сприятиме відвертому обговоренню гострих питань, і група може обрати неконструктивний шлях розвитку. Проте помірна напруга, що виникає в групі, несе й позитивний потенціал як рушійна сила розвитку групи. Суперечність прагнень до уособлення та об'єднання одночасно, відповідне зростання конфліктного потенціалу і водночас згуртованості групи активізуватимуть групову енергію, спонукаючи до вибору певного шляху розвитку, притаманного саме цій групі. У психології процес пошуку і знаходження цього шляху дістав назву процесу розвитку групи або *групової динаміки*. Одне з важливих умінь тренера – пильно простежувати процес групової динаміки, регулювати його. Тренер має враховувати напругу, яку відчуває кожний член групи, та вміти спрямовувати цей феномен на конструктивний розвиток всієї групи і на користь кожного учасника тренінгу. Допомогає цьому компетентне встановлення тренером часових і поведінкових меж групової роботи.

Як відбувається процес розвитку групи

Групи, так само, як і люди, проходять певний життєвий шлях. Цей процес розвитку включає всі зміни, які відбуваються з індивідом та групою від початку роботи до завершення тренінгу. Успішна робота групи можлива лише за умови знаходження балансу між *напругою* та *згуртованістю* учасників.

Характеристики напруги і згуртованості тренінгової групи

Напруга	Згуртованість
<p>Учасники групи приносять в групу різні погляди, вподобання, ставлення до себе й інших, різне бачення навчального процесу та ролі ведучого. Необхідність тимчасового пристосування до умов і правил групової роботи обмежує свободу учасників, інколи навіть дратує. Так виникає <i>напруга</i>. Часом вона може призвести до антагонізму, прихованого чи навіть явного конфлікту в групі, якщо хтось із членів комусь дуже не сподобався. Проте напруга активізує учасників, стимулює їх до дій, проявів власної точки зору, дає групі енергію та силу.</p> <p>Майстерність тренера полягає в умінні утримати напругу в оптимальних межах, не ліквідувати її, а спрямувати на конструктивне вирішення завдань тренінгу. Тому тренер постійно стежить за розвитком напруги в групі, своєчасним втручанням регулює її у бік збільшення/зменшення.</p>	<p>На відміну від напруги, <i>згуртованість</i> є стабілізуючим чинником. Вона викликає в учасників тренінгу відчуття підтримки, безпеки, бажання ділитися та допомагати. Рівень групової згуртованості слугує показником готовності групи до спільного виконання завдань тренінгу. Групова згуртованість виникає при відкритих обговореннях та спільних діях, коли кожний учасник відчуває свою приналежність до групи, розуміє і приймає те, що відбувається, сприймає дії ведучого щодо керування тренінгом та прийняття рішень, як справедливі, чесні.</p> <p>Сприяє формуванню згуртованості довіра між учасниками групи та щирість ведучого. Тоді створюється ситуація на кшталт спілкування з добрими друзями, учасники почувають себе вільно, виявляють активність і здатність до коригування власної поведінки. Щоб група відчула згуртованість, потрібна взаємодія всіх учасників тренінгу. Її основою є взаємодовіра, але для виникнення такої атмосфери тренеру потрібно докласти значних зусиль, і в умінні це робити також проявляється майстерність тренера.</p>

Надмірний рівень напруги породжує конфлікти, а надмірна згуртованість заважає здатності групи до конструктивного розвитку задля досягнення мети тренінгу. Члени надмірно згуртованої групи виявляються задоволеними тренінговим спілкуванням, але група в цьому разі «вмирає» – не може знаходити ефективні способи вирішення тренінгових завдань, організувати з цією метою зіткнення різних точок зору і досвіду учасників.

Існують певні об'єктивні закономірності розвитку групи, які можуть бути описані чотирма стадіями, що їх переживає група за час свого існування:

Ідеальна модель динаміки групи

Частини тренінгу	Стадії групової динаміки	Особливості динаміки групи
Вступна	1. <i>Формування, нормування.</i> Учасники орієнтуються в ситуації тренінгу, визначають норми взаємодії.	Учасники спрямовують зусилля на з'ясування нової ситуації, відповідне визначення власної ролі. Вони, як правило, дещо напружені, збуджені.

Основна	<p>2. Штурмування. Існує напруга, зіткнення інтересів, можливий конфлікт, якому слід запобігти.</p>	<p>З боку деяких учасників відбуваються спроби домінування, «захоплення влади». Тренер (за допомогою великого арсеналу вправ для переведення групи на конструктивний стиль роботи) активно контролює перебіг подій, спрямовує енергію на постановку проблеми та пошук шляхів її вирішення, попереджує можливі деструктивні тенденції, адже їх розвиток може демобілізувати групу і змінити напрям розвитку.</p>
	<p>3. Функціонування. Існує згода, співробітництво, компроміс, емоційна згуртованість учасників.</p>	<p>Найбільш продуктивна стадія конструктивної роботи згуртованої групи. У цей час вирішуються всі основні завдання завдяки тому, що учасники навчилися дотримуватися правил тренінгу, ефективно розв'язувати проблеми, що виникають.</p>
Завершальна	<p>4. Відмирання. Існує інтеграція особистісних та групових потреб, у результаті чого група може зруйнуватися, якщо робота своєчасно не завершена.</p>	<p>Робота завершена, виникає багато емоцій, вражень, позитивних побажань. Проте тренінг не може замінити життя, тому тренеру важливо завершити всі групові процеси і сприяти прощанню так, щоб усі учасники відчули власні результати тренінгу, його достатність та відповідність очікуванням, що є найважливішим на цій стадії розвитку групи.</p>

Тренеру потрібно спрямувати динаміку групи на конструктивну роботу, тобто якнайшвидше досягти разом третьої стадії групової динаміки. Групу не можна одразу штучно ввести в третю стадію розвитку, перескочивши дві попередні. Розвиток завжди передбачає наявність процесу, кожна наступна стадія якого зумовлена попередньою. Отже, тренер повинен дати цьому процесу відбутися, стежачи за тим, щоб мінімізувати всі перешкоди на шляху досягнення групою зрілості. Тренер має пам'ятати, що:

- стадії групової динаміки найбільш чітко і яскраво проявляються у тривалих тренінгах;
- групова динаміка активізує кожного під час тренінгової роботи настільки, наскільки він включений у цей процес. Активність учасника в групі є еквівалентом ефективності його навчання;
- ефективність розвитку процесів групової динаміки у навчальних тренінгах значною

мірою залежить від рівня довіри та згуртованості учасників групи;

- успішно вирішити всі поставлені завдання навчального тренінгу група може в тому разі, якщо досягне стадії функціонування (третьої стадії, для якої характерна стабільна працездатність групи).

Отже, знання тренера щодо сутності групової динаміки допомагає управляти процесом розвитку групи, спрямовувати її на досягнення бажаних результатів.

Структура групи та ролі в групі

Структура групи на початку тренінгу визначається формально: є тренер, є учасники. Далі, в процесі розвитку взаємодії, встановлення між людьми певних взаємин, з'ясовуються й інші ролі учасників тренінгу, їхні характеристики. Учасники приходять на тренінг і з своїми ролями, які зазвичай виконують у реальному житті («справжній» чоловік, глава сім'ї, начальник, підлеглий, батько тощо). Під час роботи тренінгу, в міру розвитку динаміки групи і появи потреби в якійсь ролі, учасники можуть на деякий час привласнювати інші ролі, що можуть бути для них незвичними й новими.

Прийняття та зміна ролей учасників особливо активно відбуваються при виникненні в групі напруги та конфліктів. Зміна ролей зменшує напругу, але сама по собі не ліквідує її, не спрямовує на конструктивну взаємодію. Позитивно використати напругу й ліквідувати причину конфлікту може лише взаємодія учасників з точки зору ролей, які вони взяли на себе в тренінгу. Прийняті учасниками ролі допомагають групі розвиватися, але відповідно до обставин. Чим гнучкіше учасники будуть приймати/позбавлятися ролей, тим ефективніше група розвиватиметься в напрямі досягнення мети тренінгу.

У групі, яка функціонує, виконавці ролей постійно змінюються, і тренеру слід враховувати, що повністю уникнути утворення ролей або сприяти лише прийняттю позитивних ролей учасниками неможливо. Отже, тренер ретельно стежить за появою нових ролей під час роботи групи, запобігає можливому зіткненню ролей, обраних учасниками. Він знає, що між роллю, яку обрав учасник на тренінгу, та його реальною життєвою сутністю існує значна різниця. Якщо учасник повністю отожднює себе з прийнятою роллю, тренер може роз'яснити недоцільність такого ставлення: зокрема, якщо прийнята роль не до вподоби учаснику, її можна легко позбутися. Особливо це важливо, якщо прийнята учасником роль заважає конструктивному розвитку групи. І, навпаки, якщо нова роль подобається учаснику, можна запровадити розширення репертуару ролей у реальному житті.

Отже, ведучому тренінгу потрібно постійно стежити за розподілом ролей у групі, структурувати групу так, щоб сили довіри та згуртованості переважали сили конфлікту та напруження на всіх стадіях розвитку групи. Групова динаміка навчальних тренінгів будується на довірі і груповій згуртованості. Зміна структури групи, поява нових ролей – це сигнал тренеру для посилення роботи в цьому напрямку.

Як спрямувати процес навчання на користь учасникам

Люди, які зібралися в групу, як правило, не орієнтовані на аналіз процесу з погляду створення сприятливої атмосфери в групі, не налаштовані на спілкування. Тому учасники тренінгу зазвичай не налаштовані обговорювати свої думки, поведінку, особливості мови, невербальні засоби спілкування (жести, пози тощо), вважаючи це зайвими балачками, непродуктивними витратами часу на неважливі речі. Здебільшого люди не звикли думати про те, що саме манера їхнього спілкування, ставлення до оточення створюють реальність

життя не меншою мірою, ніж матеріальні предмети середовища. Для кривдників навчитися розуміти і висловлювати свої емоції, а також розуміти і сприймати позитивно емоції оточення – одне із засадничих завдань.

Тому, тренеру необхідно враховувати таке:

- Тренер звертає увагу на дотримання норм, конструктивних/ неконструктивних стилів взаємодії, рівень емоційного піднесення в групі, прояви групового тиску, роль напруги та способи розв'язання конфліктів, реакції учасників на початок та завершення навчання, запізнення чи відсутність на заняттях тощо. Така увага сприяє спрямуванню енергії групових процесів не тільки на ефективну роботу, а й на «емоційне» навчання учасників.
- Тренер здійснює коментарі в доброзичливій формі, показуючи учасникам те, як саме можна висловлювати свої погляди та побажання без насильства та примусу.
- Тренер бере до уваги та запам'ятовує конструктивні й доречні репліки/коментарі членів групи, у подальшому використовуючи їх у відповідних ситуаціях для досягнення мети заняття.
- Тренер своєчасно використовує у процесі навчання засоби створення ненасильницької атмосфери – різноманітні вправи, рухавки, зміни видів діяльності, спілкування тощо.

Як використовувати проблемні ситуації на користь групі

У групі досить часто виникають ситуації, які можуть шкодити досягненню мети тренінгу, якщо вони не будуть оперативно розв'язані і спрямовані на користь учасникам. До таких ситуацій належать, зокрема, прояви опору, агресії з боку окремих членів групи, спроби привертання до себе надмірної уваги, маніпулювання групою тощо. Тренеру корисно знати найпростіші прийоми поведінки в подібних ситуаціях.

Опір, агресія. Тренер має показати, що на тренінгу припустима демонстрація незадоволення, заперечення небажаного впливу, але тільки в певних межах. Якщо людина опирається виконанню вправи, слід наголосити, що її виконання дасть найбільшу користь тому, хто цю вправу робить. Так само слід ставитися до проявів агресивності: доцільно показати, що почуття учасника, які зумовили агресію, зрозумілі іншим, проте за правилами тренінгу учасник має контролювати свої агресивні прояви. Важливо їх позбутися, передусім в інтересах самого учасника, для чого слід провести вправу на релаксацію, на конструктивну поведінку в даній ситуації.

Привертання до себе уваги через безкінечні запитання, спроби маніпулювання групою тощо потребують від тренера адекватних дій. Зокрема, слід уникати невербального стимулювання (усмішки, кивка головою, зустрічі поглядами) автора маніпуляції, доцільно також перебити його, повернувши увагу всіх учасників до того обсягу завдань, які потрібно вирішити на тренінгу. Загалом для гострих ситуацій виявляються ефективними кілька нескладних способів реагування:

- підтримувати бажану та ігнорувати небажану поведінку;
- установлювати ліміт часу для висловлювань;
- використовувати доречні вправи та ігри на тему, щодо якої виникли небажані реакції (наприклад, розділити групу на пари для обговорення цієї теми, обравши своїм партнером «порушника» порядку для спільного обговорення його проблеми тощо).

Тренер повинен пам'ятати: основою успішного тренінгу є створення атмосфери довіри та згуртованості між учасниками. Кожна людина в групі відчуває психологічну напругу. Тренер повинен уміти спрямовувати силу цієї напруги як на конструктивний розвиток усієї групи, так і на користь кожного її учасника. Процес розвитку групи включає всі зміни, які відбуваються з індивідом та групою від початку її роботи до завершення. Стадії ідеального розвитку групи можна визначити як формування, нормування, штурмування, функціонування та відмирання. Тренер повинен допомогти налагодити довіру між учасниками і провести групу до конструктивної стадії її розвитку – функціонування, і завершити роботу на основі позитивності та доброзичливості.

Поради стосовно тренінгового процесу

Загалом підвищенню тренерської ефективності та розвитку навичок міжособистісного спілкування сприяє дотримання наведених нижче рекомендацій.

- Будьте самим собою – спроби наслідувати когось іншого виглядатимуть нещирими або штучними. Застосовуйте добрі методи викладання, запозичені в інших, але застосовуйте їх у своєму власному стилі.
- Створіть атмосферу взаємоповаги. Підтверджуйте цінність знань і досвіду дорослих слухачів та їхній можливий внесок у заняття.
- Намагайтесь персоналізувати свої стосунки з людьми, знайомлячись з ними ближче. Звертайтеся до людей по іменах.
- Реагуйте на невербальні сигнали учасників – чи не свідчить їхній вираз обличчя про нерозуміння або незгоду? Якщо так, вирішуйте проблему, звертаючись безпосередньо до людини, яка щось не розуміє (або до всієї групи, якщо кілька учасників потребують пояснень чи мають запитання).
- Відведіть час для запитань, і поставтеся до них з належною повагою. Якщо ви відповідатимете різко, поглядаючи на годинника і вживаючи зауваження на зразок «Я не знаю, як це сказати простіше», «Як я вже казав» тощо, тим самим руйнується позитивне навчальне середовище. Якщо додаткові пояснення потрібні лише одному - двом учасникам, запропонуйте їм зустрітися пізніше.
- Уникайте ненормативної лексики і жартів. Намагайтесь заздалегідь визначити потенційно делікатні моменти і, по можливості, уникайте їх.
- Ніколи не сперечайтесь зі слухачами, оскільки невдоволення одного з них може поширитися й на інших. Існує декілька корисних фраз, що допомагають у потрібний момент розрядити ситуацію, наприклад, «Як показує мій досвід» (з особистим досвідом важко сперечатися), «Я так розумію, що це – ваша особиста думка», «Я згоден, що можуть існувати винятки, наприклад...» тощо. Запропонуйте обговорити гострі моменти у приватній розмові з учасником, який намагається вам заперечити. Проте у випадках, коли мова йде про насильницьку поведінку чи зневажливе ставлення до жінок, то ваша реакція має бути категоричною. При цьому вкажіть на прийняті правила, які забороняють подібні висловлювання.
- Будьте дипломатичним, реагуючи на поведінку, яка викликає у вас невдоволення. Наприклад, якщо один з учасників намагається нав'язати свою думку іншим, можна запросити людей висловлювати свої думки. Учасникові, який відхиляється від теми обговорення, можна сказати: «Даруйте, що перериваю, але мені здається, ми

відхилилися від теми. Ми ще не завершили обговорення» тощо. У деяких випадках, якщо поведінка надто деструктивна або неадекватна, необхідно поговорити з таким учасником особисто.

- Виявляйте професіоналізм, будьте добре підготовлені, приходьте на заняття вчасно, проводьте їх організовано, використовуючи якісні матеріали.
- Будьте відкритим у спілкуванні зі слухачами під час занять у складі малих груп, у особистих розмовах під час перерв, перед початком та після завершення занять. Реагуйте на зауваження та запитання.
- Зберігайте почуття гумору, виявляйте терплячість, гнучкість і винахідливість.

Поради стосовно роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї

Викладені нижче поради потрібно чітко усвідомлювати під час групової роботи з кривдниками:

Дана програма вже показала свою ефективність як метод корекції поведінки багатьох агресивних сімейних кривдників. Перебуваючи серед рівних собі, чоловіки навчаються і підтверджують багато зі своїх думок з приводу того, що означає бути чоловіком. Терапевтична група забезпечує ідеальне оточення, в якому можна подолати та піддати сумніву ці види соціальної поведінки

Чоловіки - домашні кривдники потребують допомоги як для зміни своєї традиційної самоідентифікації, так і для вироблення практичних навичок подолання звичного поведінкового стереотипу.

Групова робота особливо важлива при роботі з домашніми кривдниками. Якщо вона здійснюється належним чином, то зазвичай саме групові заняття є ефективнішою формою роботи, ніж консультування віч-на-віч. Робота в групі прискорює позитивні зміни у поведінці чоловіків. Адже, виходячи з чоловічої культури насильства, саме груповий вплив може створити альтернативну культуру, що дає чоловіку, який вчиняє насильство, можливість бачити та практикувати ненасильницьку та неагресивну поведінку. Добре організовані групи надають можливості чоловіками отримувати підтримку і заперечення своєї поведінки. Така форма роботи дає чоловіку, який вчиняє насильство, можливість отримати новий погляд на насильство та жорстоку поведінку від інших чоловіків. Чоловік має шанс прийняти виклик своїм насильницьким переконанням з боку своїх колег, має можливість познайомитись із чоловічою культурою, відмінною від патріархальної, що потурає його насильству. Таким чином кривдник може змінити своє розуміння «справжнього чоловіка», або те, як він визначає насильство. Крім того, він може змінити своє розуміння насильницької ролі і почати усвідомлювати наслідки свого насильства.

- Перебуваючи у чоловічому середовищі, чоловіки навчаються та підтверджують багато зі своїх думок з приводу того, що означає бути чоловіком. Тому робота в групі забезпечує ідеальне оточення для чоловіків-кривдників, в якому вони зможуть подолати та піддати сумніву види насильницької поведінки чоловіків.
- Крім того, група дає чоловіку шанс усвідомити, що він не єдиний, хто має насильницькі переконання, що сприятиме зміні його поведінки. Він чує, як інші говорять, і починає відчувати, що він також може справді змінитися. Це відчуття надії, разом із узяттям відповідальності, може забезпечити могутній стимул і мотивацію для змін.

- Учасники групи вчаться один в одного, як безпосередньо, так і опосередковано.
- Представлення своїх історій у групі дає чоловікам можливість стати кращими слухачами та краще себе виразити. Вони знаходять більше слів, аби описати, що вони відчували та робили, і це торкається загальної проблеми емоційної заблокованості чоловіків.
- Тренери мають впливати на ставлення учасників до жінок. Учасники часто опираються такому впливу, проте група дозволяє досягти успіху без протистояння, коли інші учасники групи будуть підтримувати позитивні зміни.
- Одним із позитивних побічних результатів тренінгів є те, що учасники групи загалом краще починають спілкуватися зі своїми дружинами та дітьми. Крім того, вони можуть стати більш співчутливими та великодушними, а також із повагою ставитися до думки іншого.
- Необхідно постійно пам'ятати і підкреслювати під час занять, що насильницька поведінка – це вибір, тому кривдник несе стовідсоткову відповідальність за свою поведінку.
- Оскільки при насильстві в сім'ї існує перевага сил, яка унеможливорює самозахист більш слабкої сторони, то чоловікам потрібно роз'яснювати, що вони у кращому становищі й мають перевагу, яку не повинні використовувати і кривдити дружину. Хоча домашні агресори часто стверджують, що саме жінка має перевагу: вона кричить, навмисно його дратує, агресивна до нього... Тому він не витримує і б'є її. Проте хто боїться під час цього крику: дружина чи чоловік? Хто викликає ситуацію страху? Коли у чоловіка запитують: «Що ти відчував у ту хвилину, коли ви сварилися?», то його відповідь: «Злість». А відповідь жінки на це запитання: «Страх». Потрібно це підкреслювати кривдникам.
- Корекція поведінки домашнього кривдника в першу чергу має бути спрямована на зміну його свідомості та поведінки у бік: *Я можу в ситуації конфронтації відійти!*
- В рамках тренінгових занять необхідно визнавати й аналізувати гендерний контекст домашнього насильства, постійно звертаючи увагу на подолання системи поглядів, яка переконує кривдників чоловічої статі у тому, що у близьких стосунках вони мають право контролювати жінок. Неможливість здійснення впливу на гендерний вимір світогляду учасників може означати, що чоловіки лише переходять від фізичного до емоційного насильства, а жінка та діти продовжують жити в страху.
- Дуже важливо постійно пам'ятати, що чоловіки є кривдниками, а не жертвами, не дозволяючи переконати себе виправданнями чоловіків щодо їхньої поведінки.
- Кривдники зазвичай заперечують наслідки насильства. Застосування рольової гри під час занять у групі дає можливість деякою мірою відчути реальність небезпеки, яку являє собою кривдник і спроектувати її на нього за допомогою відповідей учасників групи.

ГРУПОВІ ВПРАВИ/ЗАВДАННЯ ДЛЯ КОЖНОГО ЕТАПУ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ

Вправи для початкового етапу тренінгу

Вправи для початкового етапу тренінгу включають у себе привітання та представлення, знайомство, очікування, прийняття правил, вправи на об'єднання групи.

ПРИВІТАННЯ ТА ПРЕДСТАВЛЕННЯ

Тренери вітають групу та представляються.

ЗНАЙОМСТВО

Мета: створення комфортної атмосфери для подальшої роботи.

Вправа «Знайомство» належить до так званих вправ - «криголамів». Ці вправи покликані полегшити («зламати кригу») спілкування. В перший день знайомство має бути простим, коротким і таким, що полегшить запам'ятовування імен. Тому вправу можна просто провести по колу, коли по чергово учасники представляються та розповідають про себе. Добре, якщо хтось із тренерів першим розкаже про себе – тоді група матиме приклад і розумітиме, що потрібно говорити та скільки часу.

Варіант вправи: «Я ХОЧУ ВАМ ПРЕДСТАВИТИ...»

Необхідно поділити учасників на пари. Кожний учасник витрачає деякий час на те, щоб його партнер представився, запитуючи: Хто ти? Чому ти тут? Розкажи щось про себе.

Після того група збирається разом, і кожний учасник представляє свою пару решті учасників.

Інші варіанти вправи для сприяння знайомству учасників:

1. «*Історія мого імені*» (чому мене так назвали і хто саме).
2. «*Імена по черзі*» (перша особа називає своє ім'я та додає характеристику, яка починається з тієї ж літери, що і ім'я).
3. Присутнім пропонується по колу називати своє ім'я, а потім продовжувати речення: «...і я вважаю, що щаслива сім'я – це...».
4. «*Особистий момент*». Учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному знайти у себе будь-яку річ (на тілі, у кишені, гаманці, сумці тощо), яку учасник вважає унікальною для інших, але звичною для себе, та розповісти групі історію цієї речі. Один член групи (або сам тренер) починає вправу, далі по черзі її продовжують усі учасники. Модифікований варіант цієї вправи: перший учасник бере в руки якусь власну річ і від її імені розповідає про себе (наприклад, «я – олівець Тетяни, знаю її не дуже давно, але можу розповісти про неї таке...»). Далі так само, по черзі, від імені будь-яких особистих речей розповідають про себе всі учасники групи. Під час вправи тренер фокусує увагу членів групи на тому, що вміння розкритися перед іншими – важлива особистісна якість, що сприяє встановленню контакту з людьми. Якщо людина не відкрита, не бажає розповісти про свої переживання й надії, промахи й невдачі, це, з одного боку, створює в інших враження успішності, добробуту цієї людини, але з іншого – заважає побудові щирих стосунків, взаємодопомозі в групі.

5. «*Цікаве ім'я*». Учасники розміщуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному розповісти щось цікаве, кумедне, незвичайне про своє ім'я, щоб допомогти іншим запам'ятати ім'я промовця та асоціювати це ім'я з конкретною особою члена тренінгу.

6. «*Знаки Зодіаку*». Учасники розміщуються стоячи по колу. Тренер пропонує учасникам вишикуватися в лінію відповідно до місяця народження кожного (наприклад, щоб ліворуч стояли народжені в січні, далі – в лютому і т.д.), але повідомляти іншим свій місяць/день народження дозволяється лише мовчки, використовуючи рухи, міміку. Коли учасники вишикувалися, тренер просить їх назвати вголос день свого народження. Тренер сприяє тому, щоб можливі помилки й непорозуміння слугували створенню веселої атмосфери, сприймалися з гумором, без образ.

7. «*Моменти в житті*». Учасники отримують письмове приладдя і розташовуються на стільцях по колу. Тренер пропонує кожному сформулювати тему щодо особистого життя (про незвичайний факт біографії, кумедну, дивовижну історію тощо), яку учасник може розповісти іншим членам групи. Тренер збирає аркуші, зачитує зміст і представляє автора.

8. «*Інтерв'ю*». Учасники стоять по колу. Тренер пропонує кожному обрати незнайомого партнера (або, якщо всі незнайомі і вагаються обрати пару, проводить вправу «розрахунок на перший - другий»). Учасники по черзі беруть один у одного інтерв'ю з метою дізнатися про іншого щонайменше три будь-яких факти. Далі кожний учасник пари по черзі представляє іншого учасника всій групі і розповідає, про що зміг дізнатися.

9. «*Візитівка*». Учасники розташовані на стільцях по колу, мають вільний доступ до канцелярського приладдя. Тренер пропонує кожному зробити графічне зображення візитівки для свого сусіда і представити його всій групі.

10. «*Це чудово!*». Учасники стоять півколом, достатньо великим, щоб промовцям було зручно виступати. Тренер пропонує кожному по черзі вийти в центр півкола і розповісти про якусь свою якість, уміння чи талант (наприклад, «я люблю танцювати», «я вмію стрибати через калюжі» тощо). У відповідь на кожне таке висловлювання, всі, хто стоїть у півколі, повинні хором відповісти: «Це чудово!» і одночасно підняти вгору великий палець.

11. «*Компліменти*». Учасники стоять у колі. Тренер пропонує придумати компліменти партнерам, перший говорить комплімент і кидає м'яча учаснику, якому цей комплімент призначений. Цей учасник кидає м'яча іншому, якому хоче сказати свій комплімент, і так далі. Тренер стежить, щоб комплімент отримав кожний учасник.

12. «*П'ять добрих слів*». Учасники діляться на підгрупи по п'ять осіб, розташовуються на стільцях колами, отримують вільний доступ до приладдя для письма й малювання. Тренер пропонує кожному учаснику обвести свою долоню на аркуші паперу й позначити на малюнку своє ім'я. Далі аркуш передається сусідові праворуч, натомість попередній учасник одержує малюнок від сусіда ліворуч. В одному з «пальців» отриманого малюнка позначається якась приваблива риса власника «долоні» (наприклад, «ти дуже добрий», «ти завжди заступаєшся за слабких», «мені дуже подобаються твої історії» тощо). Вправа триває, поки заповнена записами «долоня» повернеться до власника. Коли всі п'ятірки закінчили вправу, тренер збирає малюнки й зачитує «компліменти», а учасники групи повинні здогадатися, кому записи призначаються. Наприкінці вправи тренер повертає власникам їхні «долоні». Якщо регламент тренінгу дозволяє збільшити час на цю вправу, можна провести усне обговорення або письмово відповісти кожному учаснику на

запитання «Які почуття у Вас виникли, коли Ви читали записи на своїй паперовій долоні? Чи всі Ваші чесноти, які написали інші, Вам належать?»

13. «На якого казкового героя я схожий?» Учасники стоять у колі. Тренер пропонує пригадати відомих казкових героїв, подивитися уважно на всіх присутніх, кожному учасникові обрати серед інших людину, яка викликає в нього асоціації з яким-небудь персонажем казки (героєм мультфільму). Тренер пропонує кожному запам'ятати, від кого він одержуватиме м'яча і що при цьому буде сказано. Перший учасник, який має м'яча, кидає його обраній людині і говорить, кого саме нагадує адресат (наприклад: «Ігорю, мені здається, що ти схожий на Шрека» тощо). Той, у кого опинився м'яч, кидає його іншому учаснику, називаючи персонаж, з яким асоціюється ця людина. Вправа триває, поки м'яч побуває в кожного учасника. Останній учасник, до якого потрапив м'яч, повертає його тому, від кого отримав, і висловлює свою думку щодо повідомленої асоціації (наприклад: «Вітю, ти сказав, що я схожий на Шрека, а насправді я ототожнюю себе з Крокодилем Геною»). Доки всі учасники висловляться щодо отриманих асоціацій, вправа триває у зворотному напрямі.

ОЧІКУВАННЯ, СПОДІВАННЯ ТА СТРАХИ

Мета:

Надати учасникам можливість визначитися із своїми очікуваннями від тренінгу, а також страхами, пов'язаними з тренінгом, і вербалізувати їх. Створити середовище, в якому учасники зможуть висловлювати свої страхи та труднощі при розгляді питань заняття.

Надати учасникам можливість висловити будь-які почуття, які заважають їм брати повноцінну участь у тренінгу.

Надати учасникам можливість чітко зрозуміти зміст програми, аби уникнути нереалістичних сподівань.

Сприяти духу співучасті та солідарності, зменшуючи потенційну ворожість і страхи.

Надати тренерам можливість на початку тренінгу визначити можливі проблеми чи питання, які необхідно вирішити, а також адаптувати програму, якщо у цьому є необхідність.

Вправа найчастіше проводиться методом «Мозкового штурму», коли записуються всі ідеї, виголошені учасниками, при цьому необхідно заохочувати до висловлення дійсних очікувань учасників. Отож запропонуйте учасникам почергово відповісти на запитання «Чого я очікую від цього тренінгу?», розповідаючи при цьому також свої сподівання та страхи. Зафіксуйте отримані відповіді на фліп-чарті, який висітиме на стіні протягом тренінгу.

Після загального обговорення розгляньте всі ці моменти та поясніть, чому певні сподівання та страхи можуть справдитися, а інші – ні.

Іноді присутні в групі відмовляються проговорити свої очікування, мотивуючи це тим, що подібні очікування вже записані на фліп-чарті. Необхідно, щоб вони все ж таки повідомили про свої очікування та зробити помітку на фліп-чарті біля подібної ідеї.

Варіанти вправи:

1. Як варіанти можна запропонувати учасникам закінчити речення: «Від цього тренінгу я очікую...».
2. Іншим цікавим варіантом може бути вправа «Дві корзини». Для неї необхідно мати

дві корзини: нову кольорову корзину та стару зношену потворну корзину. Їх ставлять на відстані 2 - 3 метри одна від одної і, після пояснення мети вправи, просять учасників стати в коло та уявити, що розгляд теми заняття нагадуватиме переїзд до нового будинку: вони повинні залишити у корзині для сміття всі негативні відчуття, які в них виникають стосовно розгляду питань даного заняття, та взяти до нового будинку всі корисні і позитивні ідеї. Після цього всі присутні отримують два аркуші паперу. На одному вони записують те, що вони беруть із собою (позитивне ставлення до теми заняття), а на іншому – ту річ, яку вони залишають у минулому (негативне ставлення до питань, які розглядатимуться під час заняття). Запропонуйте кожному учаснику викинути його аркуш з негативним почуттям у корзину для сміття, а також розповісти групі про це почуття та його причини. Після цього учасники мають покласти аркуш з позитивними почуттями до корзини, яку вони беруть із собою до нового будинку, та розповісти про них групі. Підведіть підсумки вправи, ще раз звернувши увагу на позитивні і негативні почуття, які група мала щодо теми заняття, та поясніть, як деякі із цих ставлень будуть виправлені в процесі тренінгу.

3. *«Незакінчені речення»*. Тренер роздає кожному учаснику аркуш паперу, на якому написані такі незакінчені речення: а) від тренера я очікую...; б) від інших учасників я очікую...; в) від себе я очікую...; г) мета, яку я маю намір досягти –... . Тренер пропонує кожному відповісти на запитання одразу або після короткого обговорення в парах, малих групах, усією групою, потім збирає заповнені аркуші. Коли тренінг завершиться, ці аркуші будуть роздані учасникам знову, щоб вони могли вирішити, якою мірою тренінг задовольнив їхні очікування. Це допоможе учасникам у виробленні підсумкової оцінки тренінгу.

4. *«Чарівна подушка»*. Тренер повідомляє, що є чарівна подушка, яку покладено в центрі кола, і кожний учасник, по черзі, має, сидячи на ній, розповісти групі про свої очікування від тренінгу та про бажання, які виникають із цього приводу.

5. *«Чотири сфери»*. Тренер повідомляє, що люди звичайно вкладають енергію в різні сфери свого життя, з яких можна умовно виділити такі – власне тіло, життєва діяльність, контакти з іншими людьми, фантазії. Він пропонує подумати й написати, як учасники використали б свою енергію і час, якщо можливості були б необмеженими; які бажання й очікування мають учасники на найближчий день, тиждень, місяць, півроку, п'ять років, розподіливши записи за такими чотирма сферами: а) що робитиме учасник для фізичного аспекту особи – зовнішньої краси, фізичного здоров'я (тіло); б) для професійної кар'єри, позапрофесійних інтересів (діяльність); в) для родини, друзів (контакти); г) для творчості, майбутнього, наприклад, для міста, країни, людства (фантазії). Потім група коротко обговорює записані очікування/бажання, намагаючись уявити, чи енергія розподіляється рівномірно між цими чотирма сферами, чи рівноваги немає, а превалюють очікування в певних сферах.

ПОГОДЖЕННЯ

Мета: введення в мету заняття. Створити середовище, в якому учасники будуть налаштовуватися на зміни. Прийняти своєрідні «правила» життя під час проходження корекційної програми.

Тренер зачитує кожну з наступних фраз і просить обговорити її:

1. Ми згодні взяти на себе відповідальність за свою насильницьку та жорстоку поведінку.

2. Ми можемо перевчитися. Ми не народжені жорстокими. Ми можемо змінити свою поведінку на неагресивну.
3. Ми згодні кинути виклик поведінці, що виправдовує, применшує або заперечує насильство з боку чоловіків – або звинувачує жінок, або тих, хто п'є та злиться, або ще якось виправдовує наше насильство.
4. Ми згодні визнати наслідки свого насильства для своєї родини та інших.
5. Ми згодні пов'язати себе з цією групою програмою, аби змінити свою насильницьку та жорстоку поведінку.
6. Ми згодні бути чесними в групі і не обманювати (казати одне, а працювати над іншим).
7. Ми згодні тримати в таємниці будь-яку особисту інформацію, яку ми дізнаємось про учасників групи.
8. Ми згодні розповідати своїм дружинам про те, як працює група і що ми робимо.
9. Ми згодні продовжувати займатися до кінця корекційної програми.

Вправи для основного етапу тренінгу

ВИЗНАЧЕННЯ ТИПІВ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ

Мета: усвідомити, яка поведінка є насильницькою з тим, щоб мати змогу взяти відповідальність за неї.

Учасники отримують роздатковий матеріал «Типи насильства та жорстокої поведінки» (див. роздатковий матеріал). Попросіть учасників подумати про нещодавній серйозний випадок, коли вони застосовували насильство.

На великому аркуші паперу, прикріпленому до стіни, напишіть «Типи насильства» і після цього попросіть групу використати метод «мозкового штурму».

Група перелічує якомога більше прикладів насильства. Напишіть приклади на великому аркуші паперу. Розподіліть їх на групи, щоб показати, що існують різні категорії насильства: фізичне, емоційне, психологічне, сексуальне, соціальне, фінансове тощо.

Коли група знайде якомога більше прикладів, вручіть копії роздаткового матеріалу. Попросіть учасників зберігати роздатковий матеріал, оскільки він використовуватиметься знову на наступних заняттях. Після цього читайте вголос роздатковий матеріал і заповнюйте пробіли на великому аркуші паперу.

Потім запитайте учасників про їхнє теперішнє та колишнє розуміння насильства. Обговоріть їхню засвоєну поведінку:

Де вони вперше помітили такий тип поведінки?

Чи їхні діти проявляють подібну жорстоку поведінку по відношенню до своєї матері, братів і сестер, друзів?

Яка шкода завдається їхнім власним стосункам?

Що таке страх і що він примушує нас робити?

Що таке зміни і як їх здійснити?

Що таке насильство над чоловіком у порівнянні з насильством над дружиною?

Обговоріть гнів, інші емоції та засвоєні учасниками реакції і типи поведінки.

В кінці коротко прогляньте основні моменти вправи та попросіть поставити останні запитання. Обговоріть, як учасники себе почувають і що вони відчують. Нагадайте їм, що матеріал вимагає зусиль і може викликати у них бурхливі емоції. Одним зі способів

подолання цього є розмови на таку тему з другом, якому ви довіряєте, зі своїм партнером у групі, а також за допомогою викладення в письмовій формі.

Попросіть учасників, щоб вони самостійно вдома знайшли приклади різних типів насильства зі свого власного життя та подумки пообіцяли собі змінитися під час проходження програми.

Роздатковий матеріал

Типи насильства та жорстокої поведінки

<p>1. Сила та погрози Робив та/або виконував погрози зробити боляче дружині Погрожував кинути її, вчинити самогубство, доповісти на неї соціальним або іншим службам Примушував дружину припинити законні виплати Примушував дружину робити незаконні речі Інше</p> <p>2. Гнів або залякування Залякував її за допомогою поглядів, дій та жестів Знищував її майно Кричав або репетував Керував машиною необережно Фізично знущався над домашніми тваринами в якості попередження Переслідував дружину (телефонував/ ходив слідом) Демонстрував зброю для залякування Бив кулаками по стінах, дверях, тощо. Інше</p> <p>3. Економічне насильство Забороняв дружині піти працювати або продовжувати працювати Примушував дружину просити гроші або не давав кишенькові гроші Забирав гроші дружини Не дозволяв членам сім'ї дізнатися про дохід сім'ї або мати до нього доступ Інше</p> <p>4. Емоційне насильство Використовував принизливі слова, ображав дружину Примушував дружину погано про себе думати Ображав дружину словами Примушував дружину думати, що вона збожеволіла Примушував дружину почуватися винною (наприклад, щодо дітей) Інше</p>	<p>7. Використання дітей Примушував дружину почуватися винною стосовно дітей Використовував дітей для передачі образливих повідомлень Використовував відвідання дітей, щоби дратувати та чіплятися до дружини Погрожував забрати дітей Інше</p> <p>8. Заперечення, мінімізація та звинувачення Виставляв насильство як щось незначне і не сприймав занепокоєння дружини щодо нього серйозно Казав, що насправді ніякого насильства не відбувалося Знімав із себе відповідальність за жорстоку поведінку, звинувачуючи дружину у спричиненні такої поведінки Інше</p> <p>9. Фізичне насильство Штовхав, хапав, зачіпав або пхав дружину Лупцював, ударяв або бив кулаком дружину Тримав і лупцював дружину Бив дружину ногами Кидав і штовхав дружину Душив і стискав дружину Використовував ніж, пістолет або іншу зброю проти дружини</p> <p>10. Сексуальне насильство Вимагав статевих стосунків від дружини Примушував дружину дивитися порно Примушував дружину займатися сексом у такий спосіб, який був неприйнятний для неї Фізично силував дружину до статевих стосунків Фізично завдавав болю статевим органам дружини Інше</p>
--	--

5. Гендерна та соціальна перевага

Ставився до дружини як до прислуги
Приймав усі важливі рішення
Поводився як власник/начальник дружини
Перебирав владу, оскільки він чоловік
Інше

6. Ізоляція

Контролював, що робила дружина, з ким бачилася і розмовляла, що читала, куди ходила
Обмежував діяльність дружини за межами дому та її дружні стосунки
Користувався ревнощами або заздрістю для виправдання своїх дій
Інше

11. Алкоголь чи наркотики

Частота вживання
Рівень (кількість) вживання
Час, гроші, енергія, спрямовані на вживання дурману, а не на родину

«СІМ МУХ НА СТІНІ»

Мета: допомога в аналізі власного ставлення до членів сім'ї; усвідомлення своєї насильницької поведінки та взяття відповідальності за неї.

Роздайте по одному роздатковому матеріалу кожному учаснику (див. роздатковий матеріал «Сім мух на стіні» нижче). Ідея в тому, що на стіні сидить сім мух. Кожного разу, коли чоловік вчиняє насильство або жорстокі дії, вони бачать все, що відбувається, кожна зі свого погляду – в сумі це дає сім різних точок зору. Під час занять група час від часу повертатиметься до цієї справи, адже вона пропонує учасникам базовий спосіб розмірковування про свою власну поведінку.

Попросіть кожного учасника поміркувати про нещодавній епізод, коли вони жорстоко поводитись або били своїх дружин, а потім попросіть їх подумати про сім аспектів такого випадку, поки переглядатимете роздатковий матеріал. Потім кожний учасник робить нотатки під кожною мушкою про свій випадок.

Роздатковий матеріал:

«Сім мух на стіні»

Уявіть, що на стіні сидить сім мух, коли чоловік вчиняє насильство або жорстокі дії. Вони бачать усе, що відбувається, кожна зі свого боку:

1. **ВАШІ ДІЇ:** Що сталося, що ви зробили своїй дружині, щоб контролювати її – вираз вашого обличчя, тон голосу, дії.

2. **ВАШ НАМІР:** Що, як вам здавалося, мало відбуватися насправді.

3. **ВАШІ ПОЧУТТЯ:** Ваші почуття до, під час та після інциденту.

4. **ВАШІ ЗАПЕРЕЧЕННЯ:** Способи, якими ви виправдовували, вибачалися, применшували або заперечували свої дії або намагалися звинуватити дружину.

5. **НАСЛІДКИ:** Вплив ваших дій – на вас самого, на неї, на інших (наприклад, дітей).

6. **ВАША КОЛИШНЯ ЖОРСТОКА ПОВЕДІНКА:** Як ваше насильство та жорстока поведінка вплинули на цю ситуацію.

7. **НЕЖОРСТОКІ АЛЬТЕРНАТИВИ:** Що ви могли б зробити наступного разу інакше.

НАЗИВАННЯ ЕМОЦІЙ

Мета: допомогти учасникам розпізнавати свої та чужі емоції у випадку насильства.

Напишіть необхідну для кількості членів групи кількість рольових ігор на аркуші паперу, розріжте його та попросіть кожного учасника вибрати один (див. додаток рольові ігри «Називання емоцій» нижче).

Потім попросіть одного учасника вимовити свій текст, граючи роль співмешканки або дружини, по відношенню до вас, тренера, який гратиме роль її чоловіка. Наприклад: «Так, тепер я розлючений. Як вона насмілилася...» тощо. Вона має бути налякана.

Те ж саме зробіть із другим учасником. Тепер запитайте у всієї групи, що ще міг відчувати чоловік? (Наприклад, у випадку рольової гри, коли дружина кидає чоловіка, переконайтесь, що хтось пригадав «страх відчути себе покинутим», і що це обговорено.)

Після цього попросіть учасника промовити свій текст, звертаючись до іншого учасника. Попросіть цього учасника зіграти роль чоловіка. «Що ви відчуваєте?» Потім запитайте у всієї групи: «Що ще він міг би відчувати?»

Запитайте в учасника, який грає роль чоловіка: «Як ваше тіло реагує в таких ситуаціях?» Потім запитайте у всієї групи: «Як *ваше* тіло реагує в таких ситуаціях?»

Попросіть іншого учасника відповісти на свою рольову гру, виступаючи в якості чоловіка: «Які слова вас особливо дратують?» Потім запитайте у всієї групи: «Які слова вас особливо дратують?»

Додаток

Рольові ігри: «Називання емоцій»

Я – дружина; ти – чоловік. «До того, як ти повернувся сьогодні ввечері, твій бос заїжджав на своєму авто. Він каже, для тебе більше немає роботи».	Я – дружина; ти – чоловік. «Я повинна сказати це тобі, поки це не зробив хтось інший. Наша донька не ночувала вдома. Вона знає, що не повинна була цього робити, але їй 14, і вона часто поводить нерозважливо».
Я – дружина; ти – чоловік. «Ми отримали листа зі школи. Наш син не склав річний іспит. І він знає, скільки це коштує, щоб виправити його...»	Я – дружина; ти – чоловік. «Завтра вранці я збираюсь піти від тебе і переїхати до мами. Я більше не можу витримувати твоє насильство».
Я – дружина; ти – чоловік. «Я боюся, у мене закінчилися гроші на господарські потреби. Мені дуже шкода. Ти можеш мені дати ще грошей до кінця місяця? Цього більше не станеться».	Я – дружина; ти – чоловік. «Хтось украв твій велосипед, коли я ходила по магазинах».
Я – дружина; ти – чоловік. «Заходила медсестра з клініки. Вона хоче, щоб ми привезли дитину в клініку. Я – думаю, вони хочуть перевірити її синці».	Я – дружина; ти – чоловік. «Ось твій обід. Боюсь, я не змогла зберегти його теплим».
Я – дружина; ти – чоловік. Я дуже налякана. «Мені так шкода, чоловіче, так шкода. Я знаю, ти маєш рацію. Мені шкода, будь ласка, пробач мені».	Я – дружина; ти – чоловік. «Пробач, я спізналася, любий. Я зустріла подругу, ми побалакали та випили кави. За хвилину я приготую тобі обід».

Я – дружина; ти – чоловік. «Знаєш, я знайшла господарський гаманець порожнім. Добре, ти маєш право – це твої гроші. Але діти голодні...»

Я – дружина; ти – чоловік. «Будь ласка, поклади ніж. Я знаю, ти просто граєш, але хтось із дітей може поранитися. Будь ласка...»

ОЗНАКИ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ

Мета: дати кожному учаснику змогу встановити, яким чином його тіло, розум та емоції попереджають про загрозу прояву насильства.

Роздайте роздатковий матеріал «Ознаки насильства та жорстокої поведінки» (див. роздатковий матеріал «Ознаки насильства та жорстокої поведінки»). Прочитайте його вголос. Обговоріть з групою, чи є ще якісь типи поведінки, що не відображені в цьому роздатковому матеріалі.

Поясніть, що метою цієї вправи є надання кожному учаснику змоги встановити, яким чином його тіло, розум та емоції попереджають про загрозу прояву насильства. Якщо учасники краще усвідомлюють ці особисті сигнали, вони можуть зупинити себе – як біля дорожнього знака.

Такі особисті попереджувальні знаки (або ознаки) можуть з'явитися несподівано, і чоловік може вирішити вчинити насильство або проявити жорстоку поведінку дуже швидко. Як і з дорожніми знаками, життя наражається на небезпеку, якщо їх ігнорувати. Попереджувальний знак для одного чоловіка може цілком відрізнятись від подібного знака для іншого. Кожний чоловік повинен знати про свої власні знаки та нести відповідальність за вибір реакції таким чином, щоб його дружина та діти залишалися в безпеці.

Прикріпіть до стіни малюнки облич, які ви підготували – кожен намальований на окремому великому аркуші паперу, – які зображують континуум емоцій: насуплені брови, похмурий вигляд, напружені плечі, відведені очі, ходіння навколо великими кроками, крик, суперечка. Поговоріть про кожну емоцію та дійдіть згоди щодо того, де кожна емоція чи дія може статися перед вербальним нападом або фізичним насильством.

Нехай один чоловік скеровує іншого згідно з тим, як це відбувалося в його власному житті: «Тепер ви відчуваєте біль – перейдіть до малюнка, що зображує біль, – і скажіть: «Як ти могла зрадити мене?»... тепер ви розлючуєтесь – перейдіть до малюнка, який зображує гнів, – і скажіть таке звинувачення, яке ви могли б зробити своїй дружині». І так далі з кожною емоцією та дією.

Тепер попросіть учасників розділитися на пари та, у свою чергу, розповісти які емоції вони відчували і які дії вчиняли під час останнього інциденту. Кожний чоловік повинен визначити той момент, коли він втратив контроль. Які емоції він відчував та які дії вчиняв безпосередньо перед тим, як це сталося?

Чоловіки повертаються до групи і розповідають іншим про свою власну точку втрати контролю та попереджувальні етапи перед тим, як це сталося.

В кінці коротко прогляньте основні моменти, вивчені на занятті, і попросіть поставити останні запитання.

Перевірте, як учасники себе почувають та що вони відчувають. Нагадайте їм, що матеріал вимагає зусиль і може викликати у них бурхливі емоції.

Роздатковий матеріал

ОЗНАКИ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ

Фізичні ознаки:

- напруга в м'язах (наприклад, шиї, плечей, спини, живота, ніг, рук);
- стискання кулаків;
- виступають вени на шиї чи голові;
- ходіння туди - сюди;
- зміна частоти дихання.

Емоційні ознаки:

- відчуття, що вас недооцінюють, що вас не розуміють, принижують, не цінують або утискають;
- почуття болю, розчарування, образи, гніву або люті;
- неотримання очікуваної реакції – наприклад, вам не скорилися.

Фантазування:

- фантазування про помсту;
- уявлення себе, що ви караєте свою дружину за погану поведінку.

Небезпечні зони:

- делікатні теми (наприклад, фінанси, діти, секс, рідні з боку чоловіка – дружини);
- час і місце, які зазвичай стають сценою для прояву жорстокої поведінки, наприклад, коли чоловік приходить додому після роботи на вечерю;
- мова, що розпалює погане ставлення, або відчуття, ніби ви жертва поганої поведінки інших.

НАЛАШТУВАННЯ РАДІО

Мета: навчитися налаштуватися на ненасильницькі переконання та поведінку.

Тренер пояснює, що ми бачимо світ не завжди однаково: іноді він більш загрозливий, іноді більш дружній. І те, що ми думаємо про речі, теж може змінюватися. Якщо ми слухаємо радіо, пісня про кохання може звучати мило один день, але через тиждень здаватися просто улесливою та сентиментальною. Або іноді програма переривається радіоперешкодами, і ми вимушені знову налаштувати радіо. Ми можемо включити іншу радіостанцію.

Так само чоловік може змінити те, як він реагує на речі. Так він може вирішити не налаштуватися на насильницькі переконання та поведінку, які він засвоїв, так само, як він може вирішити переключитися на іншу радіостанцію. Бути здатним до реагування означає свідомо вимкнути жорстокі повідомлення у своїй голові та обрати налаштування на турботливу та люблячу програму, що є добре для всіх, тому що ніхто не наляканий, не принижений і не відчуває себе використаним.

Тренер ініціює обговорення в групі на тему такого погляду на світ.

АЛЬТЕРНАТИВНА ПОВЕДІНКА

Мета: вчитися відповідальному батьківству.

Оберіть один із типів насильства та жорстокої поведінки з роздаткового матеріалу і опишіть типові види поведінки, які асоціюються з ним, на одному з великих аркушів паперу на стіні.

Наприклад:

Використання дітей
Примушує дружину почуватися винною стосовно дітей
Використовує дітей для передачі образливих повідомлень
Використовує відвідання дітей, щоб дратувати та чіплятися до дружини
Погрожує забрати дітей
Інше

Потім попросіть чоловіків визначити контрастну поведінку, ставлячи запитання: «Який вигляд того, хто не схожий на цю людину, а натомість є відповідальною особою?»

Наприклад:

Використання дітей	Використання відповідальної батьківської практики
Примушує дружину почуватися винною стосовно дітей	Розділяє батьківські обов'язки
Використовує дітей для передачі образливих повідомлень	Уникає залучення дітей
Використовує відвідання дітей, щоб дратувати та чіплятися до дружини	Намагається бути неагресивною людиною
Погрожує забрати дітей	Занепокоєний потребами дітей
Інше	

Тепер кожний чоловік по черзі пропонує інші конструктивні альтернативи. Він може визначити час, коли він вчиняв насильство, або переглянути роздатковий матеріал: «Типи насильства та жорстокої поведінки» для нового прикладу, а потім дати відповідь на питання «Який вигляд того, хто не схожий на цю людину, а натомість є відповідальною особою?»

Протягом наступного тижня, в якості домашнього завдання, кожний чоловік повинен визначити час, коли він учиняв насильство або міг би вчинити. Потім він має запитати себе: «Який вигляд того, хто не схожий на цю людину, а натомість є відповідальною особою?» Після цього, якщо він може, він повинен почати переймати конструктивну поведінку.

ПРИЙНЯТТЯ ІНШОЇ РОЛІ

Мета: дати учасникам змогу побачити, як можна створити нову особу – не цілковито нову, звичайно, але змінену; певною мірою зробити це самому.

Попросіть одного з учасників запропонувати чотири слова, які є його типовими характеристиками на даний момент, наприклад, «що залякує», «біль», «самотній», «у пастці». Слова пишуться в лівій частині одного з великих аркушів паперу на стіні. Потім тренер запитус: «Як ви можете описати когось, хто несхожий на цього?». Ці відповіді пишуться в правій частині паперу та обговорюються. Група допомагає учаснику знайти, як прикметники можна перетворити на дії – як вони можуть стати «здатними до дії» за допомогою, наприклад, рольової гри з діями та правильного налаштування.

Запропонуйте, щоб кожен міг зіграти альтернативну роль і поводитися іншим чином. Кожний чоловік тепер має написати чотири ключові складові своєї нової ролі на маленькому аркуші паперу (або записує їх на свій аудіопрогравач, або хтось допомагає йому написати їх). Тепер він створив для себе нову роль, яку виконуватиме протягом наступного тижня. Він повинен дотримуватися нової ролі та постійно нагадувати собі, що він може тепер поводитися іншим чином.

Чоловік, на ім'я, можливо, Петро, має дати ім'я своїй новій ролі – можливо, Ігор – і потім його просять залишити кімнату. Петро відправляється у відпустку (яка може бути постійною!), і чоловік повертається до кімнати вже як Ігор.

Лише ті, хто в групі, повинні знати, що цей чоловік тепер Ігор і що він виконує таку роль протягом наступних двох тижнів.

Кожний чоловік повинен записувати реакції людей, з якими він зустрічається протягом тижня, та дивитися, чи є яка-небудь відмінність у тому, яким вони бачать його самого та його поведінку.

В кінці коротко прогляньте основні моменти, вивчені на занятті, і попросіть поставити останні запитання. Перевірте, як учасники себе почувають і що вони відчувають.

Домашнє завдання

Протягом наступного тижня в якості домашнього завдання учасник повинен визначити час, коли вчиняв насильство або міг би вчинити. Потім він має запитати себе: «Який вигляд того, хто не схожий на цю людину, а натомість є відповідальною особою?» Після цього, якщо він може, він повинен почати переймати конструктивну поведінку.

Він повинен прийти на наступну зустріч з прикладами конструктивної поведінки, які він зміг проявити, або хотів би проявити.

До того ж, в якості домашнього завдання, кожен чоловік повинен поміркувати про свою нову роль і переглянути записи, які він робив. Чи може він виконувати свою нову роль, принаймні, протягом коротких періодів часу? Чи може він прийти на наступну зустріч з прикладами, які він зміг проявити, або хотів би проявити?

Попросіть вести щоденник або записи, як невід'ємну складову процесу контролю за своїми змінами за планом:

Запитайте у себе: чого я дізнався (навчився) цього тижня на занятті?

Якою була моя емоційна реакція на те, що я чув, бачив або говорив на занятті?

Наскільки жорстоким, агресивним або розлюченим було моє ставлення до того, що було сказано?

Наскільки важко визнати своє насильство чи жорстоку поведінку, навіть перед самим собою?

Що мені сподобалося на занятті цього тижня? Що мені не сподобалося?

Чого я навчився цього тижня? Над чим мені потрібно продовжувати працювати?

Бажано також записувати свої основні думки і почуття та будь-які випадки насильства, гніву чи жорстокої поведінки, що трапилися після попередньої зустрічі. Потрібно також переглянути роздатковий матеріал: «Сім мух на стіні» та поміркувати про випадок, коли ти став агресивним та жорстоким. Опрацювати всі сім моментів, роблячи записи під кожною мушкою.

ТАЙМ-АУТ

Мета: навчитися брати тайм-аут при спілкуванні з дружиною.

Роздайте роздатковий матеріал «Процедура взяття Тайм-ауту» та опрацюйте матеріал із групою, заохочуючи обговорення. Поясніть, що в рамках домашнього завдання цього тижня учасники обговорюватимуть Тайм-аути зі своїми дружинами, і вони практикуватимуться часто, щоб це стало звичкою.

Роздатковий матеріал

ПРОЦЕДУРА ВЗЯТТЯ ТАЙМ-АУТУ

«Тайм-аут» означає залишити будь-яку ситуацію, аби заспокоїтися.

Чоловік повинен пояснити цю стратегію своїй дружині, перш ніж використовувати її.

Тайм-аут означає вийти з дому, а не лише з кімнати. Іншими словами, ви йдете з приміщення.

Тайм-аут необхідно брати на встановлений період, зазвичай, на одну годину.

Під час Тайм-ауту чоловік не повинен думати про проблему, що породжує в ньому гнів. Він повинен використовувати будь-які доступні методи, щоб відволіктися.

Під час Тайм-ауту заохочуються активні фізичні вправи – наприклад, піша прогулянка чи рубання дров.

Заради безпеки під час Тайм-ауту чоловік не повинен керувати транспортним засобом або технічним обладнанням.

Щоб зберегти особистий контроль, чоловік не повинен вживати алкоголь або психотропні речовини.

Коли чоловік вирішує взяти Тайм-аут, він повинен сказати про це своїй дружині або подати знак Т.

Тайм-аут призначений винятково для самоконтролю *чоловіка*. Дружина не повинна припинити розмовляти чи робити щось інше – це не використовується як ще один спосіб контролю над нею.

Після успішного завершення Тайм-ауту чоловік має повернутися до ситуації та – якщо його дружина бажає – знову спробувати вирішити конфлікт. Дуже важливо, щоб він поважав її право не поновлювати обговорення, якщо вона цього не бажає.

РОЛЬОВА ГРА

Мета: навчитися брати Тайм-аут.

Продемонструйте за допомогою прикладів і рольових ігор суперечку, в якій чоловік оголошує Тайм-аут, в тому числі такий, коли дружина продовжує ходити за ним слідом. Роз'ясніть учасникам, що основною метою Тайм-аутів для чоловіка є уникнення насильства чи жорстокої поведінки.

ПЛАН ОСОБИСТИХ ЗМІН

Мета: допомогти учасникам усвідомити свої цілі, до яких вони прагнуть під час участі в програмі.

Вручіть кожному учаснику чистий аркуш паперу. Попросіть їх написати «План особистих змін» і своє ім'я зверху, а потім нижче зробити дві колонки: ліворуч «Зміни, які я маю зробити», і праворуч: «Як я змінюся (що мені необхідно робити)»:

План особистих змін

Ім'я .....

Зміни, які я маю зробити:

Як я змінюся (що мені необхідно робити):

1 .....

.....

2 .....

.....

інше .....

.....

Пам'ятайте, що цей план можна доповнювати.

Поясніть, що План особистих змін – це письмовий документ, де зафіксовані цілі («Зміни, які я маю зробити») та («Як я змінюся»), до яких прагнуть учасники під час участі в програмі.

Кроки повинні бути конкретними та реальними і мають зосереджуватися на зміні конкретних жорстоких типів поведінки, наприклад, запитуючи себе «який тип поведінки моя дружина хотіла би змінити в мені?»

Увага! Протягом корекційної програми необхідно буде періодично повертатися до планів, і результати обговорюватимуться.

НЕБЕЗПЕЧНІ ЗОНИ

Мета: пошук шляхів уникнення або зміни учасниками так званих «небезпечних зон» при спілкуванні.

Попросіть учасників дістати свою копію роздаткового матеріалу: «Ознаки насильства та жорстокої поведінки». Один із пунктів, перелічених під назвою «небезпечні зони»:

час і місце, які зазвичай стають сценою для прояву жорстокої поведінки, – наприклад, коли чоловік приходить додому після роботи на вечерю.

Частиною Плану особистих змін кожного учасника має бути пошук шляхів уникнення або зміни таких «небезпечних зон». Наприклад, деякі чоловіки дуже напружені наприкінці робочого дня. Вони можуть піти додому все ще напруженими та готовими вибухнути. Фізична вправа допоможе у разі такого типу стресу – таким чином, вони могли б, наприклад, організувати неформальний футбольний матч на півгодини, перш ніж піти додому. (Але повинні пояснити це своїм дружинам, коли вони почнуть приходити додому пізніше!)

Попросіть групу провести «мозковий штурм» на тему небезпечних ситуацій. Де? Коли? Які типи поведінки вони можуть змінити, так щоб можна було уникати «небезпечних зон» або, якщо це неможливо, зробити їх менш небезпечними? Напишіть відповіді на великому аркуші паперу на стіні.

Кожний чоловік може написати декілька таких стратегій у своєму Плані особистих змін, якщо вони йому підходять.

В кінці коротко прогляньте основні моменти, вивчені на занятті, та попросіть поставити останні запитання. Перевірте, як учасники себе почувають і що вони відчують. Нагадайте їм, що матеріал вимагає зусиль та може викликати у них бурхливі емоції.

Домашнє завдання

Кожний чоловік повинен обговорити Тайм-аут зі своєю дружиною, використовуючи роздатковий матеріал. Він має застосувати на практиці використання Тайм-ауту стільки, скільки потрібно для формування звички. Він повинен подивитися на свій План особистих змін і записати (або зафіксувати подумки) принаймні одну річ, яку він хоче змінити, а також *конкретні* кроки, які він зробить для такої зміни. Це стане способом уникнення «небезпечної зони».

РОЗУМІННЯ СВОГО СІМЕЙНОГО ОТОЧЕННЯ

Мета: допомогти учасникам усвідомити витоки своєї насильницької поведінки; спонукати їх до зміни своєї поведінки та поглядів.

Роздайте копії роздаткового матеріалу «Сімейне оточення» по одній для кожного учасника, а потім зачитайте вголос питання, пояснюючи їх і просячи надати зворотний зв'язок.

Дайте групі достатньо часу прочитати та подумати. Після цього поясніть, що:

- ви питатимете кожного з них по черзі, щоб вони розповіли кожний свою історію.
- це заняття повинно допомогти вам установити зв'язок між своїм минулим досвідом і вашою теперішньою поведінкою.

Попросіть кожного чоловіка по черзі розповісти свою історію – він використовує свої відповіді на питання роздаткового матеріалу як основу своєї історії про родину (або родини), в якій він зростає.

Запитайте: «Що ви бачите у своїй жорстокій поведінці тепер, що пов'язане з вашими власними дитячими переживаннями?»

Кожному чоловіку надається близько п'яти хвилин на розповідь.

Коли всі по черзі виголосять свої промови, зверніть увагу групи на такі моменти:

- що будь-які негативні почуття, які вони переживають, або їхні реакції на насильство саме такі, які можуть переживати їхні дружини;
- що те, що чоловіки відчували в дитинстві, коли були свідками жорстокої поведінки свого батька, це саме те, що відчують їхні діти, коли вони вчиняють насильство, залякують або погрожують;
- що протягом наступних двох тижнів чоловікам необхідно уважно спостерігати за ознаками гніву та роздратування, що були викликані цим заняттям на тему сімейного оточення;
- що їхній минулий досвід насильства з боку інших не виправдовує їхнього власного насильства сьогодні. Але вони можуть краще зрозуміти, як насильство з боку їхнього батька призвело до їхньої власної жорстокої поведінки – що веде до відповідної поведінки їхніх синів і дочок...

Увага!

Допоможіть групі слухати і бути позитивними, а не ставити під сумнів чи судити.

Перервіть розмову, якщо хто-небудь виправдовує жорстоку поведінку в своїй родині, в тому числі фізичне «покарання» (яке часто захищають учасники як «необхідне» у вихованні дітей).

Перервіть розмову, якщо хто-небудь каже, що ставити під сумнів методи їхніх батьків – це неправильно. Батьки, можливо, не вміли поводити себе інакше.

Роздатковий матеріал

СІМЕЙНЕ ОТОЧЕННЯ

- Як у вашій родині виражали емоції?
- Коли ви були дитиною, яку фразу ви пам'ятаєте, яку ви найчастіше чули від своїх батьків?
- Як вас хвалили? Критикували?
- Як на вашу сьогоднішню поведінку вплинула ваша родина? Які емоції, думки та типи поведінки походять з виховування в такій родині?
- У чому ви схожі на свого батька? У чому ви схожі на свою матір?
- Як члени вашої родини переборювали гнів?
- Як вони вирішували конфлікти?
- Які методи покарання використовувалися?
- Як ви реагували на покарання?
- Як члени вашої родини виражали любов і прихильність?
- Поміркуйте про те, як ставилися до дітей у вашій родині; і про те, як ви зараз ставитеся до своїх дітей. Що спільне в цьому? Що відмінне?

РОЛЬОВА ГРА «СІМ МУХ НА СТІНІ»

Мета: допомогти учасникам зрозуміти свою насильницьку поведінку.

Тренер просить учасників дістати свої копії роздаткового матеріалу «Сім мух на стіні» і нагадує їм, що жорстока поведінка не «трапляється просто так». Натомість:

- вона ґрунтується на насильницьких переконаннях і намірах (муха 2),
- вона підтримується запереченням, звинуваченням і вибаченнями (муха 4),
- вона негативно впливає на всіх (муха 5),
- існує можливість обрати нежорстоку альтернативну поведінку (муха 7 – наша улюблена муха).

Тепер група використає «Сім мух на стіні» для аналізу жорстокого або агресивного інциденту.

Учасника просять виступити і розповісти про останній інцидент.

Коли він почне свою розповідь, почніть рольову гру, пов'язану з цим інцидентом, який він описує, при цьому ви гратимете роль дружини і проситимете учасника говорити та діяти безпосередньо по відношенню до вас.

Попросіть групу проаналізувати рольову гру, використовуючи «Сім мух на стіні». Нагадайте учасникам, що це було складне заняття, і не лише через розповідь про важкі речі з нашого дитинства, але також через вислуховування подібних речей, про які розповідають інші чоловіки.

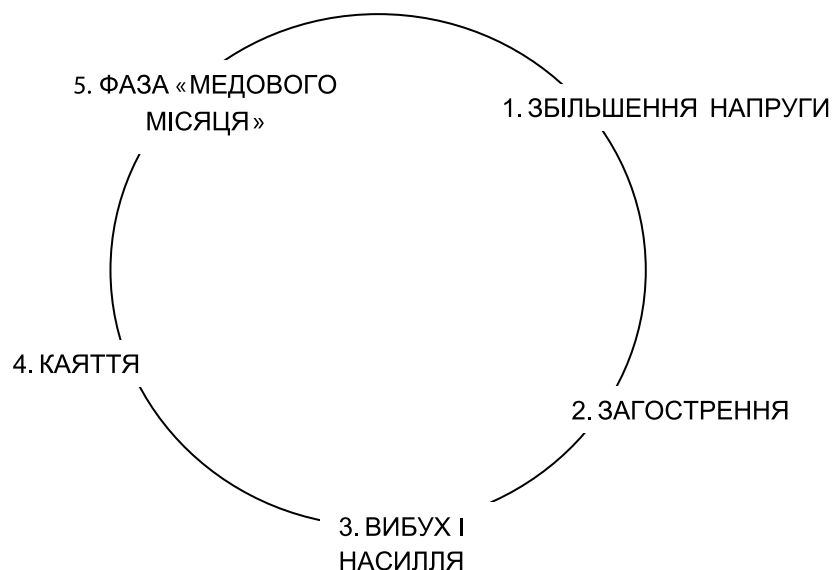
Домашнє завдання

Кожний чоловік повинен переглянути роздатковий матеріал «Сім мух на стіні» та поміркувати про той час, коли він був жорстоким чи вчиняв насильство. Опрацюйте сім мух, роблячи нотатки.

ЦИКЛ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОЇ ПОВЕДІНКИ

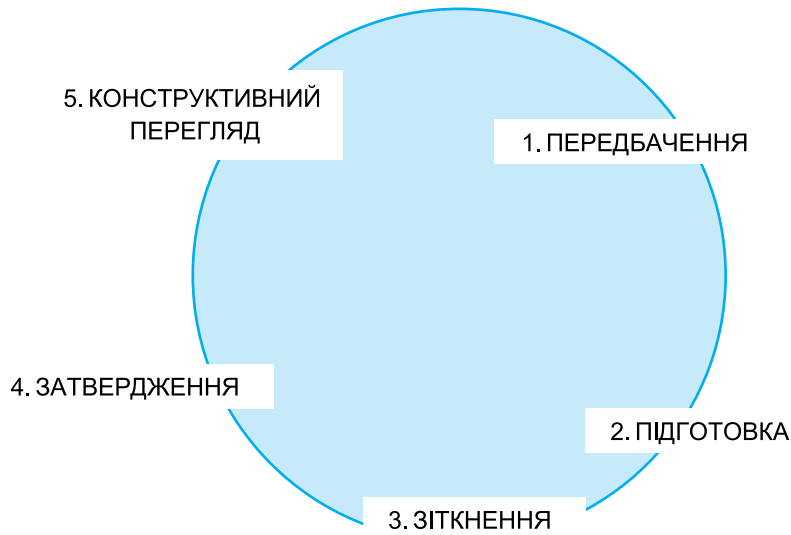
Мета: усвідомити цикл насильства та необхідність зміни насильницької поведінки.

Повісьте на стіну великий малюнок Циклу насильства (як представлено нижче).

Підготуйте другий малюнок – Циклу досвіду (як представлено нижче).

Зверніть увагу чоловіків на схему Циклу насильства, зображену на великому аркуші паперу на стіні. Попросіть їх уявити «дуже поганий» день у житті чоловіка, який б'є свою дружину.

Група пропонує серію стресових подій, які відбуваються з чоловіком протягом дня. Пояснюється концепція «збільшення напруги».

Тренер пояснює «фаза загострення» – коли чоловік починає відчувати, що втрачає контроль. Це може статися після різних періодів часу, хоча результат один і той же. Група вирішує, коли це станеться з таким чоловіком. Далі обговорюються вибух і фізичне насильство.

Поясніть, як виникає наступний етап: каяття (що включає виправдання, применшення, провину). Після цього поясніть останню «стадію медового місяця»: на цьому етапі чоловік намагається пом'якшити свою провину перед дружиною за те, що сталося, наприклад, за допомогою обіцянок, демонстрації безпорадності чи погроз. Група обговорює це та намагається навести приклади зі свого власного життя. Що було найкращим з того, що ви зробили для своєї дружини після того, як завдали їй болю?

ЗМІНА ЦИКЛУ

Мета: налаштування групи на можливі позитивні зміни у випадку ситуації насильства.

Прикріпіть до стіни схему *Цикл досвіду*. Вкажіть на те, що якщо ми вчитимемося на досвіді минулого, ми зможемо уникнути проявів насильства знову в подібній ситуації. Коло можна розірвати.

Наведіть приклад випадку насильства, що обговорювався групою раніше, та розгляньте його, обговорюючи, як його можна було б змінити.

Презентуйте наступні корисні концепції:

Цикл досвіду

Передбачення зіткнення

Чи можете ви передбачити, що відбудеться інцидент? Іноді чоловік може прийти додому втомлений та роздратований, з бажанням посваритися – чи хто-небудь у групі мав такий досвід коли-небудь? Таким чином, перш ніж цей чоловік вирушить додому, який вибір можливий?

Підготовка до зіткнення

Наскільки добре ви готуетесь до того, що передбачаєте? Наприклад, чи розмовляєте подумки зі своєю дружиною, перш ніж зробити це в реальності?

Чітке уявлення про контекст зіткнення

Опишіть, що насправді сталося, хто там був, що було зроблено, ким, а також в якому контексті.

Чи підтвердилося ваше передбачення? Чи все відбувалося так, як очікував чоловік?

Чи підтвердилося його передбачення, чи ні? Якщо так, яким чином?

Як він відреагував на це? Що він зробив?

Конструктивний перегляд – перегляд зіткнення:

Після розмірковування, чого кожний чоловік може навчитися, аби залишатися неагресивним? Чи непокоїть його, що можуть сказати чи подумати інші? Як він може змінити те, чого він очікує наступного разу? Чи може він змінити те, як він себе сприймає? Як? Який вибір, на думку групи, він має? Які за і проти цих альтернатив? Які переваги та недоліки в можливості опинитися в подібній ситуації в майбутньому?

Цей цикл може допомогти нам учитися на власному досвіді: навчитися тому, що може бути корисним у майбутньому – уникати насильства, передбачати ситуації, робити необхідну підготовку. Одна з підготовок проводиться в цій групі, коли чоловіки вчать неагресивним альтернативним типам поведінки.

ПЕРЕПИСУВАННЯ ПОДІЇ

Мета: визначити власні типи поведінки, що призводять до ситуації прояву насильства.

Учасники працюють у парах. Користуючись схемою Циклу насильства, кожний учасник розглядає свій останній випадок насильства, щоб побачити, які зміни в поведінці можна було б зробити із самого початку подібного випадку так, щоб кінцевою точкою не стало насильство.

Нагадайте учасникам, що це було важке заняття не лише через те, що вони розповідали про важкі речі, але також через те, що слухали подібні розповіді інших чоловіків.

Домашнє завдання

Використовуючи концепцію Циклу насильства, визначте свої власні типи поведінки, що призводять до ситуації прояву насильства. Використовуючи концепцію Циклу досвіду, змініть свою поведінку в, принаймні, одній ситуації протягом тижня, демонструючи собі та іншим, що ви змінилися.

ВЛАДА І КОНТРОЛЬ

Мета: допомогти учасникам взяти на себе відповідальність на насильницьку поведінку.

Прикріпіть до стіни декілька великих аркушів паперу. На одному з них намалюйте

діаграму, представлену нижче. Вона містить майже ті самі заголовки, що й роздатковий матеріал: «Типи насильства та жорстокої поведінки».

Попросіть учасників знову переглянути роздатковий матеріал «Типи насильства та жорстокої поведінки». Подайте короткий огляд того, як чоловіки використовують різні методи влади й контролю і як ці різні методи підсилюють один одного.

Потім зверніться до діаграми на стіні. Проілюструйте прикладами, які надають чоловіки (або надали в минулому). Проведіть зв'язки між різними формами насильства та спитайте про додаткові зв'язки в учасників.

Використовуючи приклади, розгляньте безпосередній вплив і довгострокові наслідки різних типів насильства для жінок та дітей. Розгляньте постійний вплив однієї форми насильства і залякування, що призводить до іншої форми, використовуючи конкретні приклади з життя жінок.

Переконайте учасників, що приклади насильства, про які говориться на занятті, ґрунтуються на реальних подіях, фактичній реальності жінок і дітей, які страждають від насильства. Використайте для цього приклади з попередніх розповідей чоловіків.

ХТО ПРИНІС ГРОШІ В РОДИНУ

Мета: обговорення економічного насильства та проблем в родині, пов'язаних із грошима.

Проведіть дискусію:

- Хто приносить гроші в родину: чоловік чи жінка?
- Якщо гроші приносить жінка, чи вона тоді командує чоловіком?
- Якщо чоловік приносить гроші чи речі, чи він командує жінкою?
- Чому гроші спричиняють іноді проблеми?
- Чи впливають гроші на те, наскільки чоловік цінує або не цінує свою дружину?

Підбийте підсумки.

ПРИКАЗКИ ТА ПРИСЛІВ'Я

Мета: зняття гендерних стереотипів, які провокують і підтримують насильницьку поведінку чоловіків.

Розкажіть групі, що в Англії була приказка: «Жінка, собака і горіхове дерево: чим більше ви б'єте їх, тим кращі вони будуть», але сьогодні це прислів'я не часто можна почути.

Запитайте в учасників, які прислів'я і приказки про чоловіків та жінок є в нашій культурі? Напишіть їх на одному з аркушів паперу на стіні.

Що ці прислів'я кажуть про те, як дивляться на чоловіків і жінок сьогодні?

Чи вони надають правдиву картину? Чи учасники так само дивляться на своїх жінок?

Кожний учасник повинен записати два приклади того, як він використовував тактику влади та контролю у своїх жорстоких стосунках і два приклади того, як він покращив свою поведінку.

ЩО ТАКЕ СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Мета: допомогти учасникам усвідомити ситуації, коли вони чинять сексуальне насильство; спонукати до припинення такої поведінки.

Прикріпіть до стіни велику схему «Влада та контроль», якою ви користувалися на попередніх заняттях. Підготуйте два аркуші формату А4, один із заголовком «Сексуальне насильство», а інший із заголовком «Повага».

Проведіть обговорення, яке висвітлює такі питання:

- Яка різниця між сексом і близькістю? Хто може навести приклад?
- Чи може хто-небудь із учасників навести приклади неналежної сексуальної поведінки – і чому це насильство?
- Статеві стосунки можуть бути частиною фізичного, емоційного та психологічного насильства; вони можуть бути складовою типів поведінки за принципом влади та контролю, спрямованих на дружину. Хто може навести приклад?
- Ревнощі та чоловіче почуття власності можуть бути пов'язані із сексуальним насильством. Чи є приклади?
- Коли чоловіки ображають словами, вони можуть вживати статеві терміни. Чоловіки можуть використовувати мову, щоби ставитися до жінок як до сексуальних об'єктів, у такий спосіб це полегшує для них сексуальне насильство. Слова допомагають ставитися до жінки як до речі, а не як до людини. У кого є приклад?
- Чоловіки можуть використовувати сексуальні примхи для приниження своїх дружин. У кого є приклад?
- Чоловіки часто ігнорують почуття дружини в контексті сексуальних стосунків. Вони можуть наполягати, маніпулювати, примушувати або силувати своїх дружин до статевих стосунків із ними. Вони можуть наполягати на певних статевих актах, які їхні дружини хотіли б не робити. Хто може навести приклад?
- Що таке подружнє гвалтування? Чи хтось із чоловіків заперечує його існування? Чому? «Ні» повинно означати «ні».
- Чи існує зв'язок між сексуально жорстокою поведінкою дорослого та тим, що він був жертвою насильства в дитинстві.
- Погляньте на діаграму на стіні, яка використовувалася на попередньому занятті,

коли група пов'язувала сексуальне насильство з іншими формами насильства.

ЗМІНА СТОСУНКІВ МІЖ ЖІНКАМИ ТА ЧОЛОВІКАМИ

Мета: спрямувати групу на ставлення до жінок з повагою, особливо в ситуації близькості.

Проведіть бесіду з групою за планом:

- Як чоловіки можуть змінити своє ставлення до сексу і перейти до близькості та поваги?
- Що вони бачать позитивного та негативного у статевих стосунках?
- Як вони можуть припинити ставитися до жінок як до сексуальних об'єктів або речей?
- Чи погоджуєтесь ви, що чоловіки невпевнені та налякані через стосунки та близькість (як із жінками, так і з іншими чоловіками)?
- Чи справа в тому, що чоловіки почувають себе вразливими та не бажають ризикувати у стосунках і, таким чином, намагаються контролювати їх?
- Стосунки із дружинами мають фізичну, сексуальну та емоційну складову. Як це все пов'язано?

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ТА ПРАВИЛЬНІ СТАТЕВІ СТОСУНКИ

Мета: допомогти учасникам розглянути власну сексуальну поведінку; спрямувати їх на позитивні зміни.

Попросіть учасників вишикуватись уздовж стіни один за одним за зростом (від найвищого до найнижчого), дозволяючи їм обговорювати один з одним, де вони мають стояти. Після цього попросіть учасників оцінити себе за віком, а потім за тим, наскільки здоровими вони себе вважають (від найменш здорового з одного боку та найбільш здорового – з іншого).

Далі нагадайте їм, що чоловіків ґвалтують так само, як і жінок. Запитайте у них, як вони могли б почуватися, якби їм сексуально погрожували, вчиняли над ними насильство або ґвалтували. Попросіть чоловіків оцінити себе за шкалою від 0 (низько) до 10 (високо) відповідно до того, наскільки а) злими, б) схвильованими, в) наляканими, г) розлюченими, д) винними, е) відповідальними тощо вони б себе відчували. Дозвольте їм вивчити та оцінити кожну зі своїх емоцій і дайте їм можливість розповісти про те, чому вони оцінили себе саме так за шкалою. Якщо є час, дайте їм також можливість викласти інші емоції, які вони могли б відчувати, та оцінити себе стосовно них також.

Попросіть учасників знову сісти та поставити будь-які запитання чи висловити свою реакцію на вправу. Потім попросіть учасників поміркувати про конкретний випадок, коли вони бажали статевих стосунків зі своєю дружиною, але вона не була зацікавлена. Що з цього приводу (про права чоловіка) сказали б їм їхні знайомі чоловіки?

Попросіть учасника сказати, що він думає про свої права: а) мати статеві стосунки за бажанням, б) бути ревним, в) бути близьким.

Чи на його ставлення вплинуло те, що було прийняте в родині учасників?

Попросіть наступного учасника сказати, що його дружина могла б подумати про його права на статеві стосунки за бажанням, ревності та близькості.

На стіні, біля лівого кута, прикріпіть папірець із написом «Сексуальне насильство», а біля правого кута – папірець із написом «Повага». Поясніть, що ці папірці представляють

дві кінцеві точки. Попросіть учасників стати там, де, на їхню думку, вони себе бачать. Після цього попросіть стати там, де б їх поставили їхні дружини.

І чи є розбіжність між точкою зору учасника та точкою зору його дружини? Чому так? Що вони відчувають, коли бачать таку розбіжність? Як, на їхню думку, цю розбіжність можна подолати? Що їм необхідно зробити?

В кінці привітайте учасників із завершенням складного заняття, оскільки вони розглядали свою власну сексуальну поведінку. Вони повинні піклуватися про те, щоб протягом наступного тижня зберігати контроль у випадку, якщо емоційна напруга посилюється. Нагадайте їм про конфіденційність, що вони всі погодилися на те, що все, сказане в класній кімнаті, не виходить за її межі.

Домашнє завдання

Поміркуйте про будь-який випадок, коли ви вчиняли сексуальне насильство, та проаналізуйте у відповідності до моделі «Сім мух на стіні».

Погляньте на свій План особистих змін і вирішіть, чи можна його доповнити в частині статевого стосунків.

ПЕРЕПISУВАННЯ СЦЕНАРІЮ

Мета: допомогти учасникам змінити свій звичний насильницький сценарій поведінки.

Поросіть кожного учасника обрати конкретний приклад своєї жорстокої поведінки, про яку він уже розмірковував, використовуючи аналіз «Сім мух на стіні».

Після цього попросіть одного з учасників розповісти свій приклад групі таким чином:

- Попросіть його попрацювати у зворотному напрямку від фактичного насильства і визначити ознаки та попереджувальні знаки, які він проігнорував. Використайте аналогію з дорожніми знаками: що відбувається, якщо їх ігнорувати, або ознаками, що наближається буревій, який спричинить повінь і руйнування.
- Попросіть його визначити саме ту точку, де збільшення напруги означало, що насильство та жорстока поведінка обов'язково мали відбутися.
- Які були нераціональні думки («брудні думки»), якими він виправдовував своє насильство?

І тренери, і учасники повинні домовитися про наступне:

- Кроки в поведінковому ланцюжку, що призвели до випадку насильства.
- Точку, в якій насильству або жорстокій поведінці можна було б запобігти, якби чоловік звернув увагу на ознаки або попереджувальні знаки. Така точка визначається як «Точка зупинки».

Одразу після погодження тренер пише поведінковий ланцюжок учасника на аркуші паперу, прикріпленому до стіни. Після цього учасника просять розглянути поведінковий ланцюжок і знову розповісти від першої особи в теперішньому часі. Наприклад: «Я заходжу в двері дому. Я бачу свою доньку на підлозі...». Попросіть перервати свою розповідь, сказавши «Стоп», коли він дійде до Точки зупинки, яку він щойно визначив. Потім він переписує сценарій події, цього разу лишаючись неагресивним.

Кожний учасник повинен пройти цей процес у класі, якщо є достатньо часу.

РОЛЬОВА GRA: ВХОДЖЕННЯ В ІНШУ РОЛЬ

Мета: поглиблення усвідомлення учасниками своєї і чужої поведінки та емоцій.

На попередньому занятті кожен учасник знайшов іншу роль, яку він міг грати, і

написав основні складові своєї нової ролі на невеликому клаптику паперу.

Поставте два стільці, повернувши один до одного, і попросіть учасника сісти на один стілець, а тренер сяде на інший. Учасник тепер грає свою нову роль. Про що він хотів би спитати свою дружину, можливо, сказати їй або запропонувати?

РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ МИРНИМ ШЛЯХОМ

Мета: навчити учасників розв'язувати конфлікти мирним шляхом.

Тренери вказують учасникам, що вони почали користуватися повним комплектом умінь та навичок, які повернуть їм здатність контролювати своє життя та розв'язувати конфлікти. Однак учасники мають продовжувати практикуватися і помічати, що краще спрацьовує в певній ситуації, подібно до того, як ремісник використовує певні інструменти для роботи та практикує навички:

- Вони повинні ясно поглянути на проблему та припинити накопичувати негативні емоції.
- Вони повинні ввічливо сказати партнеру, як вони почуваються.
- Вони повинні поставити себе на місце дружини та чесно поміркувати, яким є її життя.
- Вони повинні шукати практичні рішення.
- Їм необхідно знайти рішення, щоб обидві сторони були щасливі, а отже, не було «тих, хто програв».
- Вони повинні триматися подалі від стресових і небезпечних ситуацій.
- Вони повинні нагадувати собі про ланцюжок подій, які призвели до жорстокої поведінки, та свою точку зупинки. Вони *можуть* зупинитися.
- Вони можуть використовувати такі стратегії, як «Тайм-аут».

Скажіть учасникам, що вони вже пройшли довгий шлях у подоланні своєї проблеми і можуть практикувати свої навички протягом тижня.

Домашнє завдання

Протягом тижня будьте уважні до знаків, які вказують на те, що випадок насильства може початися, і зупиніть його.

Прогляньте свій План особистих змін.

ЯК ЧОЛОВІКИ ВЧАТЬСЯ БУТИ «СПРАВЖНИМИ» ЧОЛОВІКАМИ

Мета: зняття гендерних стереотипів, які провокують насильницьку поведінку.

Тренер представляє нову тему та просить учасників зробити свій внесок і навести приклади того, як вони дізналися, як бути «справжнім чоловіком»:

- Чи в дитинстві вони чули прислів'я та приказки, що обговорювалися на попередньому занятті?
- Чи вони чули, як люди казали «Чоловіки завжди...» або «Чоловіки ніколи...»?
- Чи вони спостерігали за поведінкою чоловіків та жінок у своїй родині, з якої вони пішли?

Як ще відбувався процес соціалізації, коли вони були дітьми:

- у школі;
- через старших чоловіків;
- через рольові моделі;
- через книжки та відео?

Тепер вони дорослі, що є тягарем для них у понятті бути «справжнім чоловіком»? Чи відчувають вони вплив чоловіків, з якими працюють, чоловіків, з якими проводять час вечорами?

Висловіть думку, що існує ціла купа ідей про «справжнього чоловіка» й «ідеальну жінку», але жоден з нас не підходить абсолютно ідеально під ці визначення. На своєму власному прикладі покажіть, як ви не підходите під визначення «справжній чоловік».

Що в нашій культурі вважається жіночими та чоловічими характеристиками? На ваш погляд, де чоловічі, а де жіночі характерні риси: міцні – слабкі – важко працюють – м'які – тихі – буркотливі? Проведіть «мозковий штурм» щодо інших характеристик.

Чи може група змінити свій погляд на ці характерні риси? Якщо розширити поняття «міцний», чи не стане воно «негнучким»? Розширте поняття «м'який», чи не стане воно «турботливим»?

Запропонуйте навести приклади чоловічих поглядів та досвіду.

Попросіть учасників уявити, як було б, якби вони зростали жінкою в цій культурі – з обмеженими можливостями, відсутністю безпеки тощо?

Нагадайте групі, що це заняття почалося з розгляду того, що вважається нормою у суспільстві, проте це зовсім не означає, що суспільство має рацію. Є якості, які суспільство цінує, і є такі, які воно не дуже цінує. Це стосується не лише відмінностей між чоловіками та жінками. Це стосується цінування відмінностей. «Відмінність» – це добре, а «знецінення» – ні.

Багато чоловіків бояться жінок. Чому? Чи вони думають, що жінки «заманять їх до шлюбу», «прив'яжуть до себе»? Чи думають чоловіки, що жінки намагаються контролювати чоловіків? А що ще вони думають?

Нагадайте групі, що деякі чоловіки думають про жінку лише як про річ. Деякі вважають, що жінки, це – «сексуальні штучки», а інші – що головне призначення жінки бути «гарною матусею». Але жодна жінка не є чимось одним – це складна особистість, яка має право на власні погляди і власний вибір.

РОЛЬОВА ГРА

Мета: зняття гендерних стереотипів стосовно жінок; вироблення неагресивного способу спілкування.

Запросіть в середину кола двох бажаних. Один із них буде говорити про свою дружину так, ніби вона дуже тупа та ні на що не здатна. Він розповідатиме принизливі жарти про жінок тощо. А інший чоловік буде заперечувати йому в неагресивний спосіб.

Обговоріть цю рольову гру з групою.

ЩО ОЗНАЧАЄ БУТИ ЧОЛОВІКОМ У РОДИНІ

Мета: обговорення гендерних стереотипів у власних родинах, при вихованні власних дітей.

Нагадайте учасникам приклади, які вони навели стосовно того, як вони навчилися бути чоловіками у своїй родині.

Потім проведіть обговорення за планом:

- Як сьогодні, вже у своїй власній родині, вони поведуться, щоб бути «справжнім чоловіком»?
- Чого навчаються зараз їхні сини? А їхні доньки? Який тип чоловіків їхні доньки

почнуть шукати, коли їм виповниться шістнадцять?

- Наприклад, коли останнього разу вдома вони визнали, що помилялися, та вибачилися?
- Чи зростали чоловіки з несправедливими та нереальними сподіваннями – як таке, що вони завжди повинні вигравати, отже, не можуть змиритися з поразкою?
- Чи покладаємо ми подібний тягар на наших власних дітей – завжди «вигравати»?
- Чи могли б ми почати подавати приклад, як можна бути людиною, і що іноді помилятися – це нормально?

Нагадайте учасникам, що це було складне заняття, не лише через розповідь про важкі речі зі свого дитинства, але також через вислуховування подібних історій інших чоловіків.

Домашнє завдання

Напишіть три речі, яким ви навчилися зростаючи та які дали вам розуміння того, що таке «справжній чоловік» і як він поводиться.

Перегляньте свій Особистий план змін.

СТОСУНКИ МІЖ БАТЬКОМ ТА ДИТИНОЮ

Мета: допомогти учасникам налагодити стосунки з дітьми.

На окремих аркушах паперу формату А4 напишіть сценарії для вправи:

Почуваю себе в безпеці з батьком... добрі часи... справедливий... підчує про маму... слухає мене... почуває себе впевнено... щасливий... оптимістичний... здатний робити речі...	...Батько лякає мене ...погані часи ...несправедливий ...робить мамі боляче ...не цікавиться мною ...почуває себе ідіотом ...сумний ...безнадійний ...розчарований
--	--

Нехай група проведе «мозковий штурм» з наступних питань:

- Найкращі часи, які вони провели зі своїми дітьми, що їхня дитина відчувала в такі часи і чому.
- Що вони зробили добре, і що вони зробили не дуже добре.
- Ідеї покращення стосунків із власними дітьми.

Кожний учасник обирає одного зі своїх власних дітей, про якого він буде думати:

- Як ви відчуваєтеся на місці такої дитини?
- Що така дитина сказала би своєму батьку, про нього та його поведінку, якби вона сиділа прямо тут?

СПОСІБ ДІЇ

Мета: допомогти учасникам налагодити стосунки з дітьми.

Попросіть чоловіків уявити, що кожний виконує роль одного зі своїх власних дітей. Після цього ліворуч на стіні прикріпіть аркуш зі словами «Почуваю себе в безпеці з батьком...», а праворуч – «...Батько лякає мене». Де б стала їхня дитина? Нехай чоловіки стануть на те місце, що позначає почуття їхньої власної дитини.

Після цього зробіть те саме з іншими аркушами: «добрі часи...» ліворуч і «...погані

часи» праворуч і т.д. Стосовно кожної пари аркушів, які розвішані на стіні, нехай чоловіки роблять коментарі, ставлять питання, кажуть, що відчувають.

Вони поглянули на те, як їхні власні діти, ймовірно, себе почувають. Тепер вони поглянуть, що вони самі відчували, коли зростали. Фасилітатор прикріплює аркуші «*Почуваю себе в безпеці з батьком...*» – «*...Батько лякає мене*». Після цього він просить чоловіків стати десь біля стінки між цими двома альтернативами, оцінюючи, як вони самі почували себе, коли зростали, і зробити так само з кожною парою аркушів.

Наскільки відмінні їхні власні діти та вони самі у дитинстві? Наскільки схожі? Чи чоловіки в групі відтворили своє власне дитинство для своїх дітей? Чи це нормально, чи все ж таки щось має змінитися?

Домашнє завдання

Перелічіть три речі, які ви, як батько, робите добре.

ВХОДЖЕННЯ В ІНШУ РОЛЬ

Мета: навчити учасників ненасильницькій манері спілкування з дітьми.

Попросіть учасників увійти в нову роль, яку вони склали для себе. Поставте два стільці, повернувши один до одного, і попросіть учасника сісти на один стілець, а тренер сяде на інший і гратиме роль дитини. Учасник грає свою нову роль. Про що він хотів би спитати свою дитину, або сказати їй, або запропонувати?

Домашнє завдання

Перелічіть три речі, яких ви навчилися сьогодні та які можуть допомогти вам бути кращим батьком.

ПОДОЛАННЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Мета: допомогти тим учасникам, які перебувають у ситуації розлучення.

Тренер розповідає групі, що життя включає низку розлучень: з материнським лоном, зі шкільними друзями, з батьками, з родиною, але кожна людина може пережити це.

Чи можуть вони поговорити з друзями про те, як вони почувають себе з приводу розлучення?

Чи вони слідкують за своїм здоров'ям, так, аби мати змогу краще пережити складні випробування, такі, як розлучення? (щоденні фізичні вправи, обмеження алкоголю/тютюну).

Чи можуть вони вести щоденник про свою реакцію на складні випробування, такі, як розлучення? Це допоможе їм заспокоїтися, відпустити минуле і сприйняти це як досвід на майбутнє.

Чи можуть вони потурбуватися про те, щоб не втягувати дітей до своїх проблем?

Коротко огляньте основні питання, вивчені на занятті, та попросіть поставити останні запитання.

Перевірте, як учасники себе почувають і що вони відчувають. Нагадайте їм, що матеріал вимагає зусиль і може викликати у них бурхливі емоції.

Домашнє завдання

Перелічіть три стратегії, які ви вивчили та які допоможуть подолати проблеми розлучення та втрати.

Вправи для завершального етапу тренінгу

ОЦІНКА ІНШИМИ УЧАСНИКАМИ ГРУПИ

Мета: зворотний зв'язок.

Тренер надає зворотний зв'язок чоловіку, що стоїть ліворуч від нього, перед рештою учасників групи (важливо робити це віч-на-віч, називаючи ім'я людини, говорячи безпосередньо до неї, а не про неї до групи). Зворотний зв'язок відбувається за планом (відповідаючи на запитання):

- Що позитивного було в тому, що цей чоловік взяв участь у роботі групи, і яку користь, на вашу думку, він отримав?
- Чого ви навчилися у нього в результаті роботи в одній групі?
- В яких сферах, на вашу думку, він може мати проблеми чи складнощі, над якими сферами чи питаннями він має більше працювати?
- Назвіть хоча б одну рису/якість, що вам подобається в ньому або якою ви захоплюєтесь.

Після цього наступна особа в групі надає так само зворотний зв'язок цьому чоловіку за такими ж запитаннями (планом зворотного зв'язку), і так далі, поки всі учасники не нададуть йому зворотний зв'язок.

Наступною буде черга учасника, якому тільки-но надавався зворотний зв'язок. Він надає зворотний зв'язок за запитаннями чоловіку, який стоїть ліворуч, після чого решта учасників по черзі роблять те саме.

Ця вправа виконується до тих пір, поки кожний учасник не отримає зворотний зв'язок.

Примітки щодо процесу

Дуже важливо, щоб зворотний зв'язок був доречним і лаконічним. Надання кожним учасником зворотного зв'язку не повинне перевищувати однієї хвилини, для того, щоб охопити всіх учасників та не відволікатися.

Під час зворотного зв'язку не повинно бути обговорення/запитань/зауважень/реплік у групі, учасники слухають та приймають інформацію якою вона є.

Ви можете нагадати учасникам, що це цінна можливість як почути від інших, так і сказати один одному чесні речі в контексті допомоги один одному та досягнення подальших успіхів.

ДВІ КОРЗИНИ

Мета: налаштування учасників на позитивні зміни.

Вправою «Дві корзини» також можна завершувати певний етап. Для неї необхідно мати дві корзини: нову кольорову та стару зношену потворну. Їх ставлять на відстані 2-3 метрів одна від одної і, після пояснення мети вправи, просять учасників стати в коло та уявити, що розгляд теми заняття нагадуватиме переїзд до нового будинку: вони повинні залишити у корзині для сміття всі негативні відчуття, які в них виникають стосовно розгляду питань даного заняття, та взяти до нового будинку всі корисні і позитивні ідеї. Після цього всі присутні отримують два аркуші паперу. На одному вони записують певні переконання чи ідеї, які можуть стримувати їх, а на іншому – те, що дозволить їм отримати більше користі від тренінгу. Тоді запропонуйте учасникам залишити позаду певні переконання чи ідеї, які можуть стримувати їх (у старій корзині), і взяти з собою те, що дозволить їм отримати більше користі від тренінгу (в новій корзині).

ОЦІНЮВАННЯ У ТРІЙКАХ

Мета:

- Оцінити, що засвоїли учасники.
- Визначити аспекти заняття, що потребують подальшого опрацювання чи адаптації.
- Освіжити в пам'яті учасників матеріал, пройдений у рамках заняття.

Попросіть учасників розбитися на малі групи по три особи. Видайте кожній групі роздатковий матеріал із типовими запитаннями. Кожен учасник у малій групі має по черзі відповісти на одне запитання менш, ніж за одну хвилину. Після того, як він відповів на запитання, інші учасники можуть висловитись і додати те, про що, на їхню думку, не було сказано.

Після закінчення обговорення всіх запитань у кожній підгрупі попросіть учасників визначити запитання щодо сфер, які потребують уточнення. Всі разом обговоріть сфери, які були визначені як такі, що потребують уточнення.

Типові запитання

Чому так важливо позбутися насильницького способу досягнення своєї мети?

Як дитинство впливає на нашу майбутню поведінку в своїй сім'ї?

Які є гендерні стереотипи? Яким чином гендерні стереотипи впливають на наші стосунки з близькими?

Чому міф про «справжнього чоловіка», про те, що «на чолі кожної родини стоїть чоловік», стає небезпечним для родинного затишку?

Яким чином ми можемо мирним шляхом розв'язувати сімейні конфлікти?

Чому нам потрібно брати «тайм-аут» у випадку сімейних непорозумінь?

Чому нам необхідно враховувати не тільки свої потреби, а й потреби дружини та дітей?

Чому важливо позбутися сексуального насильства в стосунках з дружиною?

Як ми можемо стати кращими батьками для своїх дітей?

ЛИСТ ДО СЕБЕ В МАЙБУТНЄ

Мета: налаштування учасників на позитивні зміни в їхньому житті.

Тренер повідомляє завдання кожному учасникові – написати самому собі листа, який зараз буде заклеєний, а відкрити його слід лише через 5 років. Учасники мають коротко описати, які вони зараз, що їх цікавить, що вони думають про своє майбутнє, який матимуть вигляд, чим займатимуться, хто буде навколо них, що вони хочуть побажати собі на майбутнє.

КУДИ ВИ ПРЯМУЄТЕ ЗВІДСИ

Мета: заохочення учасників до позитивних змін і після закінчення програми.

Роз'ясніть учасникам, що наступні місяці будуть нелегкими. Зверніть увагу, що група може продовжувати регулярно зустрічатися, організовуючи свою роботу, якщо необхідно. Заохочуйте учасників, щоб вони підтримували зв'язок один з одним.

Наголосіть на необхідності продовжувати використання на практиці особистих стратегій змін, яких вони навчилися протягом занять. Нагадайте учасникам, що на карту поставлено їхнє щасливе родинне життя!

Їм необхідно не жаліти себе, а використовувати свою енергію на позитивні зміни у ставленні до своїх близьких, на зміну насильницької поведінки.

Домашнє завдання

Запишіть зворотний зв'язок, одержаний сьогодні, особливо ті моменти, які мають для вас найбільше значення. Прогляньте роздатковий матеріал та папери.

Окремий блок вправ

Дані вправи можна використовувати протягом усього тренінгу, залежно від потреб групи та завдань тренінгового процесу.

Вправи, спрямовані на згуртування групи

1. «Прядіння пряжі». Учасники групи сидять на підлозі на килимі колом, у центрі якого лежить клубок мотузки. Тренер пропонує уявити, що група разом зараз прядтиме пряжу. Перший учасник бере клубок, перебирає кінець мотузки пальцями, імітуючи прядіння, і одночасно розповідає про себе. За сигналом тренера кінець мотузки передається сусіду, той розповідає щось про себе, і так далі, доки коло не замкнеться.

2. «Емоції та ситуації». Тренер інструктує: «Зараз ми ходитимемо по кімнаті, і той, чиє ім'я я назву, має запропонувати продовження ситуації, яку я розповідатиму. Я починаю: «Ми йдемо в гущавину лісу...». Далі, через кожні 20-30 секунд, тренер називає ім'я наступного учасника.

3. «Щоб говорити правду». Учасники розташовані на стільцях по колу, по черзі повідомляють про себе чотири твердження. Три з них – правильні, одне – неправильне. Інші учасники, які слухають повідомлення, занотовують те, що вони вважають неправильним твердженням. Після того, як усі повідомлення зроблено, учасники порівнюють свої здогадки. Під час цієї вправи інколи трапляються справжні сюрпризи.

4. «Перетворення». Учасники сидять на стільцях по колу. Тренер пропонує учасникам завершити кілька речень на кшталт: «Якби я був книгою, то був би...». Всі відповідають по черзі (відповіді, природно, зводяться до небагатьох варіантів, наприклад, словник, книга поезій, енциклопедія тощо). Так само тренер пропонує ще кілька речень, замінюючи ключове слово, яким є узагальнююча категорія (книга, їжа, пісня, музика, явище природи, вид транспорту тощо). Знов відповіді різні (їжа – каша, пиріжок, картопля тощо; явище природи – дощ, вітер, сніг тощо), але всі вони стосуються однієї категорії. Наприкінці вправи тренер підкреслює, що при всій індивідуальній різниці асоціативного ряду всі відповіді належать до спільних категорій, тобто всі учасники – особистості, але вони подібні один до одного.

5. «Амеба». Тренер пропонує учасникам зібратися разом в одному з кутів кімнати та покласти одну руку на плече іншого члена групи; пояснює, що в такий спосіб утворена «амеба», яка може рухатися лише всіма своїми частинами разом; якщо учасник у русі відпускає плече сусіда, він має негайно перехопитися за плече іншої людини. Тобто рухатися «амеба» може лише всіма частинами одночасно; у неї немає голови і хвоста (тобто лідерів та відстаючих); у будь-який момент будь-хто може стати «ведучою частиною амеби», переклавши руку на плече іншого члена групи, якщо так буде зручніше долати перешкоду рухові. Далі тренер споруджує короткий вузький прохід (наприклад, із зіставлених поряд стільців) до іншої частини кімнати і пропонує «амебі» потрапити через цей прохід до іншого кута кімнати, не «загинувши», тобто не розриваючи цілісність частин. Коли група перебралася через прохід, тренер ініціює обговорення проблеми

лідерства та скоординованої командної роботи, фокусуючи увагу на тому, що залежно від ситуації будь-який член групи може у будь-який момент взяти на себе ініціативу, якщо це сприятиме вирішенню завдань тренінгу.

Вправи, що сприяють засвоєнню знань

1. *«Мережа знань»*. Тренер розділяє групу на малі групи по 6–10 осіб; пропонує учасникам кожної малої групи розташуватися на стільцях колом; одному з учасників групи починати вправу, описуючи якийсь один із основних моментів заняття і тримаючи один кінець клубка. Після виступу промовець, утримуючи й далі в руках кінець мотузки, спрямовує клубок до іншого учасника, який має охарактеризувати наступний момент, розглянутий на занятті. Цей учасник також фіксує в руці свою частину мотузки і, закінчивши виступ, спрямовує клубок комусь іншому (бажано передавати клубок не по колу, а навкіс/ по діагоналі, з одного краю групи до іншого). Вправа закінчується, коли розглянуто всі основні моменти заняття, що підлягають закріпленню. Тренер ініціює обговорення виступів, підкреслюючи основні тези заняття і те, як вони пов'язані між собою (як промовці – мотузкою), та як фрагменти набутого знання доповнюють і підтримують один одного.

2. *«Мистецтво самоперевірки»*. Тренер після закінчення викладання навчального матеріалу розподіляє учасників на пари; пропонує уявити, що один член пари щойно з'явився в аудиторії і йому треба допомогти швидко засвоїти все, що він пропустив. За сигналом тренера інший член пари протягом п'яти хвилин пояснює тому, хто «запізнився», ключові питання пройденого на занятті матеріалу, намагається показати, як цей матеріал можна застосувати на практиці. Після цього пояснення учасник, котрий «запізнився», додає важливу інформацію, яку не згадав «промовець».

Ця вправа допомагає учасникам краще запам'ятати вивчений матеріал; якщо такі самоперевірки проводити час від часу протягом дня, це виявляється більш ефективним, ніж щоденні перевірки, влаштовувані тренером, бо значно економить час для контролю навчання, взагалі робить «тренерські іспити» непотрібними.

3. *«Лотерейна лихоманка»*. Тренер дає кожному учаснику «лотерейний білет» та пакет інформаційних матеріалів (цей пакет, позначений прізвиськом учасника, може бути розташований на столі, приклеєний скотчем до стільця тощо); пропонує кожному учаснику записати номер свого білета та скласти всі «лотерейні білети» у велику «лотерейну скриньку»; кожному учаснику написати 3–4 запитання за темою інформаційних матеріалів попередньо проведеного заняття. Далі тренер пропонує першому учаснику витягти зі скриньки білет і оголосити його номер. Учасник, якому належить цей номер, має відповісти на одне запитання з переліку, підготовленого тим, хто витяг білет (тренер заохочує групу в разі необхідності допомагати тому, хто відповідає на запитання). Далі той, хто відповідав на запитання, витягує зі скриньки наступний білет і ставить його «власникові» запитання зі свого переліку. Вправа триває, поки кожний учасник отримає можливість поставити всі свої запитання та відповісти на запитання інших. (Тренер теж повинен мати свій перелік ключових запитань за темою пройденого матеріалу, щоб, за необхідності, коригувати й доповнювати запитання учасників, стежити, щоб не було повторів тощо.)

4. *«Завершення речення»*. Тренер демонструє учасникам записані на фліп-чарті 4–5 незавершених речень, наприклад: «Я дізнався що...», «Мене здивувало, що...», «Мені сподобалося, що...», «Можливо, було б краще, якби...» тощо; пропонує кожному

учаснику записати свої відповіді та здати тренеру. Якщо дозволяє регламент тренінгу, корисно, щоб кожний учасник по черзі повідомив свої записи групі. Так можна обговорити та узагальнити найбільш актуальні відповіді, дізнатися про думки більшості учасників, виявити найбільш нез'ясовані питання.

5. *«Оцінювання»*. Тренер розподіляє учасників на три малі групи, присвоює кожній групі власний символ (номери – від 1 до 3; літери – від А до В; назви, які групи самі собі оберуть, наприклад, «професори», «магістри», «бакалаври» або «леви», «ведмеді», «вовки» тощо); пропонує кожній малій групі сформулювати два запитання за тематикою заняття, яке пройшло раніше, користуючись розданими ресурсними матеріалами. Коли запитання підготовлено, всі ресурсні матеріали «закриваються» (здаються тренеру, відкладаються далеко від учасників тощо). Вправа починається з того, що перша мала група ставить своє перше запитання другій, яка має сформулювати максимально повну відповідь. Третя група після відповіді критикує другу і оцінює її відповідь за десятибальною шкалою, обґрунтовуючи свою оцінку. Далі групи міняються ролями: друга ставить третій своє перше запитання, а перша група оцінює відповідь і пояснює, як її можна поліпшити. Потім своє перше запитання третя група ставить першій, а друга оцінює відповідь. Процес триває, поки кожна група не поставитиме по одному запитанню двом іншим групам. Корисно влаштувати символічний приз для членів групи, яка набере найбільшу загальну кількість балів, виставлених колегами.

Вправи для активізації учасників

1. *«Кидання м'яча»*. Учасники утворюють коло; перший учасник голосно вимовляє своє ім'я так, щоб усі могли його почути, та кидає м'яч комусь іншому; той, хто ловить м'яч, називає своє ім'я, і кидає м'яч комусь іншому. Ця частина вправи триває, доки всі учасники спіймають і кинуть м'яч 2–3 рази; далі правила гри змінюються: учасники мають попередньо називати ім'я того, кому вони кидають м'яч. Ця частина вправи також триває, поки всі учасники спіймають і кинуть м'яч 2–3 рази, потім правила гри знов змінюються як у попередньому випадку. Таким чином вправа виконується, поки всі учасники не запам'ятають імена один одного.

2. *«Розповіді та зубочистки»*. Тренер розподіляє учасників на малі групи у складі 3 – 5 осіб; розсаджує підгрупи за окремими столами або на стільцях окремими колами; роздає всім учасникам по 12 зубочисток; пропонує кожному розповісти членам малої групи щось про себе (наприклад, я маю kota..., мій улюблений колір – блакитний... тощо). Ті з членів підгрупи, які мають подібні інтереси, отримують від промовця зубочистку. Ті, хто не поділяє цих інтересів, віддають промовцеві по зубочистці. Учасники підраховують зубочистки; приблизно через 5 хвилин тренер формує нові малі групи; знов відбуваються розповіді, обмін та підрахунок зубочисток. Наприкінці вправи тренер ініціює обговорення результатів, звертаючи увагу на те, що інтереси в людей не однакові, але обмін інформацією був корисний усім.

3. *«Визначення послідовності»*. Тренер роздає кожному учаснику набір із п'яти карток, де на кожній картці написано один рік, випадково вибраний із хронологічної послідовності 1775, 1776, 1777, 1778, 1779, одна буква, випадково вибрана з послідовності А, Б, В, Г, Д, одне число, випадково вибране з послідовності 3, 7, 12, 17, 25. Тренер пропонує кожному учаснику розкласти свої картки по порядку, але не дає жодних пояснень про те, що в даному разі буде вважатися «порядком» (чи пріоритетною є послідовність років, чи

букв, чи чисел, чи більших значень, чи менших тощо); відводить дві хвилини на виконання вправи. Учасники по черзі повідомляють, як вони впорядкували свої картки на основі якогось варіанта власного уявлення кожного про те, що в даному разі може вважатися «порядком».

Тренер ініціює обговорення того, чому учасники впорядкували картки в той чи той спосіб, чому не в інший спосіб, які існують альтернативні варіанти впорядкування; звертає увагу на те, що реалізовані варіанти впорядкування часто обиралися тому, що учасники діяли в межах звичних уявлень, стереотипів, стандартних процедур; підкреслює важливість застосування творчого підходу, уникнення упереджених припущень і стандартів, відходу від звичних шаблонів, застосування нетрадиційних рішень та відкритості до нових ідей. Ця вправа допомагає учасникам усвідомити, що в процесі опрацювання інформації, отриманої на заняттях, вони часто роблять припущення стосовно способу її впорядкування, але через звичні шаблони мислення може бути заблоковане застосування творчого підходу.

Додаткові вправи для основного блоку

Дані вправи можна використовувати як вправи основного блоку. Відповідно до теми заняття, підбирається вправа, яка допомагає учасникам глибше зрозуміти інформаційну вправу з основного блоку, яка має бути перед нею.

1. «Минуле – сьогодні – майбутнє». Тренер пропонує кожному учаснику намалювати відрізок прямої лінії та розділити його на три частини, що відповідатимуть минулому, сьогоднішньому й майбутньому; позначити, де учасник перебуває в цей час (яка частина життя вже пройдена, яка – попереду); поділитися своїми думками з групою, написавши коротко (умовно) або намалювавши символічно під відрізками відповідних частин, де корені людини, що відбувалося в дитинстві, юності, що відбувається в сьогоднішні, що займає, захоплює зараз, чого хочеться в майбутньому – цілі, мрії тощо. Учасники можуть обмінюватися малюнками або коротко виступати усно. *Варіант вправи:* на підлозі малюється крейдою (позначається стрічкою тощо) «лінія життя», на яку стають 4 учасники, що позначають початок життя, межу минулого й сьогоднішнього, межу сьогоднішнього і майбутнього, кінець лінії. Обирається доброволець, який, рухаючись уздовж лінії та зупиняючись на різних ділянках, розповідає іншим про своє життя в різні періоди. За бажанням добровольці змінюються.

2. «Лінія життя». Тренер пропонує кожному учаснику намалювати на аркуші паперу, розділеному пунктирною лінією посередині на верхню й нижню половини, лінію, що символізує життя учасника, включаючи все минуле від народження до сьогоднішнього і майбутнє, як кожний уявляє собі його до самої смерті, позначити на лінії крапкою місце поточного дня. Далі тренер повідомляє умову малювання: коли лінія проводиться вище пунктиру, це символізує позитивні події життя, з успіхами й радіощами; коли лінія проводиться нижче пунктиру, це символізує негативний досвід, труднощі, невдачі, горе. Малюнки обговорюються в групі, тренер звертає увагу на те, як переважно сприймає учасник своє життя – більша чи менша частина лінії поміщена у верхній/нижній частині листа, як часто перетинається пунктир. Учасники можуть коментувати ці психологічні «автопортрети»; тренер наголошує на тому, що негативний досвід минулого – це цінність, яку треба використати, щоб надалі рухатися з меншим числом перетинань межі, прямуючи все вище й вище.

3. «*Твоє життя*». Тренер повідомляє завдання кожному учасникові – намалювати щось таке, що символізуватиме учасника в дитинстві і зараз; коротко записати (або символічно намалювати), чим би міг допомогти тій маленькій дитині учасник із позицій його сьогоденного досвіду і, навпаки, що могла б порадити та дитина дорослому учаснику сьогодні. Після вправи учасники діляться своїми відкриттями.

4. «*Мій життєвий шлях*». Тренер повідомляє, що один мандрівник ішов «шляхом життя» й опинився на перехресті; зупинився, озирнувся і задумався – яким шляхом іти далі? Завдання кожному учасникові – уявити себе на місці цього мандрівника й відобразити на аркуші паперу власну минулу історію, своє становище в даний момент, варіанти свого майбутнього життя. Коротко записати або намалювати свої думки й почуття, використовуючи спогади, переживання, фантазії і мрії. Позначити, куди хочеться прийти, що бажано взяти в дорогу, з чим доведеться, можливо, зустрітися на своєму шляху, чому потрібно було б навчитися. У ході групового обговорення тренер радить звертати увагу на те, якими були шляхи людини, в якій частині свого життєвого шляху мандрівник буває найбільш щасливий, переживає радість і що цьому сприяє. Важливо акцентувати увагу на єдності минулого й сьогодення, сьогодення й майбутнього, а також на тому, чим відрізняється минулий шлях від сьогодення і майбутнього, що між ними спільного, яка мета цього шляху, як довідатися, що мета досягнута, що необхідно для досягнення мети, які є для цього умови, засоби, можливості.

5. «*Кіно*». Тренер повідомляє, що про кожного учасника знято кінофільм у той час, коли учасникові виповнилося 30 років, і зараз якимось дивом учасникові довелося подивитися це кіно. Завдання: намалювати кілька ключових кадрів цього фільму, щоб іншим стало ясно, який вигляд має учасник у цьому кіно, чим займається тощо.

У ході обговорення тренер звертає увагу учасників на такі питання: чи задоволені вони фільмом; що там сподобалося найбільше; що найбільше не сподобалося. Якщо є незадоволення, то що б хотілося змінити в цьому кіно, що потрібно для цього зробити зараз (якщо учасник молодший від персонажа фільму) або потрібно було зробити раніше (якщо учасник доросліший від персонажа фільму).

6. «*Вечір спогадів*». Тренер ставить завдання кожному учаснику: «Заплющіть очі та уявіть, що коли ви розплющите їх, вам буде на 30 років більше, ніж зараз. Розплющіть очі. Походіть по кімнаті, відчуйте, які ви стали. Поговоріть один з одним, як на вечорі спогадів, про те, якими ви були 30 років тому і якими ви стали тепер, коли вам на 30 років більше.

7. «*Дотягнися до зірок*». Тренер пропонує всім стати як завгодно, заплющити очі, тричі глибоко й повільно вдихнути та видихнути повітря. Не розплющуючи очей, уявити, що над головою нічне небо, рясно всіяне зірками, і зараз можна буде знайти особливо яскраву зірку, що символізуватиме якусь особисту мрію, бажання, мету. За сигналом треба розплющити очі, простягти руки до неба якомога вище, щоб дотягтися до своєї зірки. Потім треба дістати її рукою, зняти з неба і дбайливо покласти перед собою. У такий самий спосіб треба обрати іншу зірку, яка нагадує про іншу мрію. Знову, за сигналом тренера, треба повторити вправу й покласти нову зірку поряд із першою. Можна обговорити свої «зоряні мрії».

8. «*20 бажань*». Тренер пропонує учасникам 20 разів закінчити речення, яке починається словами «Я хочу...». Записують усі бажання, які спадають на думку, не дбаючи про їх реалістичність або прийнятність для інших.

9. «Мій заступник». Тренер повідомляє учасникам, що в деяких племенах існують тотемні тварини, зображення, і такий тотем може бути в кожній людині. Завдання: кожному учаснику спробувати уявити собі власний тотем і виліпити його. Коли він буде виготовлений, можна звернутися до нього з якимось проханням. У ході короткого обговорення тренер звертає увагу на доцільність спрямованості людини у майбутнє, корисність постановки мети й здійснення зусиль для її реалізації.

Рухавки

Рухові вправи є обов'язковою частиною будь-якого тренінгу, оскільки підвищують увагу учасників, сприяють створенню невимушеної довірливої атмосфери тренінгу, знімають напругу.

Рухові вправи можуть виконуватися в різних формах – у парах; усіма учасниками групи, які стоять колом; усіма учасниками групи, які хаотично пересуваються в приміщенні тощо. Основне завдання тренера щодо рухавок – дати учасникам чітку інструкцію та стежити за дотриманням умов безпеки під час виконання вправ.

Увага! Існує кілька загальних порад щодо проведення рухавок.

Рухавки також варто, по можливості, використовувати відповідно до теми, яка обговорюється на занятті.

Рухавки допомагають, коли група стомлена або малоактивна.

Не варто одразу після рухової вправи пропонувати міні-лекцію – учасникам потрібен деякий час, щоб заспокоїтися, налаштуватися на інтелектуальну працю. Краще після рухавки влаштувати групову дискусію або іншу вправу, яка не вимагає фізичної активності.

«*Загальний ритм*». Тренер кілька разів поспіль плескає в долоні з певною швидкістю, задаючи тим самим ритм, який учасники, розташовані колом стоячи, повинні відтворити й підтримувати в такий спосіб: учасник, що стоїть праворуч тренера, робить один плеск, наступний за колом учасник – також один плеск, і так далі кожний учасник по черзі робить один плеск у ритмі, заданому тренером. Правильне виконання вправи справляє враження, начебто в заданому ритмі плескає одна людина, а не всі члени групи по черзі. *Варіант виконання вправи.* Ведучий виконує оплесками нескладну музичну композицію – коротку з чітким ритмом. Потім кожен учасник по черзі її повторює. *Ще варіант:* можна одночасно вибивати композицію всією групою.

«*Шикуймося за зростом*». Тренер розміщує учасників колом і пропонує заплющити очі. Не розплющуючи очей учасники мають вишикуватися за зростом. Можна робити кілька спроб.

«*Порадуй мене*». Тренер розміщує учасників на стільцях колом, до центру якого запрошує одного члена групи; пропонує решті учасників уявити, що в цієї людини сьогодні день народження. Завдання групи – привітати його подарунками. Один із членів кола мовчки презентує свій подарунок протягом 5–10 секунд, користуючись рухами, мімікою, позами тіла тощо. Потім називає, що він хотів зобразити, міняється місцями з «іменинником». Далі кожний учасник по черзі повторює вправу, останнім виступає той, хто був «іменинником» спочатку. Якщо подарунок учасника виявився зрозумілим іншим членам групи, вони нагороджують цього учасника гучними оплесками. Якщо ні – оплески лунають тихо, ледве-ледве.

«*Заморожений*». Тренер розміщує учасників на стільцях колом, пропонує

розділитися на пари. У кожній парі один учасник відіграє роль «замороженого», а другий – «реаніматора». За сигналом тренера «заморожений» завмирає, а «реаніматор» упродовж хвилини має «оживити» його, не торкаючись, не звертаючись до нього словами. Можна діяти тільки за допомогою рухів, погляду, міміки, рекомендується користатися засобами веселої, смішної пантоміми. Критерій «розморожування» – зміна виразу обличчя, посмішка, особливо цінно, якщо буде викликаний сміх «замороженого».

«Оплески». Тренер розміщує учасників на стільцях колом, послідовно кілька разів пропонує підвестися тим, хто має певні вміння чи якість, щось любить або бажає чомусь навчитися; інші учасники групи активно аплодують тим, хто підвівся. (Наприклад, «Підведіться з місць усі ті, хто вміє танцювати». Оплески! «Дякую, сідайте». «Підведіться з місць усі ті, хто вміє кататися на лижах». Оплески! «Дякую, сідайте». І так далі: «Підведіться з місць усі ті, хто любить дивитися серіали...», «Підведіться з місць усі ті, хто мріє навчитися грати у великий теніс...» тощо.)

«Броунівський рух». Тренер розміщує учасників колом; роздає шарфи, хустинки, якими можна зав'язати очі (якщо їх немає, можна заплющити очі); пропонує повільно розпочати рух у будь-якому напрямі, змінюючи його як завгодно, намагаючись нікого не штовхнути; попереджає, що рух припиняється за його сигналом. Протягом трьох хвилин тренер стежить за безпекою виконання вправи, потім дає сигнал до завершення. Учасники повертаються на свої місця; коротко обговорюють, що вони відчували під час руху, яку роль відіграє групова довіра для створення безпечного середовища.

«Оптимальна дистанція». Тренер розміщує учасників колом; пропонує розділитися на пари; повідомляє завдання: спілкуючись у парах, постійно змінюючи партнерів, знайти з кожним оптимальну відстань. Через одну - дві хвилини тренер дає сигнал припинити рух, зберігаючи оптимальні дистанції. Вправа повторюється кілька разів.

«Перебудова». Тренер пропонує учасникам безперервно рухатися в хаотичний спосіб; попереджає, що кожні 10-15 секунд за сигналом потрібно негайно утворити пару з тим, хто опиниться найближче, зупинитися й виконати одну з наступних інструкцій: а) взятися за руки; б) стати ногою впритул до ноги партнера; в) стати носом впритул до носа партнера; г) стати спиною впритул до спини партнера. Коли учасники добре засвоїли вправу, можна ускладнити її веселим компонентом: після того, як пари утворили певну позицію, запропонувати рухатися в парах, не змінюючи позиції протягом 5–10 секунд.

«Тиснемо – висимо!». Тренер просить учасників, стоячи колом, торкнутися долонями один одного та, за сигналом, спробувати розсунути своїх сусідів за три секунди. Тренер попереджає, що учасники відчуватимуть опір сусідів, але й самі докладатимуть зусилля, щоб не зрушити з місця. Вправа повторюється 2–3 рази. Потім завдання змінюється: тренер просить учасників взятися під руки, міцно затиснути руки сусідів та обпертися на цю зчіпку з рук. Учасники відчуватимуть підтримку сусідів, дехто може й «зависнути» на руках сусідів, підігнувши ноги. Тренер виконує вправу разом з усією групою, потім, у ході короткого обговорення, наголошує на проблемі підтримки.

«Ситуації та емоції». Учасники стоять колом; тренер просить кожного по черзі назвати одну емоцію, почуття тощо і одночасно спрямувати м'яча комусь іншому. Кожний учасник має запам'ятати ту емоцію, яку йому передав одночасно з кидком м'яча інший учасник. Коли всі по одному разу назвали якусь емоцію і передали її іншим, тим, котрі запам'ятали сказане, тренер змінює завдання, наприклад: «А тепер кожен, одночасно

з киданням м'яча іншому, називає не емоцію, а ситуацію. Той, хто спіймав м'яча, має повторити ситуацію та назвати емоцію, яку запам'ятав раніше». Тепер можливі веселі сюрпризи щодо повторюваних речень, наприклад, «Коли я стою в черзі (ситуація), то відчуваю любов (емоція)» тощо. Ця вправа, окрім рухового компонента, корисна ще й для тренування навички внутрішнього контролю емоцій незалежно від зовнішніх ситуацій.

ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З КРИВДНИКАМИ: ВПРАВИ/ ЗАВДАННЯ

Індивідуальна робота з кривдниками проходить на кожному етапі корекційної програми особливо важлива вона на етапі діагностики та планування.

Соціально-психологічна діагностика особи, яка вчинила насильство в сім'ї

Чоловікам, які вчинили насильство в сім'ї, найперше необхідно детально розповісти про корекційну програму.

Процес діагностування проходить у вигляді співбесіди-оцінки, під час якої фахівцю необхідно заповнити спеціальну форму.

Форма оцінки

Дата..... Ім'я..... Вік.....

- Спитайте у чоловіка, чому він тут.
- Як довго він живе зі своєю теперішньою дружиною?
- Коли випадки насильства стали повторюватися?
- Яка була його найбільш жорстока поведінка?
- Як він оцінює рівень насильства на даний момент?
- Чи вчиняв він насильство у попередніх стосунках із жінками?
- Чи змінилася його жорстока поведінка з часом?
- Чи страждала його мати від насильства з боку батька? Так Ні

- Чи страждав він від насильства, коли був дитиною? Так Ні
- Фізично:
- Емоційно:
- Сексуально:
- Шляхом погроз і залякування:
- Шляхом ігнорування та ізоляції:

- Чи страждають зараз діти від його жорстокої поведінки? Так Ні
- Якщо «так», як це впливає на дітей?
- Які методи покарання він застосовує стосовно своїх дітей?
- Чи були у нього періоди депресії? Чи були спроби вчинити самогубство?
- Якщо «так», чи призначалося йому лікування? Яке? Інше лікування?
- Чи є у нього психічне захворювання?
- Чи є у нього алкогольна залежність?

Оцінка кандидата на участь у програмі:

- Бере на себе відповідальність 0 _____ 10
- Мотивований до змін 0 _____ 10
- Має підтримку та ресурси 0 _____ 10
- Опірається змінам 0 _____ 10
- Виявляє агресію та гнів 0 _____ 10
- Має вигляд небезпечного і здатного зробити боляче кому-небудь 0 _____ 10

Оцінювання стосовно кандидата на участь у програмі слід проводити з тим, щоб визначити, чи підходить чоловік для проходження програми для кривдників. Важливо, щоб до участі в програмах для кривдників не допускали чоловіків, у яких немає реальної надії змінити свою поведінку на краще, оскільки це може дати партнерці такого чоловіка хибну надію на його позитивну зміну.

Критерії включення до програми є такими:

- чоловік повинен визнати, що його поведінка є насильницькою та образливою (тобто, він не повністю заперечує свою провину);
- він ставиться до проявів насильства та образ зі свого боку як до проблеми;
- він здатен визнати деяку відповідальність за свої насильницькі та образливі дії;
- він має мотивацію до змін;
- він не вживає наркотиків або алкоголю;
- він не має психічного захворювання на даний момент, яке б заважало йому взяти на себе відповідальність;
- він погоджується з умовами відвідування, в тому числі з наданням контактної інформації своїй партнерці;
- тренер відчуває, що ним можна керувати в групі.

Після проведених співбесід можна буде мати краще уявлення про даного чоловіка і про те, що допоможе йому змінити свою насильницьку поведінку.

Далі потрібно обговорити всі правила програми, аби переконатися, що чоловік цілковито згодний з ними, перш ніж візьме участь у програмі. Правила стосуються індивідуальної та групової роботи. Необхідно обговорити кожен пункт і наприкінці попросити чоловіка поставити під ними свій підпис. Форма правил може бути наступна:

Згода з ПРАВИЛАМИ корекційної програми

Я, ..., погоджуюсь, що:

Не повинно бути насильства чи погрози здійснити насильство, спрямованих на тренера, психолога або будь-якого члена групи:

Член групи не повинен бити, штовхати чи ображати інших членів групи.

Чоловіку забороняється торкатися іншого члена групи без попереднього дозволу, отриманого від нього.

Дозволяється пропустити максимум два заняття.

Чоловік не повинен бити свою дружину та своїх дітей, поки він проходить курс занять.

Кожен чоловік повинен звертатися до своєї дружини чи співмешканки на ім'я.

Якщо чоловік вдруге застосував насильство і не повідомив про це групі, він повинен залишити курс.

Ніхто не вживає алкоголю чи наркотиків у дні зустрічей.

Чоловіку забороняється приносити зброю, алкоголь чи наркотики на заняття групи.

Імена учасників і особиста інформація, яка використовується в групі, не повинна розголошуватись.

Підписано: .....

Наступним кроком буде отримання чіткої згоди, що програма періодично звертатиметься до жертви насильства, аби оцінити її безпеку та ефективність програми.

Після співбесіди з особою, що вчинила насильство, перш ніж завершити процес оцінки, за потребою, можна зв'язатися з працівниками служби пробації для визначення, чи є які-небудь питання, пов'язані з правопорушенням чи жертвою, які були б корисними.

Якщо є необхідність, потрібно зв'язатися з іншими фахівцями (наприклад, терапевтом, наркологом, психіатром тощо). Такі контакти можуть принести цінну інформацію щодо діагнозу, дотримання лікування, координації втручань тощо.

Визначаючи відповідність чоловіка-кривдника програмі психологічної корекції, варто взяти до уваги такі питання:

1. Чи може він регулярно відвідувати щотижневі заняття?
2. Чи здатен контролювати свою поведінку за умови індивідуальних консультацій раз на тиждень?
3. Чи має проблему серйозної залежності від алкоголю або наркотиків і, таким чином, потребує попереднього або одночасного лікування від алкогольної або наркотичної залежності?
4. Чи має він психічні проблеми?
5. Чи може він управляти своїм емоційним станом?
6. Чи погоджується він дотримуватися всіх правил програми?
7. Чи переживає він кризу та потребує індивідуальної уваги?

Визначаючи мотивацію чоловіка-кривдника до програми, потрібно взяти до уваги такі питання:

1. Він прийшов на вступну співбесіду вчасно.
2. Він визнає, що може отримати користь від програми.
3. Він заявляє, що бажає повністю пройти програму.
4. Він висловлює каяття і бажання змінити свою модель жорстокої поведінки.

Індивідуальні психокорекційні сесії

Початкова бесіда з особами, які вчинили насильство в сім'ї, направлена на те, аби допомогти чоловіку усвідомити мету та завдання програми, а також створити позитивну мотивацію до змін. Необхідно чітко пояснити, що програма направлена на те, щоб припинити фізичне, сексуальне, економічне та психологічне насильство у своїй сім'ї та допомогти йому навчитися мирними шляхами розв'язувати конфлікти та долати емоційний стрес в міжособистісних стосунках.

Під час перших занять також буде можливість переконати чоловіка у користі від програми. Дуже важливо, щоб чоловік розумів та погоджувався з метою та завданням програми, а також щоб усвідомив користь від корекційного процесу. Більшість чоловіків потребує багато часу, аби переконати їх у необхідності відвідування групової програми. Таким чином, слід мати під рукою аргументи для переконання. Наприклад: *«Ставки дуже високі... такі як втрата своєї родини та дітей»*, *«Погляньте на себе у дзеркало... вам подобається те, що ви бачите?»*, *«Ви не єдиний... інші чоловіки вже прийшли до групи та отримали користь від цього, а їхня родина почувається безпечніше, ніж до того»*, *«Ви побачите, як працює запропонована програма. Цей курс схожий на стіл із різними тарілками їжі... ви можете спробувати різні методи та використовувати те,*

що допомагає, відкидаючи те, що не допомагає.» тощо.

Враховуючи специфіку чоловіків-кривдників, важливо протягом всього корекційного процесу оцінювати на відмову, мінімізацію та інші захисні механізми. Необхідно твердо повторювати, що немає виправдання використанню фізичного, сексуального або психологічного насильства.

Індивідуальна робота включає в себе ряд заходів: емоційне регулювання; навчання динаміці домашнього насильства з наголосом на кращому розумінні кривдником своїх причин насильства.

Емоційне регулювання

Чоловіки вчать, як: 1) визначати емоції; 2) контролювати загострення дисфоричних настроїв; 3) представляти всі емоції позитивним і адаптивним способом.

1. Визначення емоцій

Емоції визначаються завдяки використанню вправ на активізацію емоцій. Чоловіків навчають, що емоції можна переживати внутрішньо (в тілі) та спостерігати в поведінці, перш ніж почати усвідомлювати їх когнітивно. Їх учать звертати увагу на свої фізичні/тілесні відчуття, а також поведінкові ознаки емоцій.

Використання журналу роздратування – це ще один механізм, щоб навчитися визначати фізичні та поведінкові натяки на роздратування. Ці вміння розповсюджуються також на інші негативні емоційні стани. Однак через те, що багатьом чоловікам легше визначати саме своє роздратування, на початку корекційної роботи робиться акцент саме на таких емоціях.

2. Контролювання загострення дисфоричних настроїв

Чоловіків учать відношенню між когнітивною здатністю (мисленням) та емоціями, і як дисфункціональне мислення може загострити дисфоричний (складний) афект. Техніка когнітивної реструктуризації має допомогти кривдникам навчитися самозаспокоюватися. У своїй найбільш спрощеній формі когнітивну реструктуризацію можна розділити на позитивну та негативну розмову з собою. Негативна розмова із собою – це будь-яке когнітивне визначення, яке врешті-решт веде до загострення дисфоричного афекту, тоді як позитивна розмова з собою – будь-яке когнітивне визначення, яке в результаті дає ефект заспокоєння. Чоловіки повинні навчитися розрізняти думки, які загострюють роздратування, і думки, які заспокоюють.

Тайм-аут – це ще одна важлива техніка (що вже розглядалася нами раніше), якої повинні навчитися кривдники для кращого управління своїми емоціями та запобігання насильства в майбутньому. Послідовне використання тайм-аутів – це одна з найважливіших навичок, необхідних для успішного досягнення цієї мети. Використання «Тренувальних тайм-аутів» – це дуже важливий компонент усунення насильницької поведінки. *Використання тайм-аутів – це необхідний компонент успішного проходження корекційної програми.*

Журнал роздратування – це ще один механізм для того, щоб навчитися управляти дисфоричним афектом. Знову ж таки, акцент робиться на роздратуванні, через його прямий зв'язок з насильством та відносною легкістю обговорення цієї емоції.

3. Представлення інших почуттів адаптивним способом

Чоловіків навчають, як представляти свої почуття, використовуючи модель «Я відчуваю ____». Їх навчають різниці між висловленням думок чи суджень і належним висловленням почуттів. Їм також допомагають навчитися не тільки розуміти, а й висловлювати свої почуття. Як правило, значний відсоток чоловіків мають величезні труднощі у висловленні вразливих почуттів і вдаються до звичайних захисних реакцій (таких як розщеплення, проектування тощо), тому для багатьох кривдників важливо навчитися висловлювати почуття.

Навчання динаміці домашнього насильства з наголосом на кращому розумінні кожним кривдником своїх причин насильства

Для того, щоб успішно завершити програму, чоловік повинен усвідомити сутність свого насильства, як воно було закладено в дитячому віці, як розвивалося, як посилюється та продовжується, який вплив це має на родину і як визначити ситуації насильства. Тому під час індивідуальних сесій чоловіки - кривдники:

- дізнаються про вплив алкоголю та наркотиків на їхню агресивну поведінку;
- досліджують погляди/припущення стосовно гендерних відмінностей;
- вивчають питання влади та контролю в близьких стосунках;
- дізнаються про наслідки насильства для своїх дітей та починають розуміти, як насильство використовувалося в дитинстві проти них.

Вміння вирішувати соціальні проблеми, що сприяє підвищенню безпеки родини

Корекційна програма призначена для навчання та демонстрації методів ефективного вирішення проблем, основною метою чого є безпека родини. Вміння ефективно вирішувати соціальні проблеми включає такі типи поведінки, як: конструктивне вираження почуттів, рефлексивне слухання/співчуття та переговори. Цих умінь навчають, їх моделюють та перевіряють протягом усієї програми. Вміння управляти стресом та розвиток реалістичних очікуваних результатів від себе й інших сприяє більш ефективному вирішенню проблем. До того ж, через зв'язок між домашнім насильством і насильством стосовно дітей, кривдникам потрібно допомогти у розробці більш ефективних методів подолання проблем, пов'язаних із батьківством (таких, як конфлікти між батьками, покарання тощо).

Оцінка

Всі ці навички та вміння оцінюються за допомогою таких інструментів:

- Звіт особи, яка бере участь в програмі;
- Спостереження тренера, який проводить корекційну програму;
- Перевірка журналів роздратування;
- Звіт дружини.

Поради та рекомендації для індивідуальної роботи

Дані поради та рекомендації для індивідуальної роботи з кривдниками можна використовувати на кожному етапі корекційної роботи.

На початку індивідуальної роботи від кривдника необхідно отримати інформацію щодо всіх випадків вчинення ним насильства та образливих дій. Потім детально обговорити

всі ці випадки з тим, щоб дати чоловікові можливість визнати серйозність і наслідки його поведінки. Чоловік-кривдник має усвідомити, що його дії були насильницькі, а поведінка образливою. При цьому потрібно звертати увагу на подолання у нього мінімізації своєї провини, створюючи цим мотивацію для припинення насильства.

Щоб змінити ставлення чоловіків до власної агресивності, яку вони сприймають як звичайну річ, необхідно свідомо концентрувати їхню увагу на наслідках насильства в сім'ї. Вони часто намагаються виправдати свою агресивну поведінку: «Не знаю, що зі мною трапилось...», «Так уже сталося...», «Не знаю, що на мене найшло. Я дуже розхвилювався...», «Я занадто багато випив». Варто *детально* аналізувати з домашніми кривдниками їхні насильницькі дії для того, щоб вони усвідомили їх.

Необхідно підвищувати обізнаність чоловіка-кривдника про період його наближення до насильницьких дій, навчаючи його розпізнавати посилення ворожості та люті стосовно своєї партнерки. Обговорити, яких потрібно вживати заходів для подолання в собі цих відчуттів.

Необхідно бути уважними до проявів заперечення в усіх його формах (у тому числі, відмови від відповідальності та перекладання відповідальності на інших), із тим, щоб чоловікові було важче уникати таких почуттів, як провина, сором та докори сумління.

Чоловікові потрібно дати зрозуміти, що його насильницькі дії – це тільки елемент системи образливої поведінки, яка також включає образу нефізичного характеру.

Щоб змінити ставлення чоловіків до власної агресивності, їм необхідно допомогти розібратися в своїх емоціях, зрозуміти свій стан і ставлення до жінки. Можна інформувати чоловіків із цих запитань, а можна запропонувати їм літературу для самоосвіти.

Чоловік має усвідомити, що він має перевагу у шлюбі, проте він не повинен користуватися цією перевагою. Є кращі засоби впливу на близьких людей, які не порушують прав і території іншої людини: поговорити з дружиною, досягти порозуміння з нею у проблематичних ситуаціях, шануючи при цьому свої та її бажання. Найважливіше – це навчити чоловіка говорити дружині «ні» або «припини», що є більш конструктивним, ніж побой. Для цього чоловіку необхідно навчитися спокійно реагувати на те, що дружина може не погоджуватися з ним.

Чоловікам необхідно відмовитися від своєї звичної агресивної поведінки. Їх потрібно наполегливо вчити, що, коли бракує аргументів, у конфлікті потрібно відійти й сказати: **Я відмовляюся від дії!** Тобто, коли чоловік відчуває, що його захоплює звична хвиля люті й бажання вдарити, він повинен **відійти**. Але чоловікові важко це сприйняти: «Як це я відійду, це не по-чоловічому. Мене будуть вважати боягузом. **Я** головний у сім'ї і повинно бути по-моєму». Такі гендерні установки свідомості є небезпечною пасткою для сучасного чоловіка. Виходом з неї може бути тільки навчання навичкам спілкування, вміння у визначених ситуаціях брати **«тайм-аут»**, необхідний для того, щоб заспокоїтися і «остудити» свої агресивні почуття.

Причини відмови чоловіків від психотерапевтичного консультування

Причинами відмови чоловіків від психотерапевтичного консультування є найчастіше їхня недовіра до результативності цих консультацій; складнощі щодо зміни усталеного традиційного уявлення про чоловічу агресивність; переконаність чоловіків у тому, що насильство в сім'ї – це їхня приватна справа. У більшості випадків, коли насильство чоловіків вдавалося перебороти, це була скоріше їхня реакція на безкомпромісний

ультиматум, ніж усвідомлення безглуздої жорстокості їхньої агресії та насильства. Тому існує світова практика за рішенням суду примусово направляти домашніх кривдників на заняття для психокорекції їхньої поведінки. Програма таких занять спрямована на формування в них нової, ненасильницької поведінки. В Україні поки такі направлення здійснюють правоохоронні органи.

Робота з подружжям

Консультаційна робота з подружжям може проводитися після проходження чоловіком повного курсу корекційної програми для кривдників. А також після завершення певного періоду часу, протягом якого насильство не чиниться. Цю роботу доцільно проводити лише тоді, коли жінка почуває себе здатною вільно розпочати відвідування сімейних консультацій без страху за свою безпеку та не побоюючись будь-яких інших негативних наслідків. В інших випадках робота з подружжями та сім'ями є неефективною, тому що вона породжує думку про існування провини з обох сторін і може створити ще більшу загрозу для жінки. Крім того, в такому випадку жінка не може бути відкритою та відвертою, оскільки вона могла отримати погрозу з боку кривдника про можливі негативні наслідки.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ

1. Організація проведення корекційних програм

Проведення корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї можна здійснювати в приміщенні, пристосованому для проведення групової роботи та індивідуальної роботи/консультування.

Корекційні програми мають проводитися в окремих приміщеннях. Необхідно забезпечити відсутність доступу осіб (кривдників), що їх проходять, до постраждалих від насильства в сім'ї.

Кабінет для групової інтерактивної роботи розрахований як на самостійну, так і на групову роботу учасників. Враховуючи це, кабінет повинен бути зручним для швидкої перестановки меблів, наприклад для розсаджування учасників групи колом. Те, як підготовлене приміщення для занять, впливає на ефективність впровадження Програми. Треба пам'ятати, що розширення, зміна простору в діяльності групи лише додає позитивний імпульс у роботі, покращує емоційне сприйняття навчального змісту, запобігає втомлюваності від інтенсивної роботи. У членів групи повинна бути можливість, сидячи разом, віч-на-віч, обмінюватися думками, передавати один одному матеріали за темою, вести обговорення. У тренера повинна бути можливість легко підійти до кожної із працюючих міні-груп.

Для групових занять потрібні також дошка та крейда або великі аркуші білого паперу, маркери, клейка стрічка для приклеювання паперу до стіни.

До початку занять необхідно підготувати та розмножити для всіх членів групи роздатковий матеріал. Роздатковий матеріал повинен одержати кожен учасник, щоб мати змогу опрацювати його вдома.

Робочий кабінет для індивідуальних консультацій розташовується в зручному для відвідувачів місці. Під кабінет для індивідуальних занять та консультацій може відводиться кімната площею не менше 12 кв. м. Оформлення кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам та естетичним вимогам.

Корекційні програми можуть запроваджуватися на базі:

- приміщень, визначених органами місцевої виконавчої влади, із дотриманням правил безпеки та забезпеченням конфіденційності персональних даних осіб, що проходять програму;
- центрів соціально-психологічної допомоги, якщо відсутній доступ до осіб, які постраждали від насильства в сім'ї;
- закладів охорони здоров'я;
- центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- територіальних центрів Міністерства соціальної політики.

Для осіб, які відбувають покарання за злочини, скоєні проти членів сім'ї, корекційна програма проводиться в пенітенціарних установах у межах заходів із ресоціалізації осіб, які звільняються з місць позбавлення волі.

При визначенні термінів та періодичності проведення занять бажано максимально врахувати динаміку змін поведінки клієнта, а також робочий графік осіб, які вчинили насильство в сім'ї, враховуючи, що механізм звільнення від роботи на період проходження корекційних програм відсутній.

Поряд із проведенням групових занять можливе систематичне проведення груп взаємопідтримки та взаємодопомоги, що у поєднанні матиме значно більший ефект у формуванні моделі ненасильницької поведінки.

Для проведення Програми можна використовувати такі форми та методи роботи:

- бесіда;
- рольові ігри;
- вправи на візуалізацію;
- вправи з елементами тілесної терапії;
- мозковий штурм;
- групові дискусії;
- релаксаційні вправи;
- психогімнастика;
- методи арт-терапії;
- обговорення в групах (міні-групи).
- міні-лекції;
- метод незакінчених речень.

Обов'язковою вимогою є проходження 47 годин, як це передбачено Програмою (для дітей - 32 години).

Корекційну програму для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, доцільно проводити переважно у тренінговій формі. Саме така організація навчання є найбільш ефективною формою навчання дорослих, адже дозволяє отримувати не лише інформацію, але й аналізувати особистий досвід, знаходити практичні підходи до вирішення особистісних та сімейних проблем, брати активну участь в обговоренні і пошуку рішень.

Програма поряд із використанням інтерактивних форм та методів роботи (тренінгових форм навчання) має бути спрямована, перш за все, на спільний пошук відповідей на нагальні проблеми та питання осіб, які вчинили насильство в сім'ї.

Для висвітлення окремих тем, проведення додаткових занять або групових та індивідуальних консультацій можуть запрошуватися такі спеціалісти:

- фахівців управління/відділів у справах сім'ї, молоді та спорту, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, органів внутрішніх справ;
- юристи;
- медики (нарколог, психіатр, лікарі відповідного профілю тощо);
- психологи, психотерапевти, дитячі психологи, соціальні педагоги;
- адвокати;
- сексологи, сексопатологи;
- представники громадських організацій.

Фахові спеціалісти можуть долучатися до проведення тематичних навчань, після яких може бути передбачено час для індивідуального спілкування з особами, які вчинили насильство в сім'ї, відповідей на їхні конкретні запитання.

По можливості, та за потребою осіб, які вчинили насильство в сім'ї, передбачено надання індивідуальних консультацій, у тому числі залученими спеціалістами, або спеціалістами відповідного профілю, які беруть участь у проведенні навчання.

Проходження або непроходження собою корекційної програми має бути задокументовано.

В установі (закладі), на базі якого відбувається проходження корекційної програми,

на особу, направлену на корекційну програму, заводиться картка учасника та складається Індивідуальний план проходження корекційної програми, в якому фіксується відвідання особою корекційної програми, дані психодіагностичних обстежень, зауваження та примітки фахівця, що проводить корекційну програму.

Документація зберігається у приміщенні установи (закладу, організації), де проводиться корекційна програма, відповідно до вимог чинного законодавства щодо збереження документації, яка містить персональні дані.

При зміні особою, яка проходить корекційну програму, місця проживання інформація щодо неї передається до відповідних підрозділів органів внутрішніх справ, а також управління (відділу) у справах сім'ї та молоді за новим місцем проживання.

Корекційна програма супроводжується реабілітаційною роботою з жертвами насильства в сім'ї (див. рекомендації щодо роботи з ними у Додатках).

Робота з неповнолітніми, що вчинили насильство в сім'ї або становлять реальну загрозу щодо його вчинення, може проводитися на базі «зелених кімнат» Міністерства внутрішніх справ України.

Для забезпечення ефективного впровадження Програми фахівцям, відповідальним за реалізацію зазначеного напрямку роботи, рекомендується:

- На постійній основі організувати проведення робочих нарад із представниками всіх структур, задіяних у впровадженні корекційних програм, з метою аналізу роботи із зазначеного напрямку, із обов'язковим залученням дільничних інспекторів міліції.
- Розробити плани проведення навчань спеціалістів управлінь/відділів у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із зазначеної тематики. Враховуючи плінність кадрів, які здійснюють впровадження Програми, забезпечити проведення відповідного навчання фахівців на постійній основі.
- При формуванні місцевого бюджету на фінансування програм і заходів на наступні роки ініціювати виділення коштів на проведення корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та навчання спеціалістів із зазначеного питання.
- Проаналізувати стан забезпечення приміщеннями на місцевому рівні для проведення занять з особами, які вчинили насильство. У разі необхідності сприяти виділенню необхідних приміщень.
- Забезпечити фахівців нормативно-правовою базою із зазначених питань та методичними матеріалами.
- Створити реєстр фахівців щодо впровадження корекційних програм шляхом залучення спеціалістів із відповідною кваліфікацією (психологів, педагогів, соціальних педагогів, фахівців із соціальної роботи, медиків тощо), які надають соціальні послуги і можуть працювати в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службах у справах дітей, а також закладах соціального обслуговування: центрах соціально-психологічної допомоги, центрах матері і дитини, центрах для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей і молоді з функціональними обстеженнями, громадських організацій.
- За результатами проведеного регіонального аналізу здійснення корекційних програм створити інформаційний банк даних за формою, що додається.
- Забезпечити проведення інформаційної кампанії щодо впровадження корекційної програми та систематично проводити інформаційно-просвітницьку роботу через

засоби масової інформації.

2. Вимоги до тренера

Ефективність навчання будь-якої аудиторії, незалежно від рівня освіти і соціального стану учасників, залежить передусім від професійного рівня спеціаліста, який його проводить. Програму має впроваджувати тренер, який має базові знання, вміння та навички із соціальної роботи:

- навички ведення випадку;
- проведення інтерв'ю;
- вивчення індивідуальних потреб;
- складання та моніторингу виконання індивідуального плану;
- знання чинного законодавства з попередження насильства в сім'ї;
- навички групової роботи;
- практичний досвід роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та особами, які постраждали від насильства в сім'ї;
- спеціальну підготовку щодо впровадження Програми.

Тренер виконує чотири ролі: *експерта* (коментує групові процеси, допомагає учасникам об'єктивно оцінити свою поведінку та її вплив на ситуацію); *каталізатора* (сприяє розвиткові подій; використовує своє вміння діяти у міжособистісному спілкуванні у теплій емпатичній манері, що спонукає учасників до позитивного зворотного зв'язку); *диригента* (вирівнює внески кожного до групової взаємодії); *зразкового учасника* (якого наслідують інші у відкритості та автентичності, у високому рівні міжособистісного функціонування).

Для впровадження корекційних програм з кривдниками залучаються особи з відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем «спеціаліст» і вище за спеціальностями «психологія», «соціальна робота», «соціальна педагогіка», «лікар-психіатр», а також спеціалісти, які мають щонайменше 5-тирічний досвід роботи з особами, котрі вчиняють насильство, які пройшли навчання корекційній роботі за спеціальною програмою.

Фахівці, які впроваджують корекційні програми, зобов'язані дотримуватися етичного та професійного кодексу.

Окрім обов'язкової підготовки, особам, які матимуть право впроваджувати Програму, необхідно займатися самоосвітою та підвищувати власний професійний рівень.

3. Підбір персоналу для корекційної роботи

Фахівці, які впроваджують корекційні програми, повинні:

- усвідомлювати мотиви, які спонукають їх до роботи в цій сфері;
- продемонструвати високий рівень самоусвідомлення з точки зору здатності навчатись і розвиватись на основі особистого та професійного досвіду;
- продемонструвати готовність до постійного особистого і професійного розвитку;
- продемонструвати розуміння основних теоретичних перспектив боротьби з насильством у сім'ї та способів передачі відповідної інформації.

Потрібно слідкувати, щоб до проведення програми не були допущені особи, які в минулому скоїли насильство в сім'ї. Необхідно також в'яснити інформацію про наявність у них власного досвіду в ролі жертв домашнього насильства, а також того, яким чином такий досвід може позитивно або негативно вплинути на їхню роботу.

Якісне виконання роботи за програмою є важливим чинником досягнення успішних результатів у сфері втручання у життя чоловіків, які чинять насильство в сім'ї. Тому до виконання корекційної програми необхідно залучати компетентних фахівців, при цьому варто використовувати такі критерії:

1. Обізнаність з проблемою домашнього насильства:

- усвідомлення наслідків домашнього насильства для жертв/колишніх жертв і дітей;
- розуміння явищ домашнього насильства та жорстокого поводження;
- усвідомлення культурних, соціальних і ґендерних аспектів домашнього насильства;
- розуміння тактик, які використовуються чоловіками для домінування та утисків;
- розуміння динаміки проявів сили і контролю у стосунках, де панує насильство.

2. Навички здійснення оцінювання та проведення співбесід:

- уміння проводити оцінку кривдників на предмет їхньої відповідності встановленим критеріям;
- уміння використовувати відповідні процедури оцінювання ризиків;
- обізнаність з показниками ризиків і рівнів небезпеки;
- уміння поставити безпеку жінок у центр будь-якого процесу проведення оцінки ризиків або здійснення управління ризиками;
- навички володіння технологіями проведення співбесід;
- вміння визначати додаткові питання, які потребують прояснення, наприклад, ознаки зловживання алкоголем чи наркотиками або ознаки психічних розладів.

3. Виконання програми:

- ефективна участь у підготовці до проведення занять та підбиття підсумків таких занять;
- усвідомлення необхідності зберігати цілісність програми;
- обізнаність та вміння працювати з показниками динаміки роботи групи;
- вміння вирішувати питання, пов'язані з рівнями реагування;
- вміння налагоджувати належні робочі стосунки з колегами;
- готовність сприймати відгуки щодо стилю виконання роботи за програмою.

4. Обізнаність з проблемою захисту дітей:

- усвідомлення того, яким чином чоловіки, які чинять насильство в сім'ї, можуть використовувати дітей для своїх цілей;
- обізнаність з принципами політики та процедурами забезпечення захисту дітей;
- вміння з розумінням підходити до вирішення питань, які піднімаються кривдниками, які також є батьками;
- усвідомлення того, що собою являє батьківство, яке ґрунтується на принципах поваги.

5. Володіння допоміжними навичками:

- забезпечення належного документообігу і вчасне оформлення відповідної документації;
- володіння ІТ - технологіями на належному рівні;
- забезпечення врахування позиції жертв/колишніх жертв насильства у будь-яких заходах з попередження домашнього насильства, які застосовуються до чоловіків;
- вміння налагоджувати зв'язки з відповідними установами для забезпечення безпеки жінок, жертв домашнього насильства;

- усвідомлення вимог щодо конфіденційності та відповідальності співробітників у рамках політики конфіденційності.

Такий підхід, що ґрунтується на забезпеченні належної кваліфікації персоналу, повинен передбачати здійснення ефективного нагляду, регулярне проведення тренінгів для співробітників та оцінки результатів їхньої роботи, а також надання їм допомоги, необхідної для досягнення ними відповідного рівня кваліфікації.

Для всіх фахівців базове навчання включає навчання в таких сферах:

- Обізнаність з проблемою домашнього насильства
- Проблеми захисту жінок і дітей
- Нормативно-правова база у сфері протидії насильства в сім'ї
- Проблеми вживання психотропних речовин
- Розуміння процесу змін
- Оцінка та управління ризиками.

Для тренерів, які працюють з кривдниками, навчання має також включати навички роботи з групою та оцінку відповідності програми, включаючи техніку мотиваційного консультування. Всі тренери, котрі ведуть заняття в групах, повинні мати можливість перед початком самостійної роботи якийсь час перебувати під наглядом досвідченого колеги. Необхідно усвідомлювати, що не всі співробітники можуть досягнути необхідного для цієї роботи рівня кваліфікації. Тому мають бути розроблені спеціальні принципи та процедури для переведення співробітників, які не можуть продемонструвати результати ефективної роботи, на інші посади. Керівництво повинне слідкувати, щоб усі фахівці, що впроваджують корекційні програми, підтримували чітко окреслені професійні стосунки з кривдниками. Працівники не можуть вступати у близькі, статеві, соціальні або економічні стосунки з ними в той час, коли вони перебувають у професійних відносинах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барбро Леннеер Аксельсон. Насильство проти жінок - це проблема чоловіків. - Часопис Європейського регіонального бюро Міжнародної федерації планування сім'ї (МФПС) «Choices», № 2.
2. Батаршев А.В. Многофакторный личностный опросник Р.Кэттелла: Практическое руководство. – М.: ТЦ Сфера, 2002.
3. Безпальча Р. Запобігання торгівлі жінками та насильству в сім'ї: основи проведення тренінгів. – К., 2004.
4. Безпальча Р. Тренерська валіза. Тренінг «Попередження насильства в сім'ї». – К., Главник. - 2006. (Серія «Психологічний інструментарій»).
5. Безпальча Р. Гендер і Ми. Інтегрування гендерного підходу в освіту та виховання. Навчально-методичний посібник для шкільної та студентської молоді. – К., 2009.
6. Вагин И.О. Психология зла. Практика решения конфликтов. – СПб.: Питер, - 2001. (Серія «Сам себе психолог»).
7. Валкер Л. Матеріали з проблеми попередження домашнього насильства. – К., 2000.
8. Валкер Леонора. Психосоціальна теорія набутої безпорадності. Видання Winrock International. К., 2000.
9. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-е вид., допов., уточ. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2003.
10. Громадська програма запобігання насильству в сім'ї. – Проект «Гармонія», Львів, 2004
11. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» (Науково-практичний коментар) За ред. Рудневої О.М. – Х.: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. 2005.
12. Звіт Програми розвитку ООН (UNDP) «Аналіз проблем статі в українському суспільстві», 221, 1999.
13. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ях та поза нею/Авт.: Брижик В.О., Журавель Т.В., Кочемировська О.О., Христова Г.О./ За заг. ред. Журавель Т.В., Христової Г.О. – К., ТОВ «К.І.С.», 2010.
14. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс/ Автор.-упоряд.: Безпалько О.В, Зверева І.Д., Кияниця З.П., та інш./ За заг. ред.: Зверевої І.Д., Петрочко Ж.В. – К., Фенікс, 2007.
15. Керівництво для тренера. Посібник розроблений у рамках проекту «Покращення планування сім'ї та репродуктивного здоров'я» Агентства США з міжнародного розвитку», http://tfh.jsi.com/Resources/Docs/ref_trainers_manual2-ukr.pdf
16. Лавриненко Н.В. Жінка: самореалізація в сім'ї та суспільстві (гендерний аспект). - К., 1999.
17. Максимович Л., Гук Л. Проблема насильства: стратегія запобігання, перспективи подолання. Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві. - Львів, 2000.
18. Матеріали Державної доповіді «Гендерна освіта і просвіта в Україні: 2008», <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q>

19. Мелібруда Єжи. Образи насильства. Доповідь, прочитана під час занять Осінньої школи Психології Здоров'я і Тверезості в Лідзбарку. 1999. Видання Winrock International. К., 2000.
20. Моховіков О.М., Херсонський Б.Г.. Жінка і насильство. Посібник для консультативної допомоги жінкам у кризових станах. Видання Жіночого консорціуму ННД-США. - К., 1999.
21. Мороз Л. Насильство в сім'ї як соціально-правова система. - Із збірника: Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві. - Львів, 2000.
22. Можливості виявлення та попередження насильства в сім'ї: основні поняття. Посібник для соціальних працівників. – Харків: НТМТ. 2008.
23. Насилля в сім'ї. Як боротися з ним державі. /Під ред. А. Шулер. – Москва, 1999.
24. Насильство над жінками /Під ред. С. Максименко //Практична психологія та соціальна робота. – К., 1999 - № 5,6.
25. Насильство в сім'ї як форма дезорганізації сім'ї. Бойко О.В. // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2002. – Вип.19.
26. Насильство в сім'ї як об'єкт кримінологічних досліджень. Бойко О.В // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Х., 2002. – Вип.18.
27. Онишко Ю.В. Проблеми психіатричної допомоги жінкам - жертвам насильницьких дій // Архів психіатрії. – 2000. - №1-2(20-21).
28. Онишко Ю.В., Семенцук В.Е. Допоможи собі. Робота групи підтримки жінок, котрі зазнали насильства в сім'ї (методичний посібник).
29. Освітні технології: Навчально-методичний посібник / Пехота О. М., Кіктенко А.З та ін. – К.: А.С.К., 2004.
30. Перспективні освітні технології: Наук.-метод. посібник / За ред. Г. С. Сазоненко. - К.: Гопак, 2000.
31. Попередження насильства над дітьми. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази. Укл. Журавель Т.В., Авт. колектив: Грицевич О.В., Лозован О.М., Онишко Ю.В. – К.: Видавничий дім «Калита». 2007.
32. Порівняльне дослідження України та ЄС «Жінки та чоловіки на ринку праці України» на замовлення «Програми рівних можливостей та прав жінок в Україні», 2008 рік.
33. Правозахисники Мінесоти. Домашнє насильство в Україні. – Грудень 2000.
34. Проект ГАРМОНІЯ. «Суспільна програма запобігання насильству в сім'ї». Львів, 2000 р.
35. Проект «Проблеми жінок в Україні». Дослідження Київського міжнародного інституту соціології - 1999 р.
36. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. Бондарчук О.І.. – К.: МАУП, 2006.
37. Соціальний супровід сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах: навчально-тренінговий модуль із підготовки спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / За ред.: Звереві І. Д., Петрочко Ж. В. – К.: Держсоцслужба, 2008.
38. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. За заг. ред. Кочемировської О.О. - Вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2010.
39. Сучасні технології навчання. Формування творчої особистості. Макрідіна Л. // Рідна школа. - № 6.

ДОДАТКОВІ МАТЕРІАЛИ

Законодавче регулювання сфери боротьби з насильством в сім'ї в Україні⁹

Міжнародні документи:

- Загальна декларація прав людини;
- Міжнародний пакт про громадські та політичні права;
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права;
- Статут Організації Об'єднаних Націй;
- Декларація про ліквідацію дискримінації у відношенні жінок;
- Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами;
- Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації по відношенню до жінок;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Конвенція Міжнародної організації праці № 103 про охорону материнства;
- Конвенція Міжнародної організації праці № 156 про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі з сімейними обов'язками;
- Декларація Організації Об'єднаних Націй про викорінення насильства щодо жінок;
- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї;
- Пекінська декларація;
- Серія рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи країнам-членам Ради Європи (Рекомендація № R (85) 4 щодо насильства в родині, Рекомендація № R (91) 11 щодо сексуальної експлуатації, порнографії та проституції, а також торгівлі дітьми та підлітками, Рекомендація № R (93) 2 щодо медичних та соціальних аспектів поганого поведіння з дітьми, Рекомендація № R (2002) 5 щодо захисту жінок від насильства тощо).

Національні документи:

- Конституція України;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 173-2);
- Кримінальний Кодекс України;
- Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»;
- Закон України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків»;
- Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»;
- Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей»;
- Закон України «Про міліцію»;
- Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 389/2011 «Про положення про Міністерство соціальної політики України»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 р. № 87 «Про затвердження

⁹ Міжнародно-правові акти, законодавство України представлено станом на 01.11. 2011 року

Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей»;

- Постанова Кабінету Міністрів України від 27.08. 2004 р. № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. № 608 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної допомоги»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу»;

Постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.1995 р. N 502 «Про створення кримінальної міліції у справах дітей»;

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 р. N 2154-р «Про затвердження плану заходів з проведення Національної кампанії «Стоп насильству!» на період до 2015 року» Наказ Держкомсім'ї молодь, МВС, МОН, МОЗ від 16.01.2004 р. N 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення» (zareєстровано в Мінюсті 22 січня 2004 р. за N 99/8698);

Наказ МОЗ від 23.01.2004 р. № 38 «Про затвердження заходів щодо виконання Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та «Примірного положення про центр медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї»;

Наказ Мінмолодьспорту, МОЗ, МОН, Мінпраці та соціальної політики, Мінтрансзв'язку, МВС, Держдепартамент від 14.06.2006 р. № 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» (zareєстровано в Мінюсті 12 липня 2006 р. за N 824/126) Наказ Мінмолодьспорту, Мінпраці та соціальної політики від 06.08.2007 р. N 2778/416 «Про затвердження Порядку взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді і органів праці та соціального захисту населення в наданні соціальних послуг сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах» (zareєстровано в Мінюсті 22 серпня 2007 р. за N 975/14242);

Наказ Мінмолодьспорту від 25.04.2008 р. № 1795 «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах» (zareєстровано в Мінюсті 29.05.2008 р. за № 471/15162);

Наказ Мінсім'ямолодьспорту та МВС від 07.09.2009 р. № 3131/386 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї» (zareєстровано в Мінюсті 30.09.2009 р. за № 917/16933);

Наказ Мінмолодьспорту від 27.05.2010 р. № 1480 «Про затвердження Порядку здійснення центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді соціального інспектування сімей, дітей та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах» (zareєстровано в Мінюсті 28.08.2010 р. за № 569/17864);

Наказ МВС від 11.11.2010 р. № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» (zareєстровано в Мінюсті 06.12.2010 р. за № 1219/18514).

Витяг з нормативно-правових актів з питань здійснення роботи з особою, яка вчинила насильство в сім'ї

Стаття, розділ нормативно-правового акта	Зміст
Закон України «Про попередження насильства в сім'ї»	
Стаття 1.	<p>насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю;</p> <p>фізичне насильство в сім'ї – умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності;</p> <p>сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї; психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю;</p> <p>економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я;</p> <p>члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання; жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї;</p> <p>попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї;</p> <p>реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, передбачених абзацом другим цієї статті, якщо є реальні підстави очікувати її виконання;</p>

Стаття 1.	захисний припис – спеціальна форма реагування служби дільничних інспекторів міліції та кримінальної міліції у справах дітей корекційна програма – програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство в сім'ї.
Стаття 5	Повноваження спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї: розробляє і затверджує методичні рекомендації щодо проходження корекційної програми організовує забезпечення кризових центрів такими методичними рекомендаціями; організовує проходження корекційної програми особами, які вчинили насильство в сім'ї.
Стаття 6.	Повноваження відповідних підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства в сім'ї: 1. В органах внутрішніх справ заходи щодо попередження насильства в сім'ї здійснюють служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей, які: – беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними; – відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу; – виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; – вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї; – виносять захисні приписи у випадках, передбачених цим Законом; – контролюють виконання вимог захисних приписів; – направляють осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми; – взаємодіють із спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства у питаннях попередження насильства в сім'ї.
Стаття 8.	Кризові центри 3. Працівники кризових центрів: – здійснюють прийом осіб, які вчинили насильство в сім'ї, для проходження корекційної програми; – розробляють корекційні програми та організовують їх проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї.
Стаття 10.	Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї 1. Члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, за умови відсутності в його діях ознак злочину, службою дільничних інспекторів міліції або кримінальною міліцією у справах дітей, про що йому повідомляється під розписку.

Стаття 10.	<p>2. Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.</p> <p>3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї, після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, ця особа направляється до кризового центру для проходження корекційної програми, а також щодо неї у випадках і в порядку, передбачених цим Законом, може бути винесено захисний припис.</p> <p>Проходження корекційної програми для такої особи є обов'язковим.</p>
Стаття 12.	<p>Взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї</p> <p>1. Членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції чи кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік.</p> <p>2. Зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, проводиться органами, які брали особу на такий облік, якщо протягом року після останнього факту вчинення насильства в сім'ї особа жодного разу не вчинила насильства в сім'ї.</p> <p>3. Порядок взяття на профілактичний облік та порядок зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, яким було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, затверджуються Міністерством внутрішніх справ України.</p>
Стаття 13.	<p>Захисний припис</p> <p>1. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної служби у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис.</p> <p>2. Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.</p> <p>3. Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент винесення захисного припису досягла 16-річного віку.</p> <p>4. Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:</p> <ul style="list-style-type: none"> – чинити конкретні акти насильства в сім'ї; – отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; – розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї; – відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї; – вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї. <p>5. Зазначені у частині четвертій цієї статті обмеження встановлюються на термін до 90 діб з дня погодження захисного припису з прокурором.</p>

Стаття 14.	Стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї. Рішення про стягнення з осіб, які вчинили насильство в сім'ї, коштів на відшкодування витрат на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї приймається судом в установленому законом порядку за позовом адміністрації спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї.
Стаття 15 Розділу IV	Відповідальність за вчинення насильства в сім'ї. Члени сім'ї, які вчинили насильство в сім'ї, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність відповідно до закону.

Кодекс України про адміністративні правопорушення

Стаття 173-2.	Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми. Вчинення насильства в сім'ї, тобто умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи и переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого, а так само невиконання захисного припису особою, стосовно якої він винесений, непроходження корекційної програми особою, яка вчинила насильство в сім'ї, – тягнуть за собою накладення штрафу від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або виправні роботи на строк до одного місяця з відрахуванням двадцяти відсотків заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'яти діб. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, – тягнуть за собою накладення штрафу від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або виправні роботи на строк від одного до двох місяців з відрахуванням двадцяти процентів заробітку, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб.
---------------	---

Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 № 1983/388/452/221/556/596/106 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 липня 2006 р. за N 824/12698) **«Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах»**

Пункт 8.	Органи внутрішніх справ: уживають заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та дітей, щодо яких учинено насильство або існує загроза його вчинення, та інформують про цих осіб центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах неповнолітніх.
----------	--

Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України 07.09.2009 N 3131/386 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2009 р. за N 917/16933) «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї»	
Пункт 2.4	<p>За направленням органів внутрішніх справ управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту організують та забезпечують проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, реабілітаційних заходів (корекційних програм), які проводяться спеціалістами, які пройшли відповідне навчання щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, зокрема:</p> <ul style="list-style-type: none"> • організують навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї; • забезпечують фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, методичними рекомендаціями щодо впровадження та реалізації цих програм. <p>До проведення корекційних програм з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть залучатися суб'єкти, що надають соціальні послуги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.</p> <p>У разі неявки особи, яка отримала направлення для проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), або ухилення від їх проходження без поважних причин управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту контролюють надання протягом трьох робочих днів спеціалістами, які здійснюють реабілітаційні заходи (корекційні програми), письмового повідомлення про непроходження корекційної програми згідно з додатком 5 до органу внутрішніх справ, який видав направлення.</p>
Пункт 2.7	<p>Органи внутрішніх справ:</p> <ul style="list-style-type: none"> • отримавши заяву чи повідомлення або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги; • у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.
Розділ III. Здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї	<p>3.1. Працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї згідно з додатком 7, про що його повідомляють під розписку.</p> <p>Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.</p>

Розділ III. Здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї

Підставами для винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї є:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання щодо вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;
- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї;
- отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо).

3.2. Члена сім'ї, якому було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік та знімають цих осіб з профілактичного обліку відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 20.10.2003 N 1212, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.11.2003 за N 1031/8352.

Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, що вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

3.3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку (додаток 8) направлення на проходження корекційної програми (додаток 9) та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми (додаток 10).

3.4. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис (додаток 11).

На погодження захисного припису начальнику відповідного органу внутрішніх справ та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява та повідомлення (інформація) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення та інші матеріали, які характеризують особу, яка вчинила насильство в сім'ї.

Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

- чинити конкретні акти насильства в сім'ї;

<p>Розділ III. Здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї</p>	<ul style="list-style-type: none"> • отримувати інформацію про місце перебування жертви насильства в сім'ї; • розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї; • відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї; • вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї. <p>3.5. Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та захисні приписи виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї.</p> <p>Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис.</p>
---	--

Застосування Кримінального кодексу у протидії насильству

Кримінальний кодекс містить цілу низку статей, які використовуються у випадках насильства в сім'ї, включаючи всі його види

Розділ 2 Кримінального кодексу «Злочини проти життя та свободи особи»

Стаття 115	«Умисне вбивство»
Стаття 116	«Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання»
Стаття 117	«Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»
Стаття 119	«Вбивство через необережність»
Стаття 120	«Доведення до самогубства»
Стаття 121	«Умисне тяжке тілесне uszkodження»
Стаття 122	«Умисне середньої тяжкості тілесне uszkodження»
Стаття 123	«Умисне тяжке тілесне uszkodження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання»
Стаття 125	«Умисне легке тілесне uszkodження»
Стаття 126	«Побої і мордування»
Стаття 127	«Катування»
Стаття 128	«Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне uszkodження»
Стаття 129	«Погроза вбивством»
Стаття 135	«Залишення в небезпеці»
Стаття 136	«Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані»

Розділ 4 Кримінального кодексу «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи»

Стаття 152	«Зґвалтування»
Стаття 153	«Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом»
Стаття 154	«Примушування до вступу в статевий зв'язок»
Стаття 156	«Розбещення неповнолітніх»

Розділ 5 Кримінального кодексу «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»

Стаття 164	«Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей»
Стаття 166	«Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування»
Стаття 167	«Зловживання опікунськими правами»

Розділ 6 Кримінального кодексу «Злочини проти власності»

Стаття 194	«Умисне знищення або пошкодження майна»
Стаття 195	«Погроза знищення майна»

**Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії
управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту,
служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді
та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ
з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї**

**Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту,
Міністерства внутрішніх справ України
від 7 вересня 2009 року N 3131/386**

**Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
30 вересня 2009 р. за N 917/16933**

Відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.10.2001 N 2789-III та з метою забезпечення взаємодії органів і установ, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї,

НАКАЗУЄМО:

1. Затвердити Інструкцію щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, що додається.

2. Міністерству у справах молоді, сім'ї та гендерної політики Автономної Республіки Крим, управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту, службам у справах дітей обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій; Республіканському Автономної Республіки Крим, обласним, Київському та Севастопольському міським центрам соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, ГУМВС України в Автономній Республіці Крим, м. Києві та Київській області, УМВС України в областях та м. Севастополі забезпечити неухильне виконання зазначеної Інструкції.

3. Визнати таким, що втратив чинність, наказ Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді і Міністерства внутрішніх справ України від 09.03.2004 N 3/235 «Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї та молоді, служб у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї», зареєстрований у Міністерстві юстиції України 30.03.2004 за N 399/8998.

4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту Кондратюк Т. В. та заступників Міністра внутрішніх справ України Савченка О. І. та Євдокимова В. М.

5. Наказ набирає чинності через 10 днів після його державної реєстрації.

**Міністр України у справах сім'ї,
молоді та спорту**

Ю. О. Павленко

Міністр внутрішніх справ України

Ю. В. Луценко

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства внутрішніх справ України
від 7 вересня 2009 р. N 3131/386

Зареєстровано

в Міністерстві юстиції України 30 вересня
2009 р. за N 917/16933

Інструкція

щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

I. Загальні положення

1.1. Ця Інструкція визначає порядок здійснення управліннями (відділами) у справах сім'ї, молоді та спорту, службами у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідними підрозділами органів внутрішніх справ заходів щодо попередження насильства в сім'ї і механізм їх взаємодії при здійсненні таких заходів.

1.2. У своїй діяльності щодо попередження насильства в сім'ї управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту, служби у справах дітей, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органи внутрішніх справ керуються Конституцією України, Законами України «Про попередження насильства в сім'ї», «Про міліцію», «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Сімейним кодексом України, постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 N 616 «Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу», наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.2004 N 5/34/24/11 «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 22.01.2004 за N 99/8698, наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства внутрішніх справ України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 N 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 12.07.2006 за N 824/12698, іншими нормативно-правовими актами та цією Інструкцією.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Фізичне насильство в сім'ї - умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Сексуальне насильство в сім'ї – протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Економічне насильство в сім'ї – умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я.

Попередження насильства в сім'ї – система соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, які сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальна реабілітація жертв насильства в сім'ї.

Реальна загроза вчинення насильства в сім'ї – погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю, якщо є реальні підстави очікувати її виконання.

Жертва насильства в сім'ї – член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Корекційна програма – програма, спрямована на формування гуманістичних цінностей та ненасильницької моделі поведінки в сім'ї особи, яка вчинила насильство.

II. Повноваження щодо попередження насильства в сім'ї

2.1. Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту:

координують дії служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та органів внутрішніх справ з питань попередження насильства в сім'ї;

направляють жертв насильства в сім'ї та членів сім'ї, стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, до спеціалізованих установ для постраждалих від насильства в сім'ї;

здійснюють контроль за організацією і діяльністю спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

для організації надання необхідної допомоги членам сім'ї, де вчинено насильство або стосовно яких існує реальна загроза його вчинення, ведуть облік даних про організації, установи та заклади, які працюють за напрямом попередження насильства в сім'ї, та

послуги, які ними надаються;

співпрацюють з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян щодо попередження насильства в сім'ї;

інформують громадськість про організації, установи та органи, які надають допомогу членам сім'ї, де вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення;

організують проведення семінарів, «круглих столів», конференцій та інших заходів з питань попередження насильства в сім'ї;

організують надання психологічних, юридичних, соціально-педагогічних, інформаційних та інших послуг членам сім'ї, в якій було вчинено насильство або існує реальна загроза його вчинення;

ініціюють винесення питання щодо проведення подальшої роботи з сім'єю, в якій вчинено насильство, на засідання дорадчого органу відповідно до наказу Міністерства молоді та спорту, МОЗ, МОН, Мінпраці, Мінтрансв'язку, МВС та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 N 1983/388/452/221/556/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 12.07.2006 за N 824/12698.

2.2. Для збору даних про випадки насильства в сім'ї управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій щокварталу узагальнюють інформацію, яка надходить від управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту районних (міських) державних адміністрацій, та надсилають її до Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту.

Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту районних (міських) державних адміністрацій щокварталу узагальнюють інформацію, яка надходить від центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах дітей, органів внутрішніх справ згідно з додатком 1.

За наслідками узагальненої інформації управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту визначають потребу регіону у створенні спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї і жертв насильства та вносять відповідні пропозиції на розгляд місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

2.3. Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту районних (міських) державних адміністрацій приймають та розглядають заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (далі - заяви та повідомлення) відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 N 616.

Заяви та повідомлення реєструються у журналі обліку заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення згідно з додатком 2.

Заяви та повідомлення після їх реєстрації направляються до територіального органу внутрішніх справ.

Копії заяв та повідомлень залишаються в управлінні (відділі) у справах сім'ї, молоді та спорту для відстеження результатів подальшої роботи та вжитих заходів.

Усна заява та повідомлення записується посадовою особою управління (відділу)

у справах сім'ї, молоді та спорту, про що складається відповідний акт отримання усної заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення згідно з додатком 3.

Акт реєструється у журналі обліку заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї та направляється до відповідного органу внутрішніх справ.

Копія акта залишається в управлінні (відділі) у справах сім'ї, молоді та спорту.

Під час розгляду заяв та повідомлень відвідання постраждалого від насильства в сім'ї або особи, стосовно якої існує реальна загроза його вчинення, здійснюється за місцем проживання відповідно до пункту 10 Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 N 616, про що складається акт з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення згідно з додатком 4.

Оригінал акта зберігається в управлінні (відділі) у справах сім'ї, молоді та спорту. Копії акта надаються (надсилаються) представникам органів виконавчої влади, які брали участь у відвіданні.

2.4. За направленням органів внутрішніх справ управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту організують та забезпечують проходження особами, які вчинили насильство в сім'ї, реабілітаційних заходів (корекційних програм), які проводяться спеціалістами, які пройшли відповідне навчання щодо роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, зокрема:

організують навчання фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї;

забезпечують фахівців, які проводять корекційні програми з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, методичними рекомендаціями щодо впровадження та реалізації цих програм.

До проведення корекційних програм з особами, які вчиняють насильство в сім'ї, можуть залучатися суб'єкти, що надають соціальні послуги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У разі неявки особи, яка отримала направлення для проходження реабілітаційних заходів (корекційних програм), або ухилення від їх проходження без поважних причин управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту контролюють надання протягом трьох робочих днів спеціалістами, які здійснюють реабілітаційні заходи (корекційні програми), письмового повідомлення про непроходження корекційної програми згідно з додатком 5 до органу внутрішніх справ, який видав направлення.

2.5. Служби у справах дітей:

ведуть облік дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, у тому числі стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;

у разі виникнення безпосередньої загрози життю чи здоров'ю дитини вживають заходів відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 N 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»;

здійснюють прийом інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення, а також про випадки жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення та в межах своїх повноважень вживають заходів щодо захисту прав дитини; порушують питання перед відповідними органами про притягнення до

відповідальності фізичних та юридичних осіб, які допустили порушення прав, свобод і законних інтересів дітей;

представляють інтереси дітей у судах;

протягом трьох днів з дня отримання інформації про випадки вчинення насильства в сім'ї стосовно дитини або реальної загрози його вчинення повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту та органи внутрішніх справ для вжиття відповідних заходів;

щокварталу в межах своїх повноважень надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення згідно з додатком 1.

2.6. Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді:

приймають інформацію про випадки вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення;

забезпечують надання особам, які постраждали від насильства в сім'ї, психологічної, соціально-педагогічної, соціально-економічної, інформаційної, соціально-медичної та юридичної допомоги;

здійснюють соціальне інспектування сімей, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення соціального інспектування центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 31.03.2008 N 1278, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.05.2008 за N 486/15177;

здійснюють соціальний супровід сімей, де мають місце випадки вчинення насильства в сім'ї або в яких існує реальна загроза його вчинення, відповідно до Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, затвердженого наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25.04.2008 N 1795, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 29.05.2008 за N 471/15162;

забезпечують здійснення закладами соціального обслуговування заходів, спрямованих на відновлення соціальних функцій, морального, психічного та фізичного стану членів сім'ї, стосовно яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення;

протягом трьох днів з дня отримання інформації про випадки вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення повідомляють відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадку вчинення насильства стосовно дитини – також службу у справах дітей та органи внутрішніх справ;

щокварталу в межах своїх повноважень надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення згідно з додатком 1.

2.7. Органи внутрішніх справ:

проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють членів сім'ї про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність;

приймають та розглядають заяви та повідомлення відповідно до Порядку

розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 N 616, та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України;

інформують протягом трьох днів про отримання заяви чи повідомлення відповідне управління (відділ) у справах сім'ї, молоді та спорту, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї – службу у справах дітей та орган опіки і піклування згідно з додатком 6;

отримавши заяву чи повідомлення або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги;

при безпосередній загрозі життю та здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у направленні до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінально-процесуального кодексу України, а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення;

щокварталу у межах своїх повноважень надають відповідним управлінням (відділам) у справах сім'ї, молоді та спорту інформацію згідно з додатком 1.

2.8. Управління (відділи) у справах сім'ї, молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служби у справах дітей та органи внутрішніх справ у межах своїх повноважень:

надають консультації з питань попередження насильства в сім'ї громадянам, підприємствам, установам і організаціям, органам виконавчої влади та місцевого самоврядування;

беруть участь у проведенні семінарів, «круглих столів», конференцій та інших заходів з питань попередження насильства в сім'ї;

виявляють причини та умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають заходів щодо їх усунення;

вносять до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування подання з питань попередження насильства в сім'ї;

здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені чинним законодавством.

III. Здійснення спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї

3.1. Працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей члену сім'ї, який вчинив насильство в сім'ї, виноситься офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї згідно з додатком 7, про що його повідомляють під розписку.

Офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї може бути винесено осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Підставами для винесення офіційного попередження про неприпустимість вчинення

насильства в сім'ї є:

заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;

висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання щодо вжиття заходів з попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї;

отримання інформації про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення (звернення громадян, організацій, підприємств, навчальних закладів тощо).

3.2. Члена сім'ї, якому було винесено офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей беруть на профілактичний облік та знімають цих осіб з профілактичного обліку відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» та Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС від 20.10.2003 N 1212, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 11.11.2003 за N 1031/8352.

Працівниками кримінальної міліції у справах дітей профілактичні справи заводяться у випадках, коли особа, яка вчинила насильство в сім'ї, не досягла 18-річного віку.

3.3. У разі вчинення особою насильства в сім'ї після отримання нею офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї служба дільничних інспекторів міліції або кримінальна міліція у справах дітей видає цій особі під розписку (додаток 8) направлення на проходження корекційної програми (додаток 9) та в триденний строк надсилає до відповідного кризового центру повідомлення про направлення особи на проходження корекційної програми (додаток 10).

3.4. Особі, яка вчинила насильство в сім'ї, після отримання офіційного попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї дільничним інспектором міліції або працівником кримінальної міліції у справах дітей за погодженням з начальником відповідного органу внутрішніх справ і прокурором може бути винесений захисний припис (додаток 11).

На погодження захисного припису начальнику відповідного органу внутрішніх справ та прокурору подаються офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї, заява та повідомлення (інформація) про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення та інші матеріали, які характеризують особу, яка вчинила насильство в сім'ї.

Захисний припис не підлягає погодженню у разі наявності в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину.

Захисний припис може бути винесений осудній особі, яка на момент його винесення досягла 16-річного віку.

Захисним приписом особі, стосовно якої він винесений, може бути заборонено чинити певну дію (дії) по відношенню до жертви насильства в сім'ї, а саме:

чинити конкретні акти насильства в сім'ї;

отримувати інформацію про місцеперебування жертви насильства в сім'ї;

розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо жертва насильства в сім'ї за власним

бажанням перебуває у місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;
відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;
вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

3.5. Офіційні попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та захисні приписи виносяться працівниками служби дільничних інспекторів міліції або кримінальної міліції у справах дітей за місцем проживання особи, яка вчинила насильство в сім'ї.

Про відмову особи від підписання цих документів у них робиться відповідний запис.

Заступник директора департаменту сімейної
та ґендерної політики - начальник відділу
соціальної підтримки сімей

Н. М. Орловська

Начальник Департаменту
з громадської безпеки
МВС України

В. І. Маєвський

Додаток 1

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

Інформація _____

про здійснення заходів щодо попередження насильства в сім'ї за _____ 20__р.

1	Кількість звернень щодо насильства в сім'ї, що надійшли протягом звітного періоду				з них надійшли від	Кількість осіб, направлених на корекційні програми	з них	Кількість осіб, які пройшли корекційні програми	Кількість винесених офіційних попереджень	Кількість винесених захисних приписів	Кількість осіб, які перебувають на обліку з приводу вчинення насильства у сім'ї	з них	Кількість сімей занесених до Банку даних сімей, які опинились у складних життєвих обставинах (з приводу насильства у сім'ї)	з них охоплено соціальним супроводом протягом звітного періоду	Кількість осіб, охоплених соціальними послугами (з приводу насильства у сім'ї)	Кількість осіб направлених до центру соціально-психологічної допомоги	Кількість дітей, які перебувають на обліку з приводу насильства чи жорстокого поводження з ними	Кількість здійснених заходів з приводу захисту прав дитини від насильства в сім'ї	Кошти, витрачені на реалізацію заходів з питань попередження насильства в сім'ї (грн.)
	дітей	жінок	чоловіків	жінок															
2																			
3																			
4																			
5																			
6																			
7																			
8																			
9																			
10																			
11																			
12	жінок																		
13	чоловіків																		
14	дітей																		
15	жінок																		
16	чоловіків																		
17																			
18																			
19																			
20																			
21																			
22																			
23																			

Примітка. Інформація подається за I квартал, I півріччя, 9 місяців та за рік до управління (відділу) у справах сім'ї, молоді та спорту – до 5 числа місяця, наступного за звітним періодом, до Мінсім'ямолодьспорту – до 10 числа місяця, наступного за звітним періодом;

у графах 5 - 7 та 9 - 16 інформація надається органами внутрішніх справ (інформація від служби дільничних інспекторів міліції та від кримінальної міліції у справах дітей подається окремо);

у графі 8 інформація надається спеціалістами, які проводять корекційні програми;

у графах 17 - 20 інформація надається центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;

у графах 21 та 22 інформація надається службами у справах дітей.

Додаток 2

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

ЖУРНАЛ ОБЛІКУ заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення

1	2	3	4	5	6	7	8	9
N з/п	Дата отримання заяви (повідомлення)	Прізвище, ім'я, по батькові особи, щодо якої вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення	Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка вчинила насильство в сім'ї	Місце проживання	Наявність у сім'ї неповнолітніх дітей (зазначити прізвище, ім'я та рік народження дитини)	Стислий зміст заяви чи повідомлення	Вжиті заходи	Дата складання акта з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення

Примітка. У графі 8 зазначаються всі суб'єкти, задіяні до вирішення проблеми, та конкретні заходи, які кожним із них здійснювались.

Додаток 3

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

АКТ

отримання усної заяви та повідомлення про вчинення насильства в сім'ї або реальну загрозу його вчинення

Дата _____

Акт склав _____

(П.І.Б., посада відповідальної особи)

(П.І.Б., дата народження, місце проживання заявника)

заявляє, що " ____ " _____ 20 ____ року в її (його) сім'ї _____

(П.І.Б., дата народження, адреса реєстрації та фактичного місця проживання)

за адресою _____

стосовно _____

(П.І.Б. та дата народження потерпілих)

було вчинено насильство в сім'ї/існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї. (необхідне підкреслити)

Стосовно потерпілої (-го, - их) правопорушником було вчинено насильство:

фізичне: *побиття, удари, опіки, інше* _____

(необхідне підкреслити)

(вказати)

психологічне: *погрози, образи, залякування, інше* _____

(необхідне підкреслити)

(вказати)

побиття, удари, опіки, інше _____

(необхідне підкреслити)

(вказати)

сексуальне: *примушування до статевого зв'язку, зґвалтування, розбещення неповнолітніх, інше* _____
(необхідне підкреслити) (зазначити)

економічне: *позбавлення грошей, житла, їжі, інше* _____
_____
(необхідне підкреслити) (зазначити)

Наявність видимих тілесних ушкоджень: *синці, подряпини, інше*
(необхідне підкреслити)

_____ (зазначити)

Потерпіла (-ий, -і) потребує(-ють) допомоги: *психологічної, юридичної, медико-соціальної, профілактичної роботи з правопорушником, допомоги соціального працівника, реабілітації, інше* _____
(необхідне підкреслити)

_____ (зазначити)

Вжиті заходи:

направлена інформація до органів внутрішніх справ, надано медичну, психологічну, юридичну допомогу, направлено до центру медико-соціальної реабілітації, кризового центру, центру соціально-психологічної допомоги, центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інше _____
(необхідне підкреслити)

_____ (зазначити)

Додаток: *письмова заява, пояснення, інше* _____
(необхідне підкреслити) (зазначити)

на ___ арк. в ___ прим.

Підпис заявниці(-ка) _____

Підпис посадової особи _____ « ___ » _____ 20__ р.

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

АКТ

**з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або
реальної загрози його вчинення**

«___» _____ 20__ року

(зазначити прізвище та ініціали потерпілого (их) від насильства в сім'ї)

Місце проживання _____

—
Тел. _____

Комісія у складі:

1. _____
(П.І.Б., місце роботи, посада)

2. _____
(П.І.Б., місце роботи, посада)

3. _____
(П.І.Б., місце роботи, посада)

відвідала сім'ю з метою з'ясування обставин вчинення насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення, за наслідками якого склала цей акт.

Комісією виявлено, що сім'я _____

—
складається з _____ осіб, а саме:

Мати: _____
(П.І.Б.) (дата народження)

Батько _____
(П.І.Б.) (дата народження)

Діти: _____
(П.І.Б.) (дата народження)

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

Інші особи, які проживають разом (родинні зв'язки): _____

Баба: _____

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

Дід: _____

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

Інші (зазначити): _____

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

_____ (П.І.Б.) (дата народження)

Сім'я проживає: у власному, найманому будинку, у будинку батьків, родичів, друзів, у гуртожитку, інше _____
(необхідне підкреслити) (зазначити)

Характеристика приміщення:

_____

_____

Власник житла _____
(П.І.Б.)

Додаткова інформація про сім'ю:

Повна сім'я (багатодітна сім'я; сім'я усиновлювачів; сім'я опікунів/піклувальників; неповнолітні батьки; позашлюбна дитина/дитина від іншого шлюбу; жінка, з якою проживає чоловік, не є біологічною матір'ю дитини; повернення дитини/одного з батьків з місць позбавлення волі) інше _____
(необхідне підкреслити)

_____ (зазначити)

Неповна сім'я : багатодітна сім'я; сім'я усиновлювача; сім'я опікуна/піклувальника; батьки розлучені, але проживають разом; неповнолітні батько/матір; перебування одного з батьків у місцях позбавлення волі; батьки не розлучені, але проживають окремо;

місцезнаходження одного з батьків невідоме, інше) _____
(необхідне підкреслити) (зазначити)

Загальний аналіз ситуації, що спричинила факти прояву насильства в сім'ї:

Вжиті заходи щодо припинення насильства та надання допомоги членам сім'ї, які постраждали від насильства: _____

Висновки щодо необхідності здійснення подальшої роботи: _____

Ставлення членів сім'ї до співпраці з відповідними органами та установами, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї:

Підпис одного з членів сім'ї _____ (П.І.Б.)

Підписи членів комісії: _____

----- (П.І.Б.)

----- (П.І.Б.)

----- (П.І.Б.)

---

*(районного управління (відділу)
у справах сім'ї, молоді та спорту)*

Начальник управління (відділу)
у справах сім'ї, молоді та спорту _____

(підпис)

(П.І.Б.)

Додаток 5

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

Адреса органу внутрішніх справ,
який видав направлення

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НЕПРОХОДЖЕННЯ
КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ**

Повідомляємо, що направлений/а вами для проходження корекційної програми

_____

(П. І. Б., число, дата народження; місце проживання)

_____

у назначений термін не з'явився(лась) / не пройшов(ла) її в повному обсязі.
(потрібне підкреслити)

«__» _____ 20__ року

_____

(підпис, посада, П. І. Б. особи,
яка надіслала повідомлення)

Додаток 6

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

СПЕЦІАЛЬНА КАРТКА ОБЛІКУ факту вчинення насильства в сім'ї

Дата і час скоєння насильства в сім'ї _____

Адреса _____

Потерпіла(ий) _____

(П.І.Б., дата народження, місце проживання, родинний зв'язок з правопорушником)

Правопорушник(и) _____

(П.І.Б., дата народження, місце проживання, місце роботи, посада, судимість (стаття КК))

Наявність тілесних ушкоджень: у потерпілої(го): **так/ні; синці, подряпини, кровотеча, опіки, переломи (підкреслити),** інше (зазначити) _____

у правопорушника: **так/ні; синці, подряпини, кровотеча, опіки, переломи (підкреслити),** інше (зазначити) _____

Заява потерпілої(го): **письмова, усна, дата, N картки оперативного заповнення, не надійшла, направлення на судово-медичну експертизу N (необхідне підкреслити)**

Присутність неповнолітніх дітей при конфлікті: **так/ні** _____

(ім'я, рік народження дитини, N школи, клас)

Психічний стан дитини/дітей: **плач, переляк, інше (зазначити)** _____

Ознаки алкогольного сп'яніння:

у потерпілої(го): так/ні

у правопорушника: так/ні

Поводження особи, яка вчинила насильство в сім'ї, при втручанні: **агресія, опір міліції, спокійне, інше (зазначити)** _____

Заходи впливу на особу, яка вчинила насильство в сім'ї: *профбесіда, офіційне попередження, адміністративне стягнення, затримання*

Поставлення особи, яка вчинила насильство в сім'ї, на облік в органах внутрішніх справ: категорія обліку _____, дата _____, N проф. справи _____, П. І. Б. дільничного інспектора міліції, який проводить профроботу _____.

Прийняте за матеріалом рішення: *направлений до суду, N кримінальної справи/ відмовного матеріалу _____, інше (вказати) _____; посада, назва органу внутрішніх справ, П. І. Б. працівника, який перебував на місці події.*

Примітка. *Спеціальна картка обліку факту вчинення насильства в сім'ї зберігається в накопичувальній справі, а її копія у триденний строк направляється до управління (відділу) у справах сім'ї та молоді місцевої держадміністрації, а у випадках вчинення насильства в сім'ї стосовно неповнолітнього чи недієздатного – також у службу у справах дітей та до органу опіки та піклування*

Додаток 7

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

ОФІЦІЙНЕ ПОПЕРЕДЖЕННЯ про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї

Я, _____,
(прізвище, ім'я та по батькові)

_____ року народження, проживаю за адресою:

_____

(місце проживання)

У зв'язку з тим, що _____

_____ (короткий зміст вчинення насильства в сім'ї)

_____

на підставі статті 10 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» отримав офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї.

Мені роз'яснено, що у випадках учинення насильства до членів своєї сім'ї я можу бути притягнутий до кримінальної, адміністративної чи цивільно-правової відповідальності згідно з чинним законодавством

Підпис особи, яка вчинила насильство в сім'ї _____
_____ 20__ року

Офіційне попередження здійснено _____
(посада, звання, прізвище та підпис працівника, який здійснив попередження)

_____

у присутності _____
(вказати особу, яка була присутня при винесенні попередження)

_____

Додаток 8

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

РОЗПИСКА

Я, _____,
(П. І. Б.)

направлення на проходження корекційної програми отримав(ла)

_____ 20__ року.

Мені роз'яснено, що у разі непроходження корекційної програми без поважних причин до мене будуть застосовані адміністративні стягнення згідно зі статтею 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення.

_____
(підпис)

_____
(дата)

Додаток 9

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

Штамп органу внутрішніх справ

**НАПРАВЛЕННЯ
НА ПРОХОДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ**

_____
(П.І.Б., дата народження, адреса)

видано направлення на проходження корекційної програми в

_____
(найменування закладу, адреса)

Для проходження корекційної програми необхідно з'явитися
до _____ 20__ року

Графік прийому спеціаліста: понеділок - п'ятниця з 9.00 до 18.00

_____
(П.І.Б., посада особи, яка видала направлення)

Дата видачі направлення _____ 20__ року

_____
(підпис посадової особи,
яка видала направлення)

Додаток 10

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

Штамп органу внутрішніх справ

**ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НАПРАВЛЕННЯ ОСОБИ
НА ПРОХОДЖЕННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ**

Для проходження корекційної програми направлено _____
_____

(П. І. Б., дата народження; місце проживання)

який (яка) _____

(зазначити дату, щодо кого та який вид насильства в сім'ї
вчинила направлена особа)

Для проходження корекційної програми особі запропоновано з'явитися

_____ 20__ року

_____ 20__ року

_____
(П. І. Б. та посада особи, яка надіслала
повідомлення)

Додаток 11

до Інструкції щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї

ПОГОДЖЕНО

Начальник _____

УМВС України в _____

_____ 20__ року

ПОГОДЖЕНО

Прокурор _____
району

_____

області

_____ 20__ року

ЗАХИСНИЙ ПРИПИС

_____ 20__ року

_____

(назва населеного пункту)

Я, _____

(посада, звання, прізвище та ініціали працівника, який виніс захисний припис)

_____

на підставі статті 13 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» виніс захисний припис _____

(прізвище, ім'я та по батькові)

_____ року народження, який/яка

проживає за адресою: _____

_____

у зв'язку зі скоєнням ним/нею в сім'ї умисних насильницьких дій фізичного, сексуального, психологічного, економічного спрямування (насильства в сім'ї) після отримання офіційного попередження про неприпустимість їх вчинення.

Цим приписом _____

_____ заборонено чинити такі дії

(необхідне підкреслити):

чинити конкретні акти насильства в сім'ї;

отримувати інформацію про місцеперебування жертви насильства в сім'ї;

розшукувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона за власним бажанням перебуває в місці, що невідоме особі, яка вчинила насильство в сім'ї;

відвідувати жертву насильства в сім'ї, якщо вона тимчасово перебуває не за місцем спільного проживання членів сім'ї;

вести телефонні переговори з жертвою насильства в сім'ї.

Зазначені обмеження діють до _____ 20__ року

(прізвище, ім'я та по батькові)

роз'яснено, що в разі порушення ним (нею) вимог захисного припису він/вона буде притягнутий(а) до відповідальності згідно з чинним законодавством.

_____ 20__ року
(підпис посадової особи, якою винесено захисний припис) (дата винесення захисного припису)

Підпис особи, якій винесено захисний припис _____

_____ 20__ року

**Приклад договору
про надання соціальних послуг в Центрі
№**

«_____» _____ 201__р.

_____ (адреса виконавця)

(найменування надавача соціальних послуг)

з однієї сторони, в особі директора Центру _____, яка діє на основі Статуту та положення про Центр _____ від _____, надалі **Виконавець** та _____,

(прізвище, ім'я, по батькові)

надалі **Клієнт**, який (яка) проживає за адресою: _____, тел. _____,

разом надалі **Сторони**, уклали цей договір про надання/ отримання комплексної допомоги, соціальних послуг за Програмою корекційної роботи, надалі – **Договір**, на основі _____ в Центрі _____ згідно до Індивідуального плану виконання угоди (форма додається)

1. Предмет Договору.

1.1. Виконавець зобов'язується надати Клієнту обумовлену Договором комплексну допомогу, соціальні послуги, надалі – Послуги, а Клієнт зобов'язується прийняти ці послуги.

1.2. Конкретний тип заходів та перелік Послуг, їх обсяг та порядок надання передбачено в Індивідуальному плані виконання угоди.

1.3. За Клієнтом закріплюється спеціаліст _____, тел. _____,

(прізвище, ім'я, по-батькові)

який є відповідальним за організацію/надання Послуг Клієнту.

Закріплений спеціаліст може бути замінений у випадках:

- а) вибуття з числа працівників Виконавця;
- б) тимчасової його відсутності на роботі у зв'язку з відпусткою, відрядженням, хворобою, тощо;
- в) на підставі заяви спеціаліста про неможливість виконувати функціональні обов'язки, погодженої Виконавцем;
- г) в інших випадках _____.

Про заміну закріпленого соціального працівника/робітника Виконавець повідомляє Клієнта впродовж трьох днів з часу проведення такої заміни.

1.4. У відповідності до потреб Клієнта, встановлених під час початкового оцінювання, складається Індивідуальний план.

1.5. Закріплений спеціаліст надає Клієнту Послуги, виявляє додаткові потреби, вживає заходів щодо їх виконання.

1.6. Умови та обсяг надання Послуг Клієнту переглядаються раз на два тижні або, за потреби, частіше.

2. Права сторін.

2.1. Сторони мають такі права за Договором:

- 2.1.1. на взаємну повагу та толерантність;
- 2.1.2. на отримання повної інформації стосовно умов укладення та виконання Договору;
- 2.1.3. вимагати від іншої Сторони повного та своєчасного виконання умов договору;
- 2.1.4. вимагати від іншої Сторони усунення допущених порушень Договору;
- 2.1.5. на внесення змін до Договору.

2.2. Клієнт має право:

- 2.2.1. звернутися за допомогою у Центр;
- 2.2.2. на анонімність (за бажанням) інформації про себе, якщо це не становить загрози для інтересів дитини;
- 2.2.3. конфіденційність інформації про себе;
- 2.2.4. отримання повної та об'єктивної інформації за Програмою корекційної роботи та в ході розслідування його випадку, якщо це не становить загрози для інтересів

(прізвище, ім'я, по батькові)

2.2.5. вносити корективи до Індивідуального плану спільно з працівником Центру;

2.2.6. надавати відгуки про отримані соціальні послуги.

2.3. Центр має право:

- 2.3.1. представляти інтереси клієнтів;
- 2.3.2. з метою допомоги клієнту залучати фахівців для консультацій, послуг з інших установ, організацій;
- 2.3.3. переадресовувати клієнтів партнерським державним і громадським організаціям;
- 2.3.4. переглядати Індивідуальний план спільно з клієнтом;
- 2.3.5. інше згідно з чинним законодавством.

3. Обов'язки сторін

3.1. Сторони мають такі обов'язки за Договором:

- 3.1.1. виконувати взяті на себе зобов'язання у повній відповідності до умов Договору;
- 3.1.2. негайно повідомити іншу Сторону про виявлену неможливість продовження виконання чи повного виконання умов Договору;
- 3.1.3. сторона, винна в порушенні умов Договору, зобов'язана вжити негайних та адекватних заходів до виправлення порушення;
- 3.1.4. сторона, з вини якої спричинена шкода іншій Стороні, зобов'язана відшкодувати цю шкоду.

3.2. Клієнт має такі обов'язки за Договором:

- 3.2.1. надавати правдиву, своєчасну інформацію про себе та родину;
- 3.2.2. бути в тверезому та охайному стані;
- 3.2.3. не перешкоджати відповідальному спеціалісту виконувати свої посадові обов'язки;
- 3.2.4. завчасно повідомити Виконавця, як правило, в письмовій формі про

неможливість виконання заходів Індивідуального плану виконання угоди (за умови об'єктивних причин, підтвердження яких він повинен надати), а також про свій переїзд, тимчасовий чи постійний виїзд з місця проживання, хвороби або інші обставини, які мають значення для виконання Договору;

3.2.5. обережно ставитися до майна Центру.

3.3. Виконавець має такі обов'язки за Договором:

3.3.1. надавати послуги Клієнту та його родині в повному обсязі;

3.3.2. надавати кваліфіковану та своєчасну допомогу Клієнту;

3.3.3. надавати повну, об'єктивну інформацію Клієнту та зацікавленим сторонам щодо впровадження програми корекційної роботи та ходу соціального розслідування його випадку.

4. Стосунки, не врегульовані Договором, регулюються законодавством.

5. Спори між Сторонами вирішуються відповідно до законодавства.

6. Строк дії Договору та порядок його дострокового розірвання та внесення змін.

6.1 Договір набирає чинності з моменту його підписання Сторонами і діє до _____.

6.2. Дострокове розірвання Договору може мати місце також у випадку:

6.2.1. невиконання зобов'язань будь-якою із Сторін Договору;

6.2.2. агресивного поведіння Клієнта;

6.2.3. за ініціативою Клієнта, якщо він з об'єктивних обставин (зміна місця проживання, хвороба, за наявності лікарняного листа тощо) не може отримувати послуги Центру;

6.2.4. за ініціативою Центру при форс-мажорних обставинах.

7. Особливі умови

7.1. пункти 2.2.2, 2.2.3, 3.3.3. тільки для осіб, які звернулись за наданням комплексної допомоги, послуг за власним бажанням.

7.2. тривалість Програми не менше _____ годин.

Мені доведено та роз'яснено зміст ст. 63. Конституції України.

_____ (ПІПБ, підпис)

Угоду склали

Клієнт:

Виконавець:

_____

_____

Підпис: _____

Підпис: _____

Індивідуальний план учасника Програми корекційної роботи

_____

(ПІП\Б)

Відповідальний спеціаліст за впровадження Програми

_____

(ПІП\Б)

Модуль	Вид роботи: групова/ індивідуальна	Гра- фік	Додаткові заходи/ послуги	Інформація про стан виконання/ досягнуті результати	Підпис	Примітка
1	групова					
	індивідуальна					
2	групова					
	індивідуальна					
3	групова					
	індивідуальна					
4	групова					
	індивідуальна					
5	групова					
	індивідуальна					

**Інформаційний банк даних щодо впровадження
корекційних програм в _____ регіоні**

Центр (установа організація/ заклад), на базі якої планується проведення корекційних програм	Адреса, телефон	Кількість фахівців, які будуть проводити корекційні програми	Кваліфікаційний рівень фахівців та місце їхньої постійної роботи	Відповідальна особа за організацію впровадження корекційної програми

Рекомендації для спеціалістів щодо роботи з особою, яка постраждала від насильства в сім'ї, при здійсненні корекційної роботи

Спеціалістам, які здійснюють впровадження корекційної програми, рекомендується для підвищення ефективності роботи також співпрацювати безпосередньо із постраждалим/ою, а саме здійснювати наступні заходи:

- інформувати особу, яка постраждала від насильства в сім'ї, коли її партнер або колишній партнер розпочинає участь у програмі;
- постійно інформувати постраждалу/ого стосовно відвідування занять особою, яка вчинила насильство в сім'ї, особливо у випадку його відмови від подальшої участі в програмі;
- попереджати постраждалоглу/ого, якщо, на думку спеціаліста, постраждалому/лій загрожує будь-яка небезпека;
- надавати постраждалій/ому інформацію стосовно програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї;
- повідомляти постраждалу/ого про інші заклади, установи та організації, до яких вона\він може звернутись по допомогу;
- підвищувати обізнаність особи, яка постраждала, щодо реальних змін, на які можна сподіватись;
- застосовувати підхід, що ґрунтується на довірі до особи, яка постраждала.

Модель надання соціальних послуг особі, яка постраждала від насильства в сім'ї, модель впровадження корекційних програм

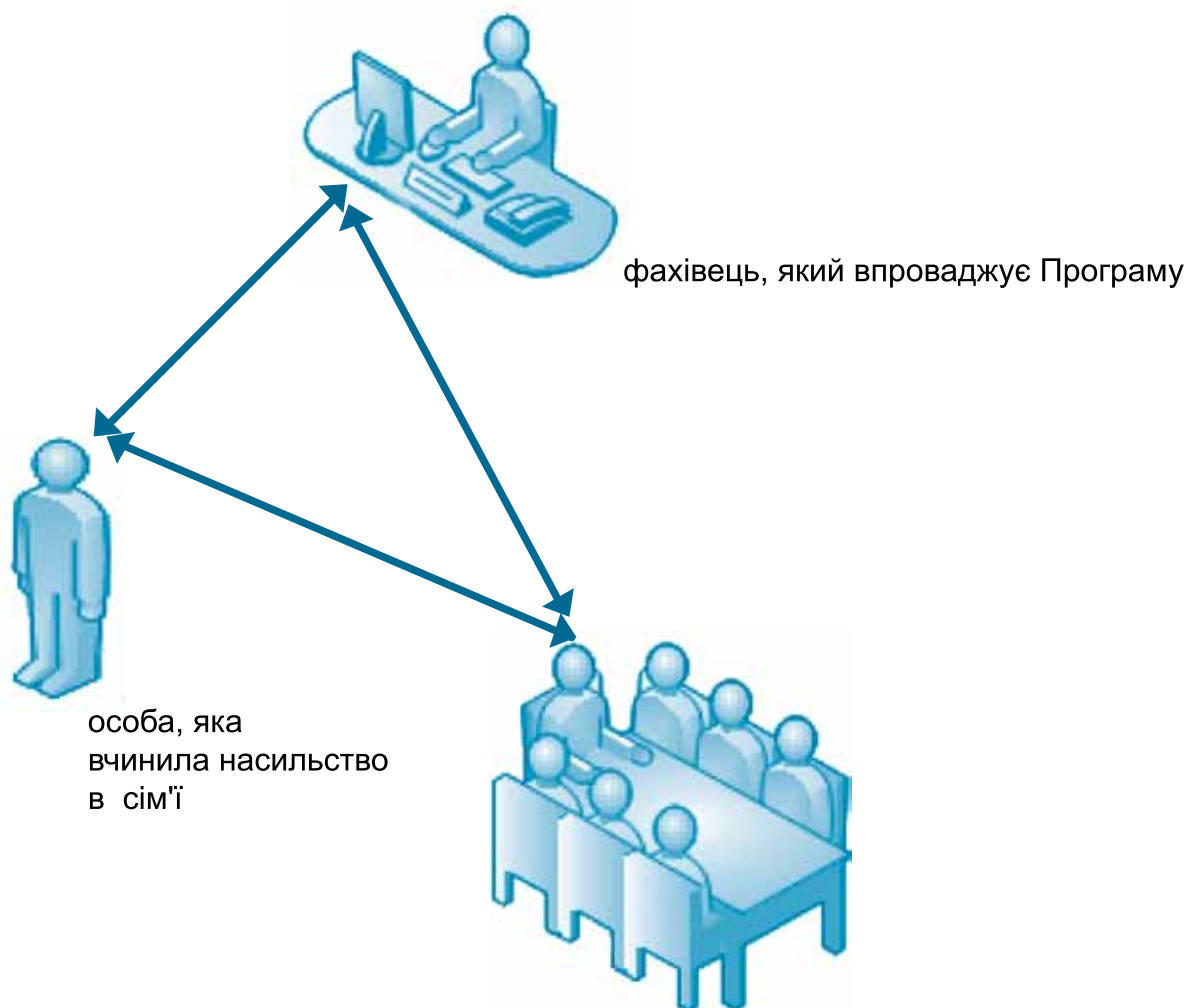

Психологічний портрет особи, яка вчинила насильство в сім'ї (деякі аспекти)

- має власну точку зору, що не підлягає змінам та обговоренню;
- брак знань щодо відповідальності за скоєння насильства в сім'ї;
- відсутність умінь обговорювати проблеми;
- має страх перед змінами у своєму житті;
- має установки, що заради нього його близькі повинні жертвувати всім;
- низький рівень релаксації;
- низький рівень партнерських стосунків;
- співзалежність від інших людей;
- відсутність умінь партнерського існування;
- гіпертрофоване бажання бути лідером;
- нестійкість ціннісних орієнтацій;
- низька культура подолання стресів і травм;
- готовність вирішувати усі питання силою.

Можливий склад мультидисциплінарної команди фахівців місцевого рівня

- управління/відділи у справах сім'ї молоді та спорту;
- служба у справах дітей;
- управління/відділи освіти;
- заклади охорони здоров'я;
- центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- відділи УМВС;
- центри соціально-психологічної допомоги;
- управління/відділи соціального захисту населення;
- громадські організації.

Мустафаєв Г.Ю., Довгаль І.І.

Методичний посібник для фахівців, які впроваджують
корекційні програми для осіб, які вчинили насильство в сім'ї

Додрукарська підготовка та друк
ПП «Час Друку».
01030, м. Київ, вул. Артема, 55, оф. 27
Тел.: (044) 392-72-65, 492-29-75.

Підписано до друку 26.03.2012 р. Формат А4
Обсяг 23,28. Ум. др. арк. Обл. вид. арк.11,85. Наклад 1000 прим.

